

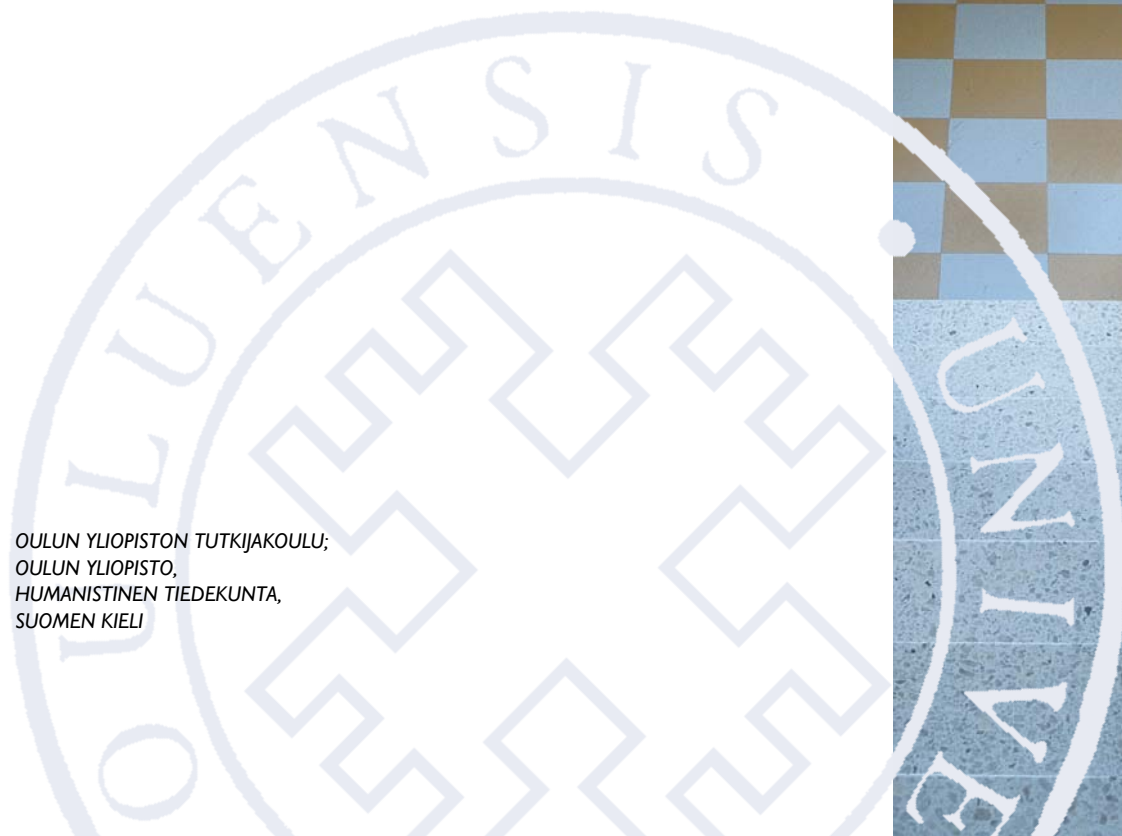
Sari Keskimaa

KALLE PÄÄTALON
IIJOKI-SARJA
KIELIELÄMÄKERTANA

OULUN YLIOPISTON TUTKIJAKOULU;
OULUN YLIOPISTO,
HUMANISTINEN TIEDEKUNTA,
SUOMEN KIELI

B

HUMANIORA

ACTA UNIVERSITATIS OULUENSIS
B Humaniora 165

SARI KESKIMAA

**KALLE PÄÄTALON IIJOKI-SARJA
KIELIELÄMÄKERTANA**

Esitetään Oulun yliopiston ihmistieteiden tohtori-
koulutustoimikunnan suostumuksella julkisesti
tarkastettavaksi Linnanmaan OP-salissa (L10) 13.
lokakuuta 2018 klo 12.00

OULUN YLIOPISTO, OULU 2018

Copyright © 2018
Acta Univ. Oul. B 165, 2018

Työn ohjaaja
Professori Harri Mantila

Esitarkastajat
Professori Jyrki Kalliokoski
Professori Pirkko Nuolijärvi

Vastaväittäjä
Dosentti Hanna Lappalainen

ISBN 978-952-62-2052-9 (Paperback)
ISBN 978-952-62-2053-6 (PDF)

ISSN 0355-3205 (Printed)
ISSN 1796-2218 (Online)

Kannen suunnittelu
Raimo Ahonen

JUVENES PRINT
TAMPERE 2018

Keskimaa, Sari, Kalle Päätalo's Iijoki-series as a language biography.

University of Oulu Graduate School; University of Oulu, Faculty of Humanities, Finnish Language

Acta Univ. Oul. B 165, 2018

University of Oulu, P.O. Box 8000, FI-90014 University of Oulu, Finland

Abstract

The Iijoki series is an autobiography consisting of 26 novels in which the author Kalle Päätalo depicts his life from the childhood until becoming a writer. Päätalo has documented his own regional dialect, the language he had grown up with, described other dialects, dialectal perceptions, attitudes and language ideologies. The Iijoki series can be recognised as the language biography of the protagonist. The turning points are linked by a specific thematic plot that carries the narrative through difficulties, contradictions, insights and adaptations towards the culmination of the novel series, where the protagonist has sufficient linguistic resources as a writer.

In the study of the language biography the different trends in sociolinguistics cross over: studies in language variation, folk linguistics, and multilingualism studies. The focus of research is metalanguage. Two levels of metalanguage can be brought forth in the text: metalanguage 1, which depicts language and its phenomena, such as language patterns, features and speech, and metalanguage 2, which includes language-related values and language attitudes. The research has utilized the concepts and perspectives of literary research. The interdisciplinary approach is mainly visible at the level of interpretation.

The research consists of four articles. In the first article, I demonstrate that the variation of speech places great importance in describing the most essential relationship in the novel series. In the second article, I specify protagonist's perceptions and attitudes of dialects and look at their functions as a medium of various human emotions. In the third article, I present the turning points of the protagonist's language biography and point out how different language ideologies create tension around the most significant theme of the novel series. The fourth article looks at the linguistic stancetaking of the protagonist of the Iijoki series in relation to the changes in social status.

Keywords: dialects, folk linguistics, language biography, literary language, metalanguage, sociolinguistics

Keskimaa, Sari, Kalle Päätalon Iijoki-sarja kielielämäkertana.

Oulun yliopiston tutkijakoulu; Oulun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Suomen kieli

Acta Univ. Oul. B 165, 2018

Oulun yliopisto, PL 8000, 90014 Oulun yliopisto

Tiivistelmä

Iijoki-sarja on 26-osainen omaelämäkerrallinen teossarja, jossa kirjailija Kalle Päätalo kertoo omat vaiheensa lapsuudesta kirjailijaksi ryhtymiseen saakka. Päätalo on tallentanut kirjoihinsa kotiseutunsa kieltä sekä kuvannut monia muita suomen murteita, murrekäsitteitä ja -asenteita sekä kieli-ideologisia asetelejä. Iijoki-sarjaa voi lukea päähenkilön kielielämäkertana. Kielielämäkerran käännekohtia yhdistää juonen kannalta keskeinen temaattinen säie. Ne kuljettavat tarinaa kieleen liittyvien vaikeuksien, ristiriitojen, oivallusten ja sopeutumisten kautta kohti romaanisarjan huipennusta, jossa päähenkilöllä on kirjailijan työtä ajatellen riittävät kielelliset resurssit käytettävissään.

Kielielämäkerran tutkimuksessa risteävät sosiolingvistiikan eri suuntaukset: variaationtutkimus, kansanlingvistinen tutkimus sekä monikielisyyden tutkimus. Tutkimuksen keskiössä on metakieli. Tekstistä on nostettavissa esiin kahden eri tason metakieltä: metakieli 1:tä, joka kuvaa kieltä ja sen ilmiöitä, kuten kielimuotoja, kielenpiirteitä ja puhetapaa, sekä metakieli 2:ta, joka sisältää kieleen liittyvän arvomaailman ja kielenkäyttöä ohjailevat asetelejä. Tutkimuksessa on hyödynnetty kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä ja näkökulmia. Poikkitieteellinen lähestymistapa näkyy erityisesti tulkintojen tasolla.

Tutkimus koostuu neljästä artikkelista. Artikkelissa I osoitan, että puhekielen variaatiolla on merkittävä rooli romaanisarjan keskeisimmän ihmissuhteen kuvauksessa. Toisessa artikkelissa esittelen päähenkilön murrehavaintoja ja -asenteita sekä tarkastelen niiden funktioita erilaisten tunnetilojen välittäjänä. Artikkelissa III esittelen päähenkilön kielielämäkerralliset käännekohdat ja osoitan, kuinka erilaiset kieli-ideologiat luovat jännitteen Iijoki-sarjan merkittävimmän teeman ympärille. Neljännessä artikkelissa tarkastelen Iijoki-sarjan päähenkilön kielellistä asemoitumista suhteessa sosiaalisen aseman muutokseen.

Asiasanat: kansanlingvistiikka, kaunokirjallisuuden kieli, kielielämäkerta, metakieli, murteet, sosiolingvistiikka

***Vaikka elämä jakaakin antejaan kitsaasti, heltyy se sentään lujan
uskon ja peräänantamattoman sitkeyden edessä! (Kalle Päätalo)***

Alkusanat

Luin ensimmäisen Pääataloni teini-ikäisenä, ja romaanin kieli kiinnitti heti huomioni. Siinähan puhuttiin vähän niin kuin meillä! Kainuun tyttöinä minulla ei ollut Pääatalon kielen suhteen juurikaan ymmärtämisvaikeuksia – ja jos niitä tuli, saatoin aina kääntyä ukkini puoleen. Ukki taisi savottasanaston ja tiesi kertoa enemmänkin, sillä hän oli tavannut Pääatalon armeijassa. ”Komea mies”, kuvaili ukkini Kallea.

Jäin koukuun. Luin koko siihen asti ilmestyneen Iijoki-sarjan ja loput kirjat sitä mukaa, kun ne ilmestyivät. Koulun kirjaesitelmät pidin Pääatalosta. Minusta oli tullut Pääatalo-fani.

Se, että Pääatalo-innostukseni on johtanut väitöskirjatutkimuksen tekemiseen saakka, on professori Harri Mantilan ansiota. Ohjaajani vihjaisi Pääatalon kieltä käsitelleen pro gradu -tutkielmani valmistumisen jälkeen, että aiheessa olisi aines- ta jatkotutkimukseenkin. Harri on ohjannut minua kärsivällisesti tutkimustyön eri vaiheissa. Hän ymmärtää Iijoki-sarjan luonteen ja Pääatalon erityislaadun kirjailijana, mikä on tehnyt yhteistyöstä paitsi mahdollista, myös antoisaa. Kiitän siis ohjauksesta ja monista Pääatalon kielelläkin annetuista neuvoista – ilman niitä olisi ollut monta kertaa ruuperä otassa.

Kiitän väitöskirjani esitarkastajia professori emerita Pirkko Nuolijärveä ja professori Jyrki Kalliokoskea, jotka ansioituneina kaunokirjallisuuden kielen tutkijoina osasivat antaa rakentavaa palautetta ja hyviä ohjeita työni viimeistelyyn. Dosentti Hanna Lappalaista kiitän suostumisesta vastaväittäjäkseni ja rohkeasta sukeltamisesta Pääatalon maailmaan. Suuret kiitokset ansaitsevat myös osajulkaisujeni nimettömät arvioijat, joiden lausunnot ovat opettaneet paljon tutkimuksen teosta.

Tutkimustyöni olisi ollut paljon yksinäisempää ilman siitä kiinnostuneita koh- talotovereita ja kanssakulkijoita. Vaikka Pääatalo ei ehkä kaikkien lempilukemis- toon ole kuulunutkaan, suomen kielen oppiaineen kahvi- ja lounaspöydissä sekä erinäisillä huppailureissuilla on silti jaksettu kuunnella ja kommentoida aihettani. Kiitos siitä teille kaikille, olette loti miehiä ja naisia! Kunniainiminnan saavat Epä-Toivon vertaistukiryhmän jäsenet, jotka ovat väsymättä lukeneet ja korjan- neet käsikirjoituksiani. Erityiskiitokset osoitan Maija Saviniemelle, eturivin tutki- jakollegalle. Kiitos kannustuksesta, neuvoista, ystävydestä, Pääatalo-innostuksen jakamisesta, väitöskirjan kieliasun tarkistuksesta ja kaikesta muustakin. Parempaa varjo-ohjaajaa ei maailmankaikkeus olisi voinut minulle järjestää!

Siitä, että pystyin syksyllä 2013 hyppäämään työelämän pyörteistä tutkijakammion hiljaisuuteen, kiitän silloista esimiestäni, Haapaveden Opiston rehtoria, opetusneuvos Eero Lonkila. Elämänlaajuisen oppimisen ja kansan sivistystyön asiantuntijana Eero osasi kannustaa omaan opiskeluun ja käsitti sen arvon. Myös opiston nykyinen rehtori Raija Näppä on suhtautunut ymmärtäväisesti toimivapaa-anomuksiini, vaikka ne ovat tienneet lisätyötä ja sijaisjärjestelyjä. Koko Haapaveden Opiston entistä ja nykyistä henkilökuntaa kiitän lämpimästi tuesta ja kiinnostuksesta aiheittani kohtaan. Monesti on lorsattu ja joskus intettykin Pääatalon kirjoista kahvipöydän ääressä – kiitos!

Tutkimuksen tekeminen on ollut taloudellisesti mahdollista Oulun yliopiston suomen kielen oppiaineelta sekä humanistiselta tiedekunnalta saamieni apurahojen ansiosta. Myös Pohjois-Pohjanmaan kulttuurirahasto on tukenut tutkimuksen tekoa. Lisäksi olen ollut onnekaassa asemassa pystyessäni hyödyntämään Koulutusrahaston myöntämää aikuiskoulutustukea jatko-opintojeni rahoittamiseksi.

Väitöskirjani valmistumiseen ovat suuresti vaikuttaneet taustajoukkoni. Kiitän vanhempiani Asta ja Jari Keskimaata ensinnäkin siitä, että lapsuudenkotini kirjahyllystä löytyi Pääatalon kirjoja, ja toiseksi siitä, että olen voinut luottaa tukeenne missä tahansa tilanteessa. Meeri-siskoani perheineen kiitän paitsi majoi- tus- ja ruokapalveluista Oulun-reissuillani, myös mukavista iltahetkidistä ja keskusteluista, joita olemme käyneet kaikesta mahdollisesta maan ja taivaan välillä. Antti-veljeäni kiitän kitaramusiikista ja hauskuudesta ja toista siskoani Tiiaa siitä, että olet niin kertakaikkisen täynnä nuoruutta ja päivänpaistetta. Isovanhempiani Raija ja Raimo Keskimaata kiitän siitä, että omalla esimerkillänne olette inspiroi- neet meitä nuorempia suuntaamaan rohkeasti kohti kiinnostuksen kohteitamme. Appivanhempiani sekä mieheni sukua kiitän kiinnostuneesta asenteesta tutkimus- tani kohtaan sekä siitä, että saan keskustellessamme kuulla ilmielävää ja kaunista Savon murretta.

Ystävät ja sielunsiskot: kiitos tuhannesti siitä, että olette olleet läsnä, antaneet energiaa ja ilahduttaneet minua monin eri tavoin. Te olette vahvistaneet uskoani siihen, että kaikki käy, kuten on tarkoitettu. Virpi Kempaista kiitän kaiken edellä mainitun lisäksi työni englanninkielisen tiivistelmän kieliasun tarkistuksesta.

Rakkaimmat kiitokset kuuluvat perheelleni. Aloitin tutkimuksen kirjoittami- sen nuorimmaiseni Kallen nukkuessa päiväuniaan vaunuissa ulkona. Nyt hän on jo 8-vuotias koululainen, joka tietää olevansa kirjailijan kaima. Nea ja Viljami ovat väitöskirjaprosessin aikana kasvaneet ainakin puoli metriä ja tulleet monissa asioissa äitiään viisaammiksi. Eveliina on ehtinyt seikkailla maailmalla ja kulkea omaa opiskelijan taivaltaan – ja mikä ihaninta, tehnyt minusta pienen Eliel-pojan

mummun. Nea ja Miika, bonuslapseni, ovat tutkimustyöni aikana kasvaneet upeiksi nuoriksi. Kiitos teille kaikille siitä, että olette olemassa!

Viimeiset kiitokseni osoitan aviomiehelleni Tero Monoselle. Ei ehkä ole kaikkein helpoin osa jakaa vaimonsa vuositolkulla Kalle Pääatalon kanssa ja tehdä se kaiken lisäksi myötäeläen, kannustaen ja rakastaen. Kun olen vetäytynyt tutkijanhuoneeseen, olen voinut luottaa siihen, että kotona on kaikki hyvin. Kiitos siitä, että olet ollut rinnallani ja tehnyt omalta osaltasi tutkimustyöni mahdolliseksi.

Omistan tutkimukseni ukkini Esko Heikkisen (1921–1995) muistolle.

Ylivieskassa 27.8.2018 – päivänä, jona tulee kuluneeksi 90 vuotta Kalle Pääatalon koulutaipaleen alkamisesta

Sari Keskimaa

Osajulkaisut

Yhteenvedossa osajulkaisuihin viitataan niiden roomalaisilla numeroilla:

- I Keskimaa, Sari 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. *Virittäjä* 117 s. 494–532.
- II Keskimaa, Sari 2014: Kalle Päätalon Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektio-funktio. *Sananjalka* 56 s. 108–138.
- III Keskimaa, Sari 2015: Kieli-ideologiat Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. *Puhe ja kieli* 35(4) s. 163–185.
- IV Keskimaa, Sari (käsikirjoitus): Päähenkilön kielellinen asemoituminen Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa.

Sisällys

Abstract	
Tiivistelmä	
Alkusanat	9
Osajulkaisut	13
Sisällys	15
1 Johdanto	17
1.1 Aluksi.....	17
1.2 Tutkimusaineisto.....	18
2 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet	27
2.1 Kaunokirjallisen proosan tutkimus fennistiikassa.....	27
2.2 Päätalon kielestä aiemmin tehty tutkimus.....	29
2.3 Tutkimuksen tavoitteet.....	31
3 Teoreettinen ja metodologinen viitekehys	35
3.1 Sosiolingvistiikan suuntaukset tässä tutkimuksessa.....	35
3.1.1 Variaationtutkimus ja etnodialektologia.....	36
3.1.2 Kansanlingvistinen näkökulma.....	39
3.1.3 Monikielisyyden tutkimuksen lähestymistavat.....	42
3.2 Kielielämäkerrallinen tutkimus.....	47
3.3 Kirjallisuudentutkimuksen näkökohtia.....	50
3.3.1 Käsitteiden määrittelyä.....	50
3.3.2 Tulkintojen taustalla.....	53
4 Tutkimustulokset	57
4.1 Murteenkäytön funktiot.....	57
4.2 Murreasenteet.....	64
4.3 Kieli-ideologiat ja kielellinen asemituminen.....	69
4.4 Iijoki-sarja kielielämäkertana.....	74
5 Pohdinta	83
5.1 Kokoavaa tarkastelua.....	83
5.2 Lopuksi.....	85
Lähteet ja lyhenteet	89
Osajulkaisut	101

1 Johdanto

1.1 Aluksi

Kalle Päätalon Iijoki-sarja on 26-osainen omaelämäkerrallinen teossarja, jossa kirjailija kertoo omat vaiheensa lapsuudesta kirjailijaksi ryhtymiseen saakka. Romaanisarjan tärkeimmäksi teemaksi nousee yksilön sosiaalinen nousu: köyhistä ja karuista lähtökohdista ponnistava päähenkilö kohoaa tukkijätkästä rakennusmestariksi ja lopulta arvostetuksi kirjailijaksi.

Paitsi yksilön kehityskertomus, Iijoki-sarja on myös kuvaus kielestä. Päätalo on tietoisesti halunnut tallentaa kirjoihinsa kotiseutunsa murretta (Räisänen 1999: 97). Sen lisäksi hän on kuvannut monia muita suomen murteita, murrekäsityksiä ja -asenteita sekä kieli-ideologisia asetelmia. Teossarjan läpi polveileva kielidiskurssi luo jännitteitä henkilöhaamojen välille ja etenkin sen keskeisimmän teeman ympärille: kuinka Kallesta, kouluja käymättömästä maalaismurteen puhujasta, tulee lopulta kirjakielen taitaja ja murteilla tyylittelevä kirjailija.

Tarkastelen väitöskirjassani Iijoki-sarjan kieltä kielielämäkerrallista lähestymistapaa käyttäen. Olen edennyt tutkimuksessani murteen- ja variaation tutkimuksen kautta kansanlingvistiseen murrekäsitysten ja -asenteiden tutkimukseen sekä kieli-ideologioiden ja kielellisen asemoitumisen tarkasteluun. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys pohjautuu sosiolingvistiikkaan. Sosiolingvististen näkökulmien rinnalla kulkevat kirjallisuudentutkimuksen lähestymistavat. Niitä hyödyntäen olen pohtinut, millä tavalla teossarjan sisäinen fiktiivinen kielimaisema muodostuu, millaisia lainalaisuuksia siinä on ja miten se omalta osaltaan tukee tarinankerrontaa.

Tutkimuksen keskiössä on Iijoki-sarjan *metakieli*. Metakieli-termiä käytetään ja määritellään monin eri tavoin (ks. Berry 2005: 3, 5), mutta yleisimmin sillä tarkoitetaan kieltä, jota käytetään kielestä puhuttaessa (*language about language*) (esim. Niedzielski & Preston 2000: 302; Berry 2005: 17; Preston 1998: 75; KS 2014 s.v. *metakieli*). Tutkittavana ovat siis ne Iijoki-sarjan kohdat, joissa puhutaan kielestä – murteista, kirjakielestä tai erilaisista kielenkäytön tavoista – joko suorasanaaisessa kerronnassa tai dialogissa. Toisaalta dialogi on metakieltä jo itsessään, vaikka puheenaiheena ei olisikaan kieli (Silverstein 1993: 35). Analyysi on laadullista, ja tavoitteenani on luoda eri näkökulmia aineistoon.

Tämän yhteenvedon lisäksi väitöskirja sisältää neljä artikkelia. Artikkelissa I *Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa*

tarkastelen Iijoki-sarjan murteenkäyttöä teossarjan päähenkilön Kallen ja hänen ensimmäisen vaimonsa Lainan parisuhteen näkökulmasta. Siinä osoitan, kuinka parisuhteen rakentumista ja rikkoutumista kuvataan kielen vaihtelun avulla. Artikkelissa II *Kalle Päätalon Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektifunktio* olen soveltanut kansandialektologista tarkastelua fiktion kieleen. Tutkimusaineistona on viisi sota-aikaa käsittelevää romaania, joista olen löytänyt yhdeksän eri murrealueen kuvaukset ja luokitellut ne Kallelle läheisiin ja vieraisiin murrealueisiin sen mukaan, kuinka tarkkoja murrehavainnot ovat ja millaisia asenteita niihin liittyy. Artikkelissa III *Kieli-ideologiat Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa* tarkastelen Iijoki-sarjan päähenkilön kieleen liittyviä asenteita suhteessa häntä ympäröivien yhteisöjen kieli-ideologioihin sekä hänen pyrkimyksensä kehittyä kirjailijaksi. Artikkelissa IV *Päähenkilön kielellinen asemoituminen Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa* analysoin Kallen kielellistä asemoitumista hänen sosiaalisen asemansa muuttuessa maalaisesta kaupunkilaiseksi, halonhakkaajasta ammattimieheksi, rakennusmestariksi ja lopulta kirjailijaksi.

Tässä väitöskirjan johdannossa esittelen ensin tutkimusaineistoni. Tämän jälkeen selostan luvussa 2 tutkimuksen taustaa ja määrittelen työn tavoitteet. Luvussa 3 selvitan tutkimuksen teoreettista viitekehystä sosiolingvistiikan eri suuntausten, kielielämäkerrallisen tutkimuksen sekä kirjallisuudentutkimuksen näkökulmista. Luvussa 4 esittelen tutkimustuloksia. Viimeisessä luvussa vastaan kootusti tutkimuskysymyksiin ja kerron tutkimusprosessista.

1.2 Tutkimusaineisto

Iijoki-sarjaa pidetään Kalle Päätalon pääteoksena, ja kirjailijan muu tuotanto on jäänyt lähes tyystin sen varjoon (Ylönen 2013: 30). Kirjasarjan 25 ensimmäistä osaa ilmestyivät vuosittain vuosina 1971–1995. Viimeinen osa, jonka Päätalo kirjoitti lukijoiden vaatimuksesta täydentämään Iijoki-sarjan henkilöhahmojen vaihteita, ilmestyi vuonna 1998. Yhteensä Päätalo kirjoitti elinaikanaan 39 romaania. Kirjailijan kuoleman jälkeen on ilmestynyt postuumina novellikokoelma sekä useita uudelleentoimitettuja versioita aiemmin julkaistuista teoksista.

Päätalon esikoisteos *Ihmisiä telineillä* julkaistiin vuonna 1958. Heti sen perään Päätalo alkoi kirjoittaa Koillismaa-sarjaa, jota voidaan pitää ikään kuin Iijoki-sarjan kypsyttelynä. Koillismaa-sarjaan kuuluu viisi osaa: *Koillismaa* (1960), *Selkosen kansaa* (1962), *Myrsky Koillismaassa* (1963), *Myrskyn jälkeen* (1965) ja *Mustan lumen talvi* (1969). Romaanisarja sijoittuu nimensä mukaisesti Koillismaalle, Päätalon synnyinseudulle. Sarjan henkilöhahmot ovat keksittyjä ja juoni

fiktiivinen, mutta sarjan tapahtumissa voi nähdä runsaasti yhtäläisyyksiä Päätalon elämänvaiheiden kanssa. Päätalon nousu menestyskirjailijaksi alkoi Koillismaa-sarjan myötä (Ylönen 2013: 36). Ennen Iijoki-sarjan aloittamista Päätalo kirjoitti Koillismaa-sarjan lisäksi romaanit *Ennen ruskaa* (1964), *Viimeinen savotta* (1966), *Nälkämäki* (1967), *Kairankävijä* (1968) ja *Höylin miehen syksy* (1970). Lisäksi hän kirjoitti näytelmän *Susipari* (1971). Kirjailijanuransa loppupuolella Päätalo kirjoitti fiktiiviset romaanit *Sateenkaari pakenee* (1996) ja *Juoksuhautojen jälkeen* (1997). Kirjailijan viimeiset julkaisut ovat kertomuskokoelmia, joihin on koottu julkaisematta jääneitä ja aiemmin lehdissä julkaistuja kirjoituksia. *Mustan Lumperin raito* ilmestyi vuonna 1999, *Selkosten viljastaja* vuonna 2000 ja *Kannaksen lomajuna* postuumina vuonna 2001.

Olen esitellyt Iijoki-sarjaa lyhyesti artikkeleissani lähinnä niiltä osin, jotka koskettavat kulloinkin tutkittavina olevia romaaneja. Seuraavassa paneudun koko Iijoki-sarjaan tarkemmin. Esittelen erityisesti niitä sarjan tapahtumia, teemoja ja henkilöihahmoja, jotka ovat tutkimukseni kannalta merkityksellisiä.

Iijoki-sarjan ensimmäiset osat kertovat Kallen syntymästä ja lapsuudesta. Kaarlo Alvar, jonka kutsumanimeksi tulee Kalle, syntyy Taivalkosken Jokijärvellä 11.11.1919 taivalkoskelaisen metsätyömiehen Lauri Herman (Hermannin) Päätalon ja hänen Suomussalmelta kotoisin olevan vaimonsa Priitta-Stiinan (Riitun, o.s. Neulikko) toiseksi vanhimpana lapsena. Toivo, perheen esikoinen, on syntynyt ja menehtynyt vuonna 1918. Riitu ja Hermannin aloittavat perhe-elämänsä ”huone-miehinä” eli vuokralaisina, mutta saavat muutaman vuoden päästä rakennettua itselleen oman mökin, Kallioniemen. Kallen jälkeen perheeseen syntyy vielä kuusi lasta.

Kalle käy kansakoulua Jokijärvellä vuosina 1928–1932. Kalle ei ole erityisen hyvä koululainen, mutta viimeisinä kouluvuosina hän kiinnostuu kaunokirjallisuudesta ja kunnostautuu aineiden kirjoittajana. Kansakoulun opettajat näyttäytyvät Kallelle sivistyneistön edustajina, jotka puhuvat kirjakieltä ja opettavat syrjäseudun lapsille tapoja. Kansakoulun opettajilta Kalle oppii yleiskielen sanoja, joita hän ei ole koskaan aikaisemmin kuullut – esimerkiksi sanat *käymälä* ja *ulos-taa* (ks. artikkeli III: 171).

Kallen isä sairastuu keuhkokuumeeseen syksyllä 1931. Keuhkokuumeetta seuraa hermoromahdus ja mielisairaus, jota Hermannin sairastaa viisi vuotta. 12-vuotiaan Kallen on lopetettava koulu ja mentävä metsätöihin. Nuoren pojan työpanos ei luonnollisestikaan riitä elättämään monilapsista perhettä, vaan Riitun ja lasten on turvauduttava sen aikaiseen sosiaaliapuun, ”kunnan jauhoihin”. Perheen isä on hoitojaksoilla Oulun piirimielisairaalassa, mutta joutuu välillä pakkotyöhön

Pelson vankilaan, kun hänen epäillään välttelevän perheensä elatusta tarkoituksella. Välillä isä käy kotona joko lomilla tai karkumatkoilla. Lopulta Hermannin mielisairaus paranee itsekseen ja hän kykenee taas töihin.

Isän parannuttua kallioniemeläisten tilanne kohenee ja Kallen kirjoitusharrastus saa uutta puhtia. Vaikka leipä on ansaittava metsätöistä, Kalle lukee ja kirjoittaa ahkerasti kertomuksia. Harrastuksensa tueksi nuori Kalle hankkii Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -teoksen (1935). Kalle on jo alkanut havainnoida kasvuympäristönsä kielenkäytön tapoja ja ounastella, ettei kaunokirjallista tekstiä voisi kirjoittaa sen kieliyhteisön kielellä, jonka keskellä hän elää. Kun Mika Waltarin opaskirja osoittaa aavistukset oikeiksi, Kalle ajautuu kirjoittamishaaveineen ristiiriitaiseen mielentilaan. Esimerkissä 1 Kalle pohtii kasvuympäristönsä kielen ja Waltarin aloittelevalle kirjoittajalle antamien oppien suhdetta.

(1)

[--] Tunnen syntyneeni kirjoittamishalujeni kanssa täysin väärään ympäristöön. Muistan tarkkaan mitä Waltari sanoo aloittelevalle kirjoittajalle rumista asioista ja karkeasta kielestä: ”Karkea sana *voi* toisinaan tyylikeinona olla paikallaan. Mutta kun kirjailija alkaa hekumoida renkituvan tai kasarmin kielenkäytöllä ja raakuuksilla, osoittaa se, ettei hänellä ole makua. Tähän luokkaan kuuluvat kaikki käymälän ja sukupuolielämän vaiheilla tavattavat, lukemattomat kansanomaiset sanat. Samoin kiroukset.”

Ymmärrän että savottalaisten kielenkäyttö ei juuri jää toiseksi sen kielenkäytön kanssa, jota renkituvilla ja kasarmeilla puhutaan. [--] (*Nuoruuden savotat*: 454.)

Talvisodan puhkeaminen 1939 keskeyttää Kallen kirjoittamis- ja lukemisharrastuksen. Hän ilmoittautuu vapaaehtoisena armeijaan, ja asepalvelusaika venyy lopulta viiden vuoden mittaiseksi. Kalle ehtii kulkea armeijan harmaissa pitkin poikin Suomea kunnes haavoittuu vakavasti Kiestingissä elokuussa 1941. Kallen toivuttua hänet komennetaan vankileirin talousaliupseeriksi Kivennavan pitäjän Siiranmäkeen, jossa hän palvelee sodan loppumiseen saakka.

Sota-aikana Kallen käsitys kielestä monipuolistuu. Hän kuulee erilaisia murteita armeijakavereidensa puhumana ja tutustuu niihin myös eri paikkakuntien siviilien kautta (ks. artikkeli II). Kirjoittamisharrastustaan Kalle pitää yllä kirjeenvaihdon avulla niin kotiseutunsa ihmisten kuin uusien, enimmäkseen naistuttavuuksien kanssa. Silloin tällöin Kalle kirjoittelee lehtijuttuja ja kertomuksia, joita julkaistaankin.

Sodan loppuvaiheessa Kalle tutustuu kirjeenvaihdon kautta tulevaan vaimoonsa, Turun seudulta kotoisin olevaan Laina o.s. Puroseen.¹ Kalle ja Laina avioituvat keväällä 1944 ja asettuvat asumaan Tampereelle. Kallen ja Lainan avioliitto kestää kymmenisen vuotta. Yhteiselo leimaavat lähes epäinhimillinen ponnistelu puutteen ja jälleenrakennustyön keskellä, Kallen opiskelu rakennusmestariksi, oman kodin rakentaminen sekä Kallen alkoholinkäyttöön ja naisseikkailuihin liittyvät erimielisyydet. Pariskunta asuu Taivalkoskella vuosina 1951–1952, kun Kalle toimii Taivalkosken kunnanrakennusmestarina. Lapsettomaksi jäänyt liitto päättyy eroon 1955.

Kalle pyrkii kehittymään kirjoittajana jo ensimmäisen avioliittonsa aikana, mutta harrastukselle on hankala löytää aikaa työn ja opiskelun takia. Avioeroprosessin aikana Kalle alkaa kirjoittaa entistä johdonmukaisemmin ja huomaa pian luonnostelleensa ainekset rakennustyömaan elämää käsittelevään romaaniin. Vuonna 1954 ilmestyy Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*, jossa käytetään ronskia puhekieltä ja murretta, ja se antaa Kallelle uskoa omaan ilmaisukykyynsä. Päätalo itse on kertonut, että Linnan romaani vapautti hänet käyttämään esikoisteoksessaan sitä kieltä, mitä rakennustyömailla käytettiin (Marttinen 1994: 222).

Iijoki-sarjan toiseksi viimeinen osa *Hyvästi Iijoki* (1995) kertoo Kallen kirjailijanuran alkutaipaleesta. Ritva Ylönen (2013: 28) toteaa väitöskirjassaan, että sivumäärällisesti itse kirjan kirjoittamista kuvaillaan varsin vähän. *Ihmisiä telineillä* -romaanin kirjoittaminen on kuitenkin merkki Kallen haaveen toteutumisesta, ja sillä on referenssinään koko Iijoki-sarjan kirjoittaminen. *Hyvästi, Iijoki* sulkee Iijoki-sarjan juonen temaattisesti – kirjailijahaaveet, kielen havainnointi, sosiaalinen nousu ja sinnikäs yrittäminen saavat lopulta palkkansa esikoisromaanin ilmestymisen muodossa. Kun Iijoki-sarjan 25 ensimmäisessä osassa on edetty ajallisesti nelisenkymmentä vuotta, viimeinen osa *Pöyhökanto Iijoen törmässä* (1998) käsittelee seuraavat neljäkymmentä vuotta pikakelauksen tavoin Koillismaa-sarjan kirjoittamisesta aina Iijoki-sarjan viimeisen osan kirjoittamiseen saakka.

Kalle Päätalosta on kirjoitettu useita biografisia teoksia, joissa kuvataan hänen elämäänsä. Päätalon elinaikana on kirjoitettu Iijoki-sarjan ja haastatteluaineistojen pohjalta esimerkiksi teokset *Kalle Päätalo* (Vehviläinen 1978) sekä *Mestarin eväät – Kalle Päätalon taival kuvin ja sanoin* (Marttinen 1994). Vuonna 1999 julkaistu Tero Liukkosen toimittama *Päätalon juurella – juhlakirja 11.11.1999*

¹ Laina Puronen on pseudonyymi. Tutkin väitöskirjassani fiktiivisiä henkilöitä, joten käytän myös heille keksittyjä nimiä enkä henkilöiden taustalla olevien henkilöiden nimiä.

Kalle Päätalon täyttäessä 80 vuotta sisältää eri alojen tutkijoiden, lukijoiden sekä Päätalon kanssakulkijoiden kirjoituksia, jotka liittyvät kirjailijan elämään ja tuotantoon. Päätalon kuoleman jälkeen ovat ilmestyneet esimerkiksi Jenni Janatuisen elämänhistoriallisella otteella kirjoittama *Miehenkuva* (2005) sekä hänen Päätalolle lähetetyistä lukijakirjeistä kokoamansa teos *Kunnioitettu herra mestari – ihailijakirjeitä Kalle Päätalolle 1958–1985* (2006). Uusin ja kattavin Päätalon elämäntaiheita käsittelevä teos on Ylösen kirjoittama *Kalle Päätalo – kirjailijan elämä*, joka ilmestyi vuonna 2017.

Iijoki-sarjan tapahtumia on esitelty tiivistetysti esimerkiksi Ylösen (2013) väitöskirjan liitteessä 6 (mts. 419–430). Olen tiivistänyt tutkimukseni kannalta keskeiset Iijoki-sarjan tapahtumat taulukoksi (taulukko 1).

Taulukko 1. Iijoki-sarjan tärkeimmät käännekohdat ja kielielämäkerran kannalta keskeiset tapahtumat.

Käännekohdat	Tapahtumat	Iijoki-sarjan osa(t)
Syntymä 11.11.1919, lapsuus	Kalle elää Jokijärvellä Koillismaan murteen ympäröimänä. Havaintoja Oulun seudun murteesta sekä reissumiesten puhumista murteista.	Huonemiehen poika (1971)
Lapsuus ja nuoruus, isän sairastuminen mielisairauteen ja siitä paraneminen	Kalle kulkee savottatyömailla ja havainnoi tukkijätkien kieltä. Hän lukee kaunokirjallisuutta ja tekee kirjoitusyrityksiä.	Tammettu virta (1972) Kunnan jauhot (1973) Täysi tuntiraha (1974)
Nuoruus	Kalle kirjoittaa kertomuksia ja haaveilee romaanin kirjoittamisesta. Elämä keskittyy työnteon ympärille. Hankkii Mika Waltarin <i>Aiotko kirjailijaksi</i> -oppaan.	Nuoruuden savotat (1975)
Nuoruus, talvisodan alkaminen	Kalle havainnoi ympäristönsä kieltä kirjailijahaaveidensa kannalta.	Loimujen aikaan (1976)
Sotavuodet	Sota-aikana Kalle kulkee eri puolilla Suomea ja tapaa eri murrealueilta kotoisin olevia henkilöitä. Hän tekee runsaasti havaintoja eri murteista.	Ahdistettu maa (1977) Miinoitettu rauha (1978) Ukkosen ääni (1979) Liekkejä laulumailla (1980) Tuulussa ja tuiskussa (1981)
Sodan päättyminen, muutto Tampereelle, avioliitto Lainan kanssa, paluumuutto Taivalkoskelle ja takaisin Tampereelle, sosiaalinen nousu	Kalle avioituu sodan loppuvaiheessa Turun seudulta kotoisin olevan Lainan kanssa. Erilaiset murteet näyttävät parisuhteen kannalta sekä rakentavina että rikkovina. Kalle opiskelee rakennusmestariksi. Erottuaan Lainasta hän alkaa hahmotella esikoisromaaniaan.	Tammerkosken sillalla (1982) Pohjalta ponnistaen (1983) Nuorikkoa näyttämässä (1984) Nouseva maa (1985) Ratkaisujen aika (1986) Pyynikin rinteessä (1987) Reissutyössä (1988) Oman katon alle (1989) Ilojen kutsu (1990) Muuttanut selkonen (1991) Epätietoisuuden talvi (1992) Iloelta etelään (1993) Pato murtuu (1994)
Avioero, toisen avioliiton solmiminen, sosiaalinen nousu	Kalle kirjoittaa esikoisromaaninsa.	Hyvästi Iijoki (1995)
Kirjailijaksi ryhtyminen, sosiaalinen nousu	Kallen esikoisromaanin on julkaistu, ja hän ryhtyy kirjoittamaan synnyinseudulle sijoittuvaa romaanisarjaa (Koillismaa-sarja).	Pöyhökanto Ilojen törmässä (1998)

Päätalon tuotantoa on tulkittu yleensä realistisen lukutavan mukaan. Tällöin fiktion kerrotun maailman ja aktuaalisen maailman välille vedetään suora referentiaalinen tai mimeettinen suhde, jolloin fiktion ajatellaan viittaavan reaali maailman tai jopa esittävän sitä suoraan (ks. esim. Piikkilä 2001: 159). Realistinen lukutapa on heijastunut myös Päätalon kielen tutkimukseen: on keskusteltu paljon siitä, ovatko Päätalon teokset totta vai seipittä ja ovatko kirjojen repliikit aitoja (esim. Aarnio 1984: 35; Rajala 1999: 176; Roos 1999: 27–29).

Iijoki-sarjasta puhutaan useimmiten omaelämäkertana. Omaelämäkerran määrittely ei ole yksiselitteistä. Iijoki-sarjaa voidaan tarkastella omaelämäkertana tai kansankuvauksena, mutta myös mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Toisaalta dokumenttien käyttö, runsas dialogi, muistamisen ongelma sekä totuuteen pyrkimisen ja sen toteutumisen välinen ristiriita tekevät Iijoki-sarjan lajimäärittelystä haastavaa. Iijoki-sarjasta on käytetty esimerkiksi nimityksiä kansankuvaus, omaelämäkerrallinen romaani, kehitysromaani, dokumenttiromaani, sosiaalinen romaani, realistinen romaani, viihderomaani sekä kronikkaromaani. (Ylönen 2013: 72–73; ks. myös Wilenius 1999: 128; Roos 1999.)

Omaelämäkerrallisen tekstin normistoon kuuluvat referentiaalisuus ja totuuden jäljittely (Lejeune 1989: 22), ja Päätalo onkin kertonut halunneensa kuvata tapahtumia mahdollisimman todenmukaisesti (Roos 1999: 29). Kuitenkin esimerkiksi kriitikot ovat lukeneet varsinkin Iijoki-sarjan alkupäätä romaanikirjallisuutena, jolloin sarja ei täyttänyt kriitikoiden paradigmasidonnaisia käsityksiä esteettisyydestä (Ylönen 2013: 60, 331).

Philippe Lejeunen (2000: 348–349) mukaan omaelämäkerta on retrospektiivinen proosakertomus, jonka on kirjoittanut todellinen ihminen. Jo totuuden tavoittelu ja lupaus sen kertomisesta määrittelee omaelämäkerrallisen sopimuksen kirjailijan ja lukijoiden välillä. J. P. Roosin (1988: 221) ja Ylönen (2013: 47) mukaan Iijoki-sarja on erinomainen esimerkki omaelämäkerrallisesta sopimuksesta. Ylönen lähestyy Iijoki-sarjaa totuuteen pohjautuvana omaelämäkertana, mutta erottaa kuitenkin Iijoki-sarjan Kallen ja kirjailija Kalle Päätalon toisistaan ja pohtii sitä, kuinka kattava ja pitävä on näiden kahden yhteinen todellisuus pohja.

Roosin (1999: 30) mukaan ei ole kovinkaan tärkeää, määritelläänkö Päätalo esimerkiksi omaelämäkertakirjailijaksi, romaanikirjailijaksi tai omaelämäkerta-eepikoksi. Lajikysymys on kuitenkin oleellinen lukijan odotushorisontin ja siihen liittyvän lukumallin muodostumisessa (Ylönen 2013: 74). Samalla tavalla tutkija tulkitsee lukemaansa odotushorisonttinsa mukaisesti. Väitöskirjassani olen ratkaissut faktan ja fiktion välisen suhteen siten, että tulkitseen lukemaani fiktiona. Tutkittavana on runsaasti dialogia, ja kaunokirjalliset vuoropuhelut ovat aina

puheen esitystä (Nykänen & Koivisto 2013: 23). Dialogi voi pyrkiä realistisuuden vaikutelmaan ja hyödyntää samoja merkityksenantotapoja kuin aito vuoropuhelu, mutta sen tavoitteet ja puhetilanne ovat olennaisesti erilaiset. Fiktiivistä dialogia voidaan pitää puheen keinotekoisena versiona, jota erilaiset esteettiset ja temaattiset intentiot ja konventiot muokkaavat. (Nykänen & Koivisto 2013: 30–31; Toolan 1990: 275.)

Lähestymistapani on sama kuin kriitikoiden, jotka Ylösen (2013: 331) mukaan eivät antaneet riittävästi arvoa Pääatalon teoksille juuri lajimäärittelynsä takia. Vaikka vertaankin Iijoki-sarjan kieltä autenttisesta kielestä tehtyihin tutkimuksiin, en arvioi, kuinka ”oikeaa” tai ”väärää” Iijoki-sarjan puhekieli on (ks. Kalliokoski 1998: 187). Tutkiessani Iijoki-sarjan kieltä fiktion sisäisenä ilmiönä nojaan kirjallisuudentutkimuksen ajatteluperinteeseen, jonka mukaan kirjallisuudessa ei niinkään esitetä todellisuutta, vaan erilaisia todellisuuden esittämisen tapoja. Kauno-kirjallisuuden yhteys todellisuuteen syntyy sitä kautta, kuinka nämä esittämiset ovat dialogissa keskenään. (Ks. Piikkilä 2001: 163.) Tutkimuksessani tarkastelen siis fiktiivisten henkilöihahmojen, erityisesti Iijoki-sarjan päähenkilön, kieltä. En ota kantaa kirjailija Kalle Pääatalon tai muiden henkilöihahmojen taustalla olevien henkilöiden kieleen, kielikäsitteisiin, -asenteisiin tai -elämäkertoihin. En myöskään tarkastele kirjallisuushistoriallisia näkökulmia (vrt. esim. Laitinen 2013: 240). Kun käytän nimitystä (Iijoki-sarjan) Kalle tai (Iijoki-sarjan) päähenkilö, tarkoitan sillä fiktiivistä henkilöihahmoa. Kirjailijaan viitatessani käytän aina sukunimeä tai koko nimeä.

2 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Tässä luvussa esittelen tutkimuksen taustan ja tavoitteet. Aluksi käyn läpi lyhyesti kaunokirjallisen proosan tutkimusta fennistiikassa (2.1) sekä Päätalon teosten kielestä tehtyä tutkimusta (2.2). Näkökulmani on nimenomaan suomenkielisen suorasanaisten kaunokirjallisuuden kielitieteellisessä tutkimuksessa, enkä tässä käsittele lyriikan tai näytelmäkirjallisuuden kielestä tehtyjä tutkimuksia tai kirjallisuudentutkimuksen puolella tehtyjä kieleen liittyviä tutkimuksia.² Alaluvussa 2.3 määrittelen tutkimuksen tavoitteet ja esitän tutkimuskysymykset.

2.1 Kaunokirjallisen proosan tutkimus fennistiikassa

Suomalaisessa tutkimuksessa kielen- ja kirjallisuudentutkimus ovat pysytelleet vuosisadan ajan melko kaukana toisistaan. 1900-luvun alussa silloinen oppiaine, suomen kieli ja kirjallisuus, sisälsi kielen, kirjallisuuden ja kansanperinteen tutkimuksen. Varhaiset fennistit olivat kielenaineuksen keräämisen lisäksi kiinnostuneita kansanrunoudesta, ja esimerkiksi Elias Lönnrot, August Ahlqvist ja Arvid Genetz jopa itse loivat kaunokirjallisuutta. Suomen kielen ja kirjallisuuden oppituoli jaettiin kuitenkin siten, että kansanrunouden tutkimus sai oman professuurinsa 1908 ja kotimainen kirjallisuus 1913. Karkeasti kuvattuna alkuaikoina vakiintui perinteeksi jaottelu, jossa kaunokirjalliset tekstit kuuluvat kirjallisuudentutkijoille, puhuttuja tekstejä analysoivat folkloristit, mediatekstit ovat viestinnän tutkijoiden ja koulun tekstit puolestaan didaktikkojen alaa. (Hakulinen & Leino 2006: 12–13.)

Kaunokirjallisuuden kielen tutkimus on fennistiikan alalla jäänyt hajanaiseksi (Hakulinen & Leino 2006: 21). Kiinnostuksen kohteena on ollut erityisesti kaunokirjallisuuden puhekielen tutkimus, mutta sitäkin on toistaiseksi tarkasteltu melko vähän (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 78). 2010-luvulla on kuitenkin ollut nähtävissä innostusta paneutua kaunokirjallisuuden kieleen uudella otteella. Vuonna 2013 ilmestyi aiheesta kaksi laajaa teosta: Liisa Tiittulan ja Pirkko Nuolijärven kirjoittama *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa* sekä Aino Koiviston ja Elise Nykäsen toimittama *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tiittulan ja Nuolijärven teos on kielitieteellinen tutkimus, jossa selvitetään, kuinka eri aikoina on käytetty erilaisia kielimuotoja puhutun kielen illuusion luomiseksi ja

² Kirjallisuudentutkimuksessa kielen tutkimus liittyy usein kirjailijan tyylin tutkimukseen (ks. esim. Leppänen 2000; Hosiaislouma 2016: 963–964; tyylintutkimuksesta tarkemmin tämän väitöskirjan luvussa 3.2.2).

minkälaisilla vuorovaikutuksen keinoilla kirjailijat ja suomentajat ovat luoneet puheenomaisuutta romaanien kertojanääneen ja dialogiin. Koiviston ja Nykäsen toimittamassa poikkitieteellisessä artikkelikokoelmassa puolestaan analysoidaan dialogin käyttötarkoituksia kaunokirjallisessa teoksessa. Analyysiin tarvitaan niin kielen kuin kirjallisuudentutkimuksenkin menetelmiä, ja tavoitteena on päästä kielen pintatasoa syvemmälle.

Tiittula ja Nuolijärvi (2013) esittelevät teoksessaan kattavasti suomenkielisen kaunokirjallisuuden kielestä tehtyjä tutkimuksia, joiden kiinnostuksen kohteena on murteen käyttö kaunokirjallisuuden kielessä. Tutkimukset ovat pääasiassa artikkeleita ja katsauksia, joita on julkaistu kokoomateoksissa. Ensimmäinen kirjoittajien esittelemä kaunokirjallisuuden kieltä käsittelevä katsaus on E. A. Saarimaan vuonna 1925 julkaistu teos, jossa hän vertailee Juhani Ahon ja Teuvo Pakkalan kielenkäyttöä. Juhani Ahon sanataidetta ovat tutkineet myös esimerkiksi Kaarlo Nieminen (1934) ja Vilho Suomi (1963). Aarni Penttilä (1945) ja Aimo Turunen (1957) ovat puolestaan artikkeleissaan eritelleet kansankielen piirteitä ja syitä sen käytölle kaunokirjallisuudessa. Veikko Ruoppila (1958) on kirjoittanut erityisesti Karjalankannaksen kuvaajana tunnetun Unto Seppäsen tyylistä ja selvittänyt keinoja, joilla kirjailija selittää murteellisia ilmauksia lukijalle. Osmo Hormia (1971) on tutkinut suomalaisen proosan dialogia. Marjatta Palander (1987) esittää itämurteiden erikoisgeminaatiota koskevassa väitöskirjassaan esimerkkejä murteen jäljittelystä Pohjois-Karjalaan sijoittuvissa romaaneissa. Harri Mantila (1993) taas on tarkastellut peräpohjalaisten kirjailijoiden tekstejä äänne muutoksen etenemisen kannalta. Muita Tiittulan ja Nuolijärven teoksessaan mainitsemia tutkimuksia ovat esimerkiksi Aila Mielikäisen (2001), Mauno Kosken (2002), Jyrki Kalliokosken (1998), Lea Laitisen (2011) ja Heikki Paunosen (2000) kirjoitukset, jotka käsittelevät murteen käyttöä kaunokirjallisuudessa. (Tiittula & Nuolijärvi 2013: 79–91.)

Kaunokirjallisuuden kielen tutkimus fennistiikassa on tähän mennessä ollut paljolti murteen tutkimusta, mutta myös muita näkökulmia on käsitelty. Tarkasteltavana ovat olleet esimerkiksi verbikonstruktiot (Jaakola 2006), koloratiivirakenteet (Heikkinen & Voutilainen 2009) ja morfosyntaktiset ratkaisut (Hakulinen 2013). Keskustelunanalyysin keinoin dialogia on eritelty esimerkiksi Markku Haakanan (2013) ja Aino Koiviston (2013) artikkeleissa.

Kaunokirjallisuuden kieltä tarkastelevia kielitieteellisiä väitöskirjatutkimuksia on tähän mennessä ilmestynyt vain muutama. Anneli Niinimäen (2015) tutkimus on niistä tuorein. Hänen väitöskirjansa *Moniääninen Moreeni* tarkastelee referenttia ja moniäänisyyttä Lauri Viidan *Moreeni*-romaanissa. Tutkija yhdistää

muodolliset keinot teoksen tematiikkaan ja perustelee niiden avulla esimerkiksi henkilöhahmojen rakentumista (mts. 240–242). Tuija Määttä (1992) ja Pirkko Hakolan (1974) väitöstutkimukset käsittelevät syntaksia. Määttä Uumajan yliopistoon tekemässä väitöskirjassa *Kvantitativa studier av syntaxen i finsk ungdomslitteratur* tutkimusaineistona on suomalainen nuortenkirjallisuus. Hakola puolestaan erittelee väitöskirjassaan Samuli Paulaharjun teosten syntaksia.

Kirjallisuuden- ja kielentutkimus kurkottavat 2010-luvulla yhä lähemmäs toisiaan. Yhteistä kosketuspintaa on löytynyt esimerkiksi kaunokirjallisuuden affektisuuden ja monikielisyyden tutkimuksesta. Affektisuudesta ovat kirjoittaneet esimerkiksi Aino Koivisto (2013) ja Auli Hakulinen (2013). Heidän lähestymistansa on lingvistinen, mutta kirjallisuudentutkimus näkyy artikkeleissa vahvana tulkinnallisena otteena. Turun yliopistossa on puolestaan ollut käynnissä kolmi-vuotinen (2014–2016) Koneen säätiön rahoittama kotimaisen kirjallisuuden tutkimushanke *Kirjallisuuden monikielisyys nyky-Suomessa*. Hankkeen tutkimuksissa on jäsennetty uudella tavalla kielen, kirjallisuuden ja kulttuurin välisiä yhteyksiä. Monikielisyyden tutkimuksessa kaunokirjallisuuden kieltä voidaan lähestyä vaikkapa siitä näkökulmasta, millaisia kielellisiä variaatioita, yhdistelmiä ja teemaattisia säikeitä kaunokirjallisista teksteistä löytyy. Yhteisiä kysymyksiä löytyy varsinkin kieli-ideologisista näkökulmista – esimerkiksi siitä, mikä saa kirjailijan käyttämään teoksissaan eri kieliä, tai siitä, millaisia merkkejä kaunokirjallisissa teksteissä, arvosteluissa ja kirjallisuushistorioissa on monikielisyttä säätelevistä normeista. (Kirjallisuuden monikielisyys nyky-Suomessa 2018.)

2.2 Päätalon kielestä aiemmin tehty tutkimus

Kalle Päätalon tuotannosta on tehty useita fennistiikan alan pro gradu -tutkielmia (ainakin Piippo 1969; Annala 1973; Härkönen 1973; Heikkinen 1976; Luostarinen 1978; Liukkonen 1978; Karhu 1979; Luukkonen 1980; Aarnio 1984; Virkkunen 1989; Marjomaa 1989; Nieminen 2005; Rääpysjärvi 2005).³ Osassa opinnäytetöitä on käsitelty Koillismaa-sarjan kieltä: Erkki Annala (1973) on tutkinut romaanisarjan murrepiirteitä ja Marja-Liisa Luukkonen (1980) romaanisarjassa

³ Päätalon kieltä koskevista opinnäytetöistä suurin osa – Luostarisen, Liukkoson, Karhun, Aarnion, Virkkusen ja Marjomaa työt – on tehty Joensuun yliopistossa. Joensuun yliopistossa toimi 1975–1998 professorina Alpo Räisänen, jonka omista tutkimuksissa on käytetty esimerkkinä Iijoki-sarjan kieltä (ks. esim. Räisänen 1972: 106–107, 245, 1982: 21, 1998: 79, 1999). Hänen ohjauksessaan on tehty runsaasti opinnäytetöitä, joiden aineistona on kaunokirjallisuutta (Palander 2011b: 155). Annalan, Härkösen ja Luukkoson työt on tehty Helsingin yliopistossa, Heikkisen tutkielma Turun yliopistossa ja Piipon Jyväskylän yliopistossa. Niemisen ja Rääpysjärven tutkielmat on tehty Oulussa.

esiintyvän Olkivaaran perheen kielenkäytölle luonteenomaisia piirteitä. Aune Piippo (1969), Aino Härkönen (1973) ja Tellervo Heikkinen (1976) ovat tutkineet *Koillismaa*-romaanin. Piipon tutkittavana ovat teoksen murre-sanat, Härkösen tarkasteltavana taas deskriptiivisanat, Heikkinen puolestaan analysoi teoksen maa- ja metsätaloussanastoa. Teija Rääpysjärven (2005) tutkimuksen kohteena ovat koloratiivikonstruktiot Koillismaa-sarjan päätösromaanissa *Mustan lumen talvi*.

Useissa opinnäytetöissä tutkimusaineistona on ollut Iijoki-sarjan alkupään romaaneja. Irma Luostarinen (1978) on tutkinut Pääatalon kielen fraseologiaa romaaneissa *Huonemiehen poika*, *Tammettu virta* ja *Kunnan jauhot*. Maaret Liukosen (1978) tutkielmassa tarkasteltavina ovat monikon genetiivi- ja illatiivimuodot, ja tutkimusaineistona ovat teosten *Huonemiehen poika*, *Kunnan jauhot*, *Tammettu virta* ja *Täysi tuntiraha* murteelliset repliikit. Helena Karhun (1979) pro gradu -työ käsittelee ulkopaikallissijojen merkitystehtäviä Pääatalon kielessä, ja tutkittavana on *Kunnan jauhot* -romaanin. Liisa Aarnion (1984) tutkielma, sosiolingvistinen katsaus Iijoki-sarjan henkilönimistöön, tarkastelee romaaneja *Huonemiehen poika*, *Tammettu virta*, *Kunnan jauhot*, *Täysi tuntiraha*, *Nuoruuden savotat* sekä *Loimujen aikaan*. Henna Virkkunen (1989) on tutkinut Pääatalon tarkoituksellista kansankielen käyttöä romaaneissa *Huonemiehen poika*, *Tammettu virta* ja *Kunnan jauhot*. Eija Marjomaa (1989) työssä tarkastelun kohteena ovat puolestaan kaksitavuiset *U*-, *A*- ja *i*-vartaloiset verbit. Hänen tutkimusaineistonaan ovat Iijoki-sarjan romaanit *Tammettu virta*, *Kunnan jauhot*, *Täysi tuntiraha* ja *Nuoruuden savotat*.

Iijoki-sarjan kielestä on siis tehty useita opinnäytetöitä, joiden voidaan katsoa tarkastelevan Iijoki-sarjan muodollisia seikkoja (vrt. Lahdelma 2014: 20). Tutkielmissa Iijoki-sarjan kielestä on todettu muun muassa seuraavaa: Iijoki-sarjan repliikkien monikon genetiivin ja illatiivin taivutusjärjestelmässä genetiivi on murteellisesti painottunut (Liukkonen 1978: 79). Pääatalo käyttää murteellisia fraaseja tietoisesti ja henkilöhahmoja on karakterisoitu yhtenäisen fraseologian avulla (Luostarinen 1978: 85, 89). Adessiivin käyttötavat ovat Pääatalolla yleis-kieltä moninaisemmat (Karhu 1979: 99). Iijoki-sarjan runsaassa ja ilmeikkäässä henkilönimistössä esiintyy harvinaisia tai kokonaan kadonneita nimityyppisiä (Aarnio 1984: 139), ja Pääatalo merkitsee Taivalkosken murteen keskeisiä äänne- ja muoto-opillisia piirteitä murteellisessa dialogissa uskollisesti, mutta välttää kaikkein selvimpiä murteellisuuksia (Virkkunen 1989: 111). Marjomaa (1989: 58) työssä on kiinnostava havainto: tekijän mukaan *puhua* on Pääatalon eniten käyttämä *U*-verbijohdos, ja se esiintyy tutkituissa Iijoki-sarjan osissa paljon use-

ammin kuin kaunokirjallisuudessa keskimäärin. Mari Lahdelma (2014: 61–62) toteaa, että suulliseen kerrontaan viittaavien verbien käyttö (esimerkiksi *sanoa*, *puhua*, *väittää*, *vannoa*) vahvistaa suullisen tarinankerronnan ja henkilökohtaisen kommunikaatiotilanteen illuusiota.

Viime vuosituhannen puolella tehdyissä pro gradu -tutkimuksissa on analysoitu Iijoki-sarjan alkupään teoksia. Tutkielmat jäävät melko pinnalliselle tasolle: niissä tarkastellaan kielen ilmiöitä referentiaalisesti eikä käsitellä juurikaan sitä, mikä merkitys kielen variaatiolla on romaani(e)n kokonaisrakenteen kannalta. Tämä on ymmärrettävää, sillä vasta viime vuosina kaunokirjallisuuden kielen tutkimus on suuntautunut uudella tavalla ja alkanut yhdistää kielen mikrotason ilmiöt teosten sisältöön ja rakenteeseen (ks. esim. Koivisto & Nykänen toim. 2013; vrt. Tiittula & Nuolijärvi 2013: 78–91).

Pro gradu -tutkielmassani (Nieminen 2005) olen tarkastellut Iijoki-sarjan Kallen ja Lainan kieltä romaaneissa *Tammerkosken sillalla*, *Nuorikkoa näyttämässä* ja *Pato murtuu*. Analysoitavina ovat Kallen ja Lainan idiolektit mutta myös se, mikä funktio puhekielen vaihtelulla on Kallen ja Lainan parisuhteen kuvaamisen kannalta katsottuna. Myöhemmin syvensin tutkimusasetelmaa ja otin tutkittavaksi kaikki Kallen ja Lainan parisuhdetta käsittelevät romaanit, ja pro gradu -työni pohjalta syntyi väitöskirjan ensimmäinen artikkeli.

2.3 Tutkimuksen tavoitteet

Iijoki-sarjalla on Suomessa massiivinen lukijakunta, mutta suosion syytä ei ole pystytty selvittämään kirjallisuustieteellisin keinoin (Ylönen 2013: 13). Tosin tutkimusta aiheesta ei juuri ole, sillä Päätalon tuotanto on kirjallisuudentutkimuksessa sivuutettu lähes täysin (Lahdelma 2014: 3). Akateemisissa tutkimuksissa (Kuivasmäki 1974; Ylönen 2013) Päätalon tuotantoa on lähestytty vastaanoton näkökulmasta, ja historian alalla Iijoki-sarjasta on tehty ainakin yksi opinnäytetyö (Janatuinen 2003).

Ylönen (2013: 333–334) toteaa väitöskirjassaan, että Päätalo on vedonnut lukijoiden tunteisiin. Vanhempi sukupolvi on samaistunut romaanisarjan kuvauksiin sota-ajasta ja suuresta muutosta, nuoremmat puolestaan ovat etsineet Iijoki-sarjasta juuriaan. Kriitikoiden vähättelemä pikkutarkka ilmaisutapa on viehättänyt lukijoita ja osoittautunut toimivaksi esimerkiksi työnkuvausten ja murteen tallentamisen kannalta. Päätalon kieltä ovat kriitikotkin pitäneet arvossa; sitä on kuvattu esimerkiksi aarraitaksi, josta löytyy murretta, ammattisanastoa ja rahvaanomaista kielenkäyttöä (mts. 287).

Lahdelma (2014: 20) huomauttaa Iijoki-sarjan metanarraatiota käsittelevässä kirjallisuuden pro gradu -tutkielmassaan, että Iijoki-sarjan suosion syitä on etsitty tähän mennessä lähinnä sisällöllisistä seikoista.⁴ Sisällön lisäksi kuitenkin myös muodolla on vaikutus siihen, millaisia merkityksiä ja lukukokemuksia romaani-sarja tuottaa. Se, *miten* kerrotaan, on yhtä tärkeää kuin se, *mitä* kerrotaan. Muotoa ja sisältöä ei voi eikä tarvitse erottaa täysin toisistaan.

Tarkastelen väitöskirjassani Iijoki-sarjan kieltä kahdesta näkökulmasta: tutkin mikrotasolla Iijoki-sarjan kielen variaatiota sekä muita kielen ilmiöitä, ja makrotasolla suhteutan ne romaanisajan sisältöön ja kokonaisrakenteeseen. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Millaista puhekielen variaatiota Iijoki-sarjan romaaneista löytyy?
2. Millaisia kieleen liittyviä asenteita, asemoitumisia ja ideologioita Iijoki-sarjan romaaneista löytyy?
3. Mikä funktio kielen variaatiolla, kieleen liittyvillä asenteilla, asemoitumisilla ja kieli-ideoilla on teossarjan tematiikan ja kokonaisrakenteen kannalta?

Artikkeleissa I ja II olen tarkastellut Iijoki-sarjan kieltä murteen- ja variaationtutkimuksen näkökulmasta sekä eritellyt kieleen liittyviä asenteita. Samalla olen implisiittisesti tullut käsitelleeksi kieli-ideologisia kysymyksiä.⁵ Artikkelissa III olen paneutunut Iijoki-sarjan kieli-ideologioihin. Artikkelin IV käsittelee Iijoki-sarjan päähenkilön kielellistä asemoitumista sosiaalisen aseman muuttumisen näkökulmasta. Tarkastelen tutkimustuloksia tämän yhteenvedon luvussa 4 ja vastaan tutkimuskysymyksiin kootusti luvussa 5.

Ylösen (2013: 253) mukaan lukijat ovat arvostaneet Päätalon kieltä. Murteenkäyttö on voinut nostaa esiin lapsuus- ja nuoruusajan muistoja sekä vahvistaa eläytymisen intensiteettiä. Tutkimuksellani pyrin osoittamaan, kuinka yksityiskohtaisesti ja taitavasti Iijoki-sarjassa kuvataan kieltä ja kuinka sen juonen rinnalla kulkee koko ajan kielielämäkerta, jossa päähenkilön kieleen liittyvät tiedot, taidot, asenteet ja suhtautuminen ovat jatkuvassa dynaamisessa liikkeessä. Vaikka en tässä tutkimuksessa varsinaisesti tarkastele lukijan näkökulmaa, pidän kuitenkin kielen ja kielenkäytön tapojen tarkkanäköistä kuvailua yhtenä Iijoki-sarjan suosion selittäjänä. Kieleen liittyvät kysymykset herättävät tunteita riippumatta

⁴ Muodollisista seikoista on kuitenkin tehty lukuisia opinnäytetöitä (ks. luku 2.2).

⁵ Suomalaisessa sociolinguistiikassa asennetutkimukset ja kansanlingvistiikka käsittelevät kieli-ideologisia kysymyksiä usein implisiittisesti (Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012: 336).

siitä, mikä on lukijan kielellinen tai sosiaalinen tausta – meillä kaikilla on käsityksiä ja mielipiteitä kielestä, niin muiden käyttämästä kuin omastamme.

Kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksessa tarvitaan kielitieteellisten metodien lisäksi myös kirjallisuudentutkimuksen keinoja erityisesti käsitteiden ja tulkinnan tasolla. Suomalainen kielen- ja kirjallisuudentutkimus ovat pysyneet erillään aivan viime vuosiin saakka (Hakulinen & Leino 2006: 12–13), mutta 2010-luvulla on alettu lähestyä näiden kahden tieteenalan välistä tutkimusta uudella tavalla, vuoropuheluun ja jopa synteesiin pyrkien (esim. Nykänen & Koivisto 2013). Väitöskirjassani pyrin edelleen kehittämään poikkitieteellistä lähestymistapaa vertaamalla kielitieteellisesti käsittelemiäni kielen ilmiöitä Iijoki-sarjan kokonaisrakenteeseen ja tekemällä tulkintoja siltä pohjalta.

3 Teoreettinen ja metodologinen viitekehys

Tutkimuksen teoreettinen ja metodologinen viitekehys on kaunokirjallisuuden kielen tutkimukselle tyypillisesti eklektinen ja ammentaa kielen- ja kirjallisuuden tutkimuksen eri suuntauksista. Teoreettisena lähtökohtana on sosiolingvistiikka, jonka juuret ovat dialektologiassa. Sosiolingvistiikan suuntauksista olen hyödyntänyt erityisesti variaationanalyysiä, kansanlingvistiikkaa ja monikielisyyden tutkimusta. Nämä näkökulmat kietoutuvat kielielämäkerran tutkimukseen, joka on työn kannalta keskeinen teoreettinen ja metodologinen lähestymistapa. Rinnalla kulkevat kirjallisuuden- ja tyyli tutkimuksen ajattelutavat. Ne näkyvät erityisesti käsitteistössä, tulkinnallisena tutkimusotteena ja funktionaalisenä näkemyksenä siitä, miten kielen ilmiöiden kuvaaminen vaikuttaa romaanisarjan kokonaisrakenteeseen.

Luvussa 3.1 esittelen sosiolingvistiikan suuntauksia, jotka muodostavat väitöskirjan teoreettisen ja menetelmällisen perustan. Alaluvuissa (3.1.1–3.1.3) käyn läpi variaation tutkimuksen ja etnodialektologian, kansanlingvistiikan sekä monikielisyyden tutkimuksen keskeisiä lähtökohtia. Luvussa 3.2 selostan kielielämäkerrallista lähestymistapaa ja neksusanalyysiä, jonka periaatteita olen hyödyntänyt artikkelissa III. Luvussa 3.3 selvitän käyttämiäni kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä (3.2.1) sekä vaikutteita, joita työni tulkinnallinen osuus on kirjallisuudentutkimuksesta saanut (3.2.2).

3.1 Sosiolingvistiikan suuntaukset tässä tutkimuksessa

Sosiolingvistiikka on kielentutkimuksen ala, joka tarkastelee sosiaalista todellisuutta lingvistiikan keinoin. Sen historia ulottuu 1960-luvulle. Vuosikymmenien aikana se on eriytynyt moneen suuntaan, kuten kielisosiologiaan, variaationanalyysiin sekä erilaisiin sosiaalipsykologiasta, sosiaaliantropologiasta ja vuorovaihtuksen sosiologiasta vaikutteita saaneisiin suuntauksiin. (Ks. esim. Wardhaugh 1998 [1986]: 1–20; Nuolijärvi 2000: 13–17; Lappalainen 2004: 13; Vaattovaara 2009: 20–21.)

Ensimmäisen väitöskirja-artikkelin teoreettiset lähtökohdat ovat perinteisessä dialektologiassa ja sosiolingvistisessä variaationanalyysissä. Lähestymistapani on kuitenkin tavanomaisesta variaationanalyysistä poikkeava: tarkastelen aineistoa laadullisesti ja luokittelen sitä eri funktioiden mukaan. Variaationanalyysin rinnalle olen nostanut etnodialektologisen näkökulman (Lane 2000; Remlinger 2006), jonka avulla olen pyrkinyt selittämään kielen vaihtelua.

Toinen väitöskirja-artikkeli sopii tutkimusasetelmaltaan dialektologiseen tutkimusperinteeseen: erittelen siinä dialogien murrepiirteitä ja sijoitan henkilöhahmoja niiden perusteella eri murrealueille. Kansanlingvistisen artikkelista tekee murrekäsitysten ja -asenteiden analysointi (esim. Palander 2011a: 11–12). Esittelen kansanlingvistisen näkökulman yhteydessä *metakielen* käsitteen, joka on tärkeä koko tutkimusta ajatellen. Lisäksi määrittelen, mitä tarkoitan termeillä *murrekäsitys* ja *murreasenne*.

Kolmannessa ja neljännessä artikkelissa olen hyödyntänyt monikielisuuden tutkimuksen lähestymistapoja. Monikielisyydellä tarkoitan tässä yhden kielen erilaisten varianttien, kuten alueellisten ja sosiaalisten murteiden sekä kirjallisen kielen konventioiden hallitsemista (esim. Dufva & Pietikäinen 2009: 4). Myös monikielisuuden tutkimus pohjautuu sociolingvistiseen tutkimustraditioon ja sen lähtökohdat ovat pitkälti samat kuin yksikielisten variaationtutkimuksessa (Nuolijärvi 2000: 18, 23). Monikielisyyttä käsittelevässä alaluvussa esittelen tutkimukseni kannalta keskeiset *kieli-ideologian*⁶ ja *kielellisen asemoitumisen* käsitteet.

3.1.1 Variaationtutkimus ja etnodialektologia

Variaationanalyttisen sociolingvistiikan pioneerina pidetään William Labovia, jonka tekemät tutkimukset New Yorkin puhekielen sosiaalisista kerrostumista (1966; 1978) ovat olleet mallina lukuisille myöhemmille tutkimuksille. Labov havaitsi, että sosiologisin perustein muodostetut ryhmät eroavat systemaattisesti toisistaan, kun tarkasteltavana ovat tietyt vaihtelussa olevat kielelliset muuttujat. Kaoottiselta vaikuttanut kielen vaihtelu olikin siis sosiaalisesti kerrostunutta. (Ks. esim. Lappalainen 2004: 13.)

Suomessa variaationtutkimus käynnistyi varsinaisesti 1970-luvulla, vaikka kielellistä vaihtelua suhteessa sosiaaliin muuttujiin tarkastelevia opinnäytetöitä oli valmistunut jo aiemmin. Suomalaisen tutkimuksen tavoitteena on ollut tarkastella nykypuhesuomen alueellista ja sosiaalista vaihtelua, ja 1970-luvulla toteutettiin Nykysuomalaisen puhekielen murros -hanke, jossa tutkittiin Helsingin, Jyväskylän, Tampereen ja Turun puhekieltä. Variaationtutkimuksen parissa on tehty runsaasti opinnäytetöitä sekä joitakin väitöskirjoja. Useissa lähtökohdiltaan dialektologisissa väitöskirjoissa on kuitenkin keskeisesti mukana sociolingvistinen näkökulma. 2000-luvulle tultaessa sociolingvististä variaationanalyysyä käyt-

⁶ Kieli-ideologioiden tutkimusta on tehty myös kansanlingvistiikassa, mutta usein implisiittisesti, ja sen fokus eroaa hieman varsinaisesta kieli-ideologiatutkimuksesta (Mäntynen ym. 2012: 336).

tävien opinnäytetöiden, väitöskirjojen ja muiden tutkimusten kysymystenasettelut ovat monipuolistuneet. (Suomalaisesta sociolinguistisesta tutkimuksesta kootusti esim. Lappalainen 2004: 14–15; Kurki 2005: 13–22.)

Suomessa variaationtutkimus on asettunut perinteisen murteentutkimuksen rinnalle ja jatkoksi jopa niin hyvin, ettei niiden välillä ole ollut edes selvää rajaa (Suojanen 1982: 9). Tutkimussuuntaukset ovat metodologisesti lähellä toisiaan. Tutkimusaineistot ovat samankaltaisia, ja niistä nostetaan esille yleensä äänne- ja muoto-opillisia kielenpiirteitä. Dialektologiassa tarkastelun kohteena ovat kielenpiirteiden synty ja levikki, kun taas sociolinguistiikassa analysoidaan piirteiden muuttumista ja variaatiota. (Ks. esim. Lappalainen 2004: 32; Mustanoja 2011: 56.)

Sociolinguistiikan tutkimustraditiossa painottuu kvantitatiivinen tutkimus (Nuolijärvi 2000: 15). Variaationanalyysiä on tehty perinteisesti haastatteluaineistoista, joista on laskettu kielenpiirteiden esiintymiä ja verrattu tuloksia sosiaalisiin taustamuuttujiin. Tässä lähestymistavassa on kuitenkin ongelmallisuutta, joka liittyy esimerkiksi muutaman väljästi määritellyn taustamuuttujan perusteella luotujen ryhmien heterogeenisyyteen, aineiston keruutapaan, variaation kapealaiseen tarkasteluun, kvantitatiivisuuteen ja tutkimusalueiden alueelliseen painotumiseen (Lappalainen 2004: 15–16). Uudemmissa tutkimuksissa näkökulmia on laajennettu: tutkimuksen keskiöön on nostettu yksilövariaatio ja kielen vaihtelua on selitetty esimerkiksi ryhmädynamiikan tai kieliasenteiden kautta (Mustanoja 2011: 10).

Kaunokirjallisuuden kielitieteellinen tutkimus on fennistiikassa painottunut dialektologiaan (ks. luku 2), ja vaikka varsinaisesti variaationanalyttistä näkökulmaa ei ole juurikaan otettu esille, se kietoutuu osittain murteentutkimukseen. Esimerkiksi Tiittula ja Nuolijärvi (2013: 234) toteavat, että puhekieliset variantit leimaavat puhujia alueellisesti ja sosiaalisesti. Mantila (1993) puolestaan on selvittänyt, että äänne­muutoksen eteneminen on nähtävissä kaunokirjallisuuden kielessä ja että kirjailijan ikä vaikuttaa ilmiön esiintymiseen tekstissä. Liisa Mustanoja (2003) on lähestynyt kaunokirjallista tekstiä sosiaalisen variaationanalyysin näkökulmasta kirjoituksessaan ”Voisit ruveta puhumahan niinkun muukkin ihmiset”. Mustanoja on analysoinut Orvokki Aution romaania *Viistotaival* ja todennut, että puhujakohtainen tilannekohtainen variaatio on romaanissa vähäistä.

Ijoki-sarja on variaationtutkimuksen kannalta kiinnostava tutkimusaineisto, sillä siitä löytyy puhekielen variaatiota runsaasti. Jo ensi silmäyksellä voi huomata, että henkilö­hahmoja on karakterisoitu kielen vaihtelun avulla (ks. artikkelit I ja II). Variaation avulla tuodaan myös esiin yhteisöjen sosiaalisia kerrostumia (ks. artikkelit III ja IV). Lisäksi teoksissa on kiinnostavaa se, kuinka yksilön idiolekti

vaihtelee: esimerkiksi Lainan puhe on hyvin yleiskielistä Kallen ja Lainan avioliiton alkua kuvaavissa romaaneissa, mutta Iijoki-sarjan loppua kohti Lainan repelliikkeihin tulee runsaasti lounais- ja hämäläismurteiden piirteitä (ks. artikkeli I: 504–506; tästä tarkemmin luvussa 4.1).

Variaationanalyysi ei yksinään vastaa siihen, mitä variaatiolla tehdään (esim. Lappalainen 2004: 21), ja siksi se tarvitseekin rinnalleen muita lähestymistapoja. Variaationtutkimusta voidaan terävöittää esimerkiksi keskusteluanalyysin keinoin (esim. Lappalainen 2004; ks. myös Nuolijärvi 2000: 34). Ensimmäisessä väitöskirja-artikkelissani olen ottanut variaationtutkimuksen rinnalle etnodialektologisen lähestymistavan, joka tarkastelee murteita vuorovaikutuksessa yksilön ja yhteisön identiteettien sekä sosiokulttuurisen kontekstin rakennusaineina (Lane 2000: 352–353). Etnodialektologia ei ole terminä tullut kovinkaan suosituksi. Etnodialektologiassa murteenkäyttö nähdään sosiaalisena toimintana, jonka avulla yksilöt ja yhteisöt rakentavat identiteettiään.⁷ Etnodialektologiassa hyödynnetään haastatteluaineistojen lisäksi etnografisia havaintoja ja esimerkiksi mediatekstejä (Remlinger 2006: 136), jotka ovat sosiolingvisteille tuttuja aineistoja (esim. Nuolijärvi 2000: 28–33; etnografisesta aineistosta esim. Lappalainen 2004; Lehtonen 2015). Kathryn Remlinger (2006) on höystänyt etnodialektologiaa kriittisellä diskurssianalyysillä (esim. van Dijk 1993; Fairclough & Wodak 1997). Kriittisen diskurssianalyysin avulla hän perkaa sitä, kuinka arvot, asenteet ja valtasuhteet yhtäältä muodostuvat kielenkäytön vaikutuksesta ja toisaalta muokkaavat kielenkäyttöä. (Etnodialektologiasta tarkemmin ks. artikkeli I: 497–498.)

Etnodialektologia on lähestymistavaltaan lähellä vuorovaikutussosiolingvistiikkaa, jossa kielellistä variaatiota tutkitaan osana sosiaalista kanssakäymistä (vuorovaikutussosiolingvistiikasta kootusti esim. Lehtonen 2015: 31–35). Keskeistä vuorovaikutussosiolingvistiikassa on se, mitä variaatiolla tehdään vuorovaikutuksessa ja millaisia merkityksiä vuorovaikutustilanteeseen osallistujat antavat kielelle. Vuorovaikutussosiolingvistiikan pioneeri John Gumperz (1982) toi esiin kvantitatiivisen sosiolingvistiikan riittämättömyyden sosiaalisten tulkintojen osoittamisessa ja tähdensi etnografisten ja vuorovaikutuksellisten metodien tärkeyttä sosiolingvistiikassa. Lingvististen ilmiöiden analyysillä pyritään vuorovaikutussosiolingvistiikassa selittämään jotain tutkittavan ryhmän sosiaalisesta dynamiikasta tai voimasuhteista (Lehtonen 2015: 34). Suomalaisessa tutkimuksessa vuorovaikutuksen näkökulman sosiolingvistiikkaan toi ensimmäisenä Hanna

⁷ Samantapaista teoreettista lähtökohtaa on käyttänyt esimerkiksi Mantila (2004) artikkelissaan ”Murte ja identiteetti”.

Lappalainen (2004), jonka väitöskirjassa yhdistyvät variaation tutkimuksen ja keskusteluanalyysin menetöt.

Ensimmäisessä väitöskirja-artikkelissani olen soveltanut etnodialektologian lähestymistapoja tarkastellessani Kallen ja Lainan parisuhdetta sosiokulttuurisena kontekstina, joka syntyy ja josta jatkuvasti neuvotellaan pariskunnan keskinäisessä dialogissa. Kontekstin ja kielen dynaamisen suhteen tarkastelu hipoo myös kriittisen diskurssintutkimuksen ajatusmallia, jossa diskurssit nähdään ideologisesti latautuneina ja valtasuhteita luovina sekä niitä vahvistavina (diskurssintutkimuksesta ks. esim. Pälli 2003; Pietikäinen & Mäntynen 2009). Etnodialektologia on siis tutkimuksessani variaation tutkimusta syventävä näkökulma: olen suhteuttanut sen avulla murteenkäyttöä ja sen variaatiota temaattiseen kontekstiin, Kallen ja Lainan parisuhteeseen.

3.1.2 Kansanlingvistinen näkökulma

Kansanlingvistiikan juuret ovat sosiolingvistiikassa ja dialektologiassa, ja esimerkiksi Johanna Vaattovaara (2009: 27) sijoittaa kansanlingvistisen tutkimusalan dialektologian ja sosiolingvistiikan välimaastoon. Kansanlingvistiikka on kiinnostunut tavallisten kielenkäyttäjien eli *maallikkojen* (tai *maallikkovastaajien*, *ei-kielittiteilijöiden*, *ei-lingvistien* tai *tavallisten kielenpuhujien*, ks. Palander 2011a: 13 ja siinä mainitut lähteet) kieltä koskevista käsityksistä.

Kansanlingvistiikka on saanut alkunsa kansandialektologiaksi kutsutusta tutkimussuuntauksesta. Kansanlingvistiikka kattaa laajemmin maallikoiden kieltä koskevien käsitysten tutkimuksen, kun taas kansandialektologia keskittyy nimenomaan murteisiin liittyvien havaintojen ja -käsitysten sekä murteita koskevien mielteiden tutkimukseen (ks. esim. Palander 2001: 147; Vaattovaara 2009: 27, 32–33; Nupponen 2011: 2). Suomalainen kansanlingvistinen tutkimus on lähes tyystin kansandialektologista (ks. esim. Mielikäinen & Palander 2002: 90; Vaattovaara 2009: 27; Mielikäinen & Palander 2014: 11).

Kansanlingvistisen tarkastelun fokuksessa on maallikoiden **metakieli**, joka yleisimmän määritelmän mukaan tarkoittaa kieltä, jolla puhutaan kielestä (*language about language*, Niedzielski & Preston 2000: 302; ks. myös Berry 2005: 17; Preston 1998: 75; Mielikäinen & Palander 2014: 26, 238; KS 2014 s.v. *metakieli*). Kansanlingvistinen metakieli on jaoteltu Niedzielskin ja Prestonin (2000) tutkimuksessa kahteen tyyppiin. Metakieli 1 kuvaa kieltä ja sen ilmiötä, kuten kieli-
muotoja, kielenpiirteitä ja puhetapaa. Metakieli 2 puolestaan sisältää kieleen liittyvän arvomaailman ja asenteet, jotka ohjailevat kielenkäyttöä. (Mielikäinen &

Palander 2014: 26; Niedzielski & Preston 2000; ks. artikkeli II: 113; vrt. Preston 1998.)

Tarkastelen tutkimuksessani niitä suorasanaisten kerronnan ja dialogin kohtia, joissa puhutaan kielestä – murteista, kirjakielestä tai erilaisista kielenkäytön tavoista – tai käytetään murteita. Tällä metakielen ilmeisimmällä ja eksplisiittisimmällä tasolla dialogissa käytetään murretta tai murteellisia ilmauksia, joita myös saatetaan kommentoida tai joita päähenkilö sisäisessä kielidiskurssissaan pohtii. Toisella, implisiittisemmällä tasolla metakieli paljastaa esimerkiksi sanavalintojen kautta kieliasenteita ja -ideoita. Ilmaukset, joissa kieltä kommentoidaan, voidaan nähdä keinona suhteellistaa sanoma vasten kulttuurisia tai tekstuaalisia odotuksia. Kun sanomaa tarkastellaan suhteessa implisiittiseen vertailukohtaan, ilmauksessa on kuultavissa myös toinen, rinnakkainen ääni. (Ks. Herlin 2005: 362.)

Esimerkki 2 on Iijoki-sarjalle tyypillinen metakielinen suorasanaisten kerronnan jakso, jossa metakieli 1 ja 2 kietoutuvat toisiinsa. Siinä päähenkilö tekee havaintoja Koillismaan ja Tampereen seudun murteen eroista (metakieli 1). Sanavalinnat puolestaan paljastavat murteisiin liittyviä asenteita (metakieli 2): päähenkilö tuntee alemmuutta sen takia, etteivät hänen kotimurteensa puhujat osaa ääntää *d*:tä, ja tuntee samalla vahingoniloa siitä, että tamperelaisille puhujille taas on ”g” eli *ηη*-äänne vaikea lausuttava.

(2)

[--] d on kirjain, joka ei suostu tulemaan ulos notkeakielisimmänkään tekoselkoseni ihmisen suusta. Se tulee kuulosalle useimmiten kai j:nä tai soinnittomana t:nä. Puolestani olen oppinut kuulemaan hienoista vahingoniloa tuntien Tampereen seudun ihmisten olevan naimisissa g:n kanssa. Tampere-laiset lähtevät ”onkelle” ja vetävät ”kenkän” jalkaansa. Minun murteelleni taas g on naurettavan helppo puustain, jonka synnyinselkosteni ruotimuorinkin venguttavat hampaattomasta suustaan kuin tyhjää vain ja virheettömästi...
(*Pohjalta ponnistaen*: 300.)

Kaunokirjallisuuden metakieli on moniulotteista, eikä sitä ole yksinkertaista rajata muusta tekstistä. Dialogi on metakieltä jo itsessään, vaikka puheenaiheena ei olisikaan kieli (Silverstein 1993: 35). Iijoki-sarjassa käytetään runsaasti suulliseen kerrontaan viittaavia verbejä, kuten *sanoa*, *puhua*, *väittää*, *vannoa* (Lahdelma 2014: 61–62; ks. myös Marjomaa 1989: 58). Tällaiset henkilökohtaisen kommunikaatiotilanteen ja tarinankerronnan illuusiota vahvistavat verbit liittyvät yleensä

jonkin henkilöahmon sanoman referoimiseen. Referointi voidaan käsittää yhdeksi metakielen osa-alueeksi, mutta Preston (1998: 86) huomauttaa, että kansanlingvistikalta kannalta pelkkä referoiminen ei ole mielenkiintoista, sillä siinä kieli ei ole puheenaiheena vaan viittaamisen kohteena.

Murrekäsitykset ovat olleet dialektologien mielenkiinnon kohteena jo ennen varsinaisen sociolinguistiikan kehittymistä. Jo 1930-luvulta lähtien murteentutkijoita on kiinnostanut se, millaisia käsityksiä eri murreryhmyksistä aluemurteiden puhujilla on. Hollannissa ja Japanissa tehdyissä tutkimuksissa kysyttiin, missä haastateltujen mielestä puhuttiin samalla tavalla kuin he itse puhuivat tai missä taas murre poikkeaa haastateltujen murteesta. Näistä tutkimuksista sai alkunsa kansandialektologia. (Palander 2011a: 11–12.) Suomalaisessa tutkimuksessa ensimmäisenä laajana kansan murrehavaintoihin keskittyvänä tutkielmana pidetään Pirkko Leinin murrematkimuksia käsittelevää pro gradu -työtä (1968). Kansandialektologisen tutkimuksen aihepiirit alkoivat Suomessa monipuolistua 1970-luvulta lähtien, ja erityisesti amerikkalaisen Dennis Prestonin ideoista kumpuava tutkimus alkoi yleistyä 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa (Nupponen 2011: 5).

Kansandialektologisissa tutkimuksissa on käytetty monenlaisia termejä, kun on puhuttu siitä, kuinka maallikot havainnoivat murteita. On puhuttu esimerkiksi *huomaamisesta*, *erottamisesta*, *havaitsemisesta* ja *tunnistamisesta* (esim. Mieliäinen & Palander 2002: 98). Ulkomaisissa tutkimuksissa (esim. Preston 1989) on erotettu *havainnot* (*perceptions*) ja *käsitykset* (*views*). Suomalaisessa tutkimuksessa juuri käytetään usein juuri näitä termejä (ks. Nupponen 2011: 30). Myös omassa tutkimuksessani puhun murrehavainnoista ja -käsityksistä. Pidän henkilöahmojen repliikkejä metakieli 1:nä, jolloin ne ovat ikään kuin päähenkilön kuulohavainnoja eri murteista. Metakieli 2 tulee Iijoki-sarjassa esille yleisimmin suorasanaisten kerronnan metakielisissä jaksoissa, mutta toisinaan myös dialogissa, kun henkilöahmot kommentoivat murteita. (Ks. artikkeli II: 115.) Murrekäsityksellä tarkoitan molempia metakielen tasoja, niin havainnoja kuin metakieli 2:takin, joka pitää sisällään murreasenteet. Kuten artikkelissa II tähdennän, en tarkastele kirjailija Kalle Päätalon murrekäsityksiä, vaan tutkimuksen kohteena on fiktiivinen Iijoki-sarjan päähenkilö.

Murreasenteet ovat kieleen liittyviä asenteita, jotka voidaan yksinkertaistettavasti määritellä kielen varieteettien ja varianttien sosiaalisiksi arvioinniksi (ks. esim. Pälli 1999: 123). Kieliasenne voidaan nähdä kattoterminä, johon sisältyvät esimerkiksi murteita, variaatiota, puhetyylejä, vähemmistöjä ja kielen oppimista koskevat asenteet (Baker 1992: 29). Diskurssintutkimuksessa asenteita pidetään

kielellisenä ja sosiaalisena toimintana (esim. Pälli 1999: 127; Mielikäinen & Palander 2002: 88). Esimerkiksi Paula Kalaja (1999: 47) ja Maija Saviniemi (2015: 27) näkevät asenteet informanttien reaktioina kielelliseen ärsykkeeseen.

Peter Garrettin (2010: 1–2) mukaan kieliasteet ovat mukana kielenkäyttäjien jokapäiväisessä elämässä, vaikka niistä ei aina olla tietoisia. Asteet huomataan erityisesti silloin, kun ne ovat kielteisiä ja ne on eksplikoitu näkyville. Kaikki kieleen liittyvät asenteet voidaan nähdä pohjimmiltaan ideologisina (Cameron 1995: 4). Saviniemen (2015: 29) mukaan kielikäsitteet ja -asteet voivat olla jäsentymättömiä ja tiedostamattomia ja niistä kertoessaan puhuja eksplikoii implisiittistä tietoaan aiheesta.

Tutkimustietoa kielellisistä asteista voidaan kerätä suorien ja epäsuorien menetelmien avulla (Vaattovaara 2013). Suorat menetelmät kuuluvat erityisesti kansanlingvistiikan tutkimustraditioon, kun taas epäsuorat menetelmät ovat tyyppisempiä sosiaalipsykologisen kieliasteitutkimuksen kentällä. Suorat asenne-tutkimusmenetelmät käsittävät esimerkiksi karttatehtäviä, haastatteluja ja lomakekyselyitä, joilla pyritään selvittämään, millaisia kieliasteita vastaajilla on. Epäsuorilla menetelmillä sen sijaan pyritään pureutumaan vastaajien tiedostamattomiin prosesseihin, todellisiin kielellisiin asteisiin.

3.1.3 Monikielisyyden tutkimuksen lähestymistavat

Monikielisyydestä voidaan puhua yhden kielen sisällä, kun käytössä on esimerkiksi murretta tai muita kielen varieteetteja (esim. Dufva & Pietikäinen 2009: 4; ks. myös Tidigs 2014a: 53–55). Tarkoitan tässä tutkimuksessa monikielisyydellä nimenomaan monimurteisuuutta. Iijoki-sarjassa puhutaan murteista myös kielinä. Sanoilla *kieli* ja *murre* ei kansanomaisessa käytössä olekaan yhtä selvää eroa kuin kielitieteessä, jossa kieliä ja murteita luokitellaan ymmärrettävyyden perusteella tai poliittisin ja ideologisin perustein. Maallikot puhuvat murteesta ja kielestä usein samassa merkityksessä, ja virallisemmässä kielenkäytössä käsitteiden merkitykset limittyvät. Yksinkertaisimmillaan kielen ja murteen erottamisessa on tukeuduttu ymmärrettävyyteen: jos kieltä ei voi ymmärtää, on kyse erillisestä, itsenäisestä kielestä. (Mielikäinen & Palander 2014: 33–34.) Iijoki-sarjassa viitataan usein juuri ymmärrettävyyteen, kun murteiden sijaan puhutaan kielistä. Esimerkissä 3 Laina ja Kalle riitelevät, eikä Laina ymmärrä tai ole ymmärtävinään Kallen käyttämää ilmausta *jumalan maksun päähän*:

(3)

- En periny markan markkaa koko helevetin touhusta. [sanoo Kalle.]
- Et perinyt! Mitä sää tolla tarkoitat! [sanoo Laina.]
- Että tein homman jumalan maksun päähän, niin kuin Koillismaalla sanosivat.
- Nyt en illaa! Puhu kieltä, jota määkin tajuun! (*Pato murtuu*: 71.)

Monikielisyys voi Tidigsin (2014b) mukaan toimia kaunokirjallisen teoksen kerrottavälineenä. Eri lukijat pääsevät sisään tekstiin tai jäävät siitä ulos eriasteisilla tavoilla. Monikielinen teksti haastaa lukijoiden taidot ja odotushorisontit ja pakottaa ottamaan uuden aseman, näkemään asiat toisesta näkökulmasta. Monikielisyiden tutkimuksessa kirjallisuuden- ja kielentutkimukselle tuntuu syntyvän mahdollisuus aitoon poikkitieteellisyteen. Aihetta voidaan lähestyä vaikkapa siitä näkökulmasta, millaisia kielellisiä variaatioita, yhdistelmiä ja temaattisia säikeitä kaunokirjallisista teksteistä löytyy. Yhteisiä kysymyksiä löytyy varsinkin kieli-ideologisista näkökulmista – esimerkiksi siitä, mikä saa kirjailijan käyttämään teoksissaan eri kieliä, tai siitä, millaisia merkkejä kaunokirjallisissa teksteissä, arvosteluissa ja kirjallisuushistorioissa on monikielisyyttä säätelevistä normeista. (Kirjallisuuden monikielisyys nyky-Suomessa 2018.)

Monikielisyiden tutkimus on yksi sosiolingvistiikan osa-alue (esim. Nuolijärvi 2000: 18; Wei 2000). Nuolijärven (2000: 23) mukaan monikielisyiden analyysi on lähtenyt pitkälti samoista lähtökohdista kuin yksikielisten variaationanalyysi. Keskeistä on ollut erilaisten varieteettien etsiminen, ja usein se on tapahtunut erilaisia kielenpiirteitä tarkastelemalla. Uudempia monikielisyiden tutkimuksen näkökulmia ovat esimerkiksi kielellisen identiteetin tarkastelu (esim. Laihiala-Kankainen, Pietikäinen & Dufva 2002) ja kielidiskurssien tutkimus (esim. Lehto 2018). Monikielisyiden tutkimusasetelmissa kietoutuvat toisiinsa monenlaiset näkökulmat ja käsitteet, kuten kieli-ideologiat, kielielämäkerrat ja kielellinen asemoituminen (esim. Mäntynen ym. 2012; Pietikäinen 2012; Karjalainen 2012; käsitteistä tarkemmin artikkeleissa III ja IV).

Kieli-ideologia on moniulotteinen käsite, ja sitä on eri tutkimuksissa määriteltä hieman eri tavoin (Mäntynen ym. 2012: 327). Anne Mäntynen, Mia Halosen, Sari Pietikäisen ja Anna Solinin kirjoittamassa artikkelissa (2012) kieli-ideologia nähdään samanaikaisesti kaksitasoisena käsitteenä: yhtäältä sillä kuvataan yhteisön uskomuksia ja näkemyksiä kielestä, toisaalta sen avulla voidaan kuvata ja analysoida yksittäisenkin kielenkäyttäjän kielikäytänteitä ja peilata niitä laajempiin ja pitkäaikaisempiin kehityskulkuihin ja toimintamalleihin. Käytännössä kirjoittajien mukaan kieli-ideologiat ilmenevät kieleen liittyvinä käsitteistyksinä

ja vakiintuneina, hyväksytyinä käytänteinä (mas. 328). Esimerkiksi Anu Karjalainen (2012: 66) ymmärtää kielenkäyttäjien tavat puhua kielestä sosiaalisista ja valta-asetelmiin perustuvista lähtökohdista ponnistaviksi ja määrittelee kieli-ideologiat yhteiskunnan makrotasolta voimansa saaviksi käsityksiksi kielestä.

Kieli-ideologioita voidaan tutkia monin eri tavoin. Kieli-ideologiatutkimuksessa yhdistellään tyypillisesti esimerkiksi sosiolingvistiikan ja diskurssintutkimuksen näkökulmia ja menetelmiä. Kieli-ideologioita voidaan analysoida esimerkiksi metakielestä tai kielenkäytöstä, jolloin ajatuksena on se, että tiettyjen kielellisten valintojen toistaminen vahvistaa yhteisön normeja ja käsityksiä ”hyvästä kielestä”. Suomessa kieli-ideologioista sinänsä on kirjoitettu melko niukasti, vaikka sitä sivuavaa tutkimusta onkin tehty variaation tutkimuksen, kansanlingvistiikan ja kielenhuollon tutkimuksen yhteydessä. Suomalaista monikielisyyttä ja erityisesti vähemmistökieliä koskevassa tutkimuksessa käsitellään usein kieli-ideologisia kysymyksiä ja prosesseja. (Mäntynen ym. 2012: 333, 335–336.)

Kieli-ideologioiden tutkimuksissa tarkasteltavana ovat kieleen liittyvät uskomukset, arvostukset, luokittelut, neuvottelut ja keskustelut (Mäntynen ym. 2012: 325). Vaikka kaunokirjallisuutta on kieli-ideologiatutkimuksessa käytetty aineistona tähän mennessä vain marginaalisesti, on selvää, että kirjailija voi nostaa kieleen liittyviä teemoja ideologisen keskustelun aiheeksi (esim. Laitinen 2013: 240). Iijoki-sarjan kieli-ideologiat pilkahtelevat esiin päähenkilön ja muiden henkilöhahmojen sekä eri yhteisöjen kuvaamisen kautta. Lopullisesti kieli-ideologiat rakentuvat lukijan mielessä sekoittuen hänen omiin kieliamenteisiinsä ja -ideologioihin, joiden vaikutuspiirissä hän on elänyt. Samalla ne heijastavat yhteisön kieli-ideologioita ja vahvistavat niitä kertomalla uudelleen tarinaa esimerkiksi savolaisten ”viäntämisestä”. Tällainen vuorovaikutuksellisuus aktivoi lukijassa monenlaisia kieleen, yksilöihin ja yhteisöihin liittyviä tunteita. Vaikka esimerkiksi maalaiselämä, savotat tai sota-aika olisivat lukijalle tuttuja ainoastaan historiankirjojen kautta, kielen kautta jokainen pääsee subjektiiviselle kokemuksen tasolle. Sen avulla aktivoituvat vaikkapa vierauteen, tuttuuteen tai omiin kielenkäyttölanteisiin liittyvät kokemukset. Tämän myötä kirjojen sisältökin voi alkaa vaikuttaa omakohtaisemmalta.

Kieli-ideologiat ja dialogiset käsitykset kielestä korostavat kielenkäytön sosiaalisuutta ja erilaisia valta-asetelmia. Toisaalta etenkin käsitys kielen dialogisuudesta muistuttaa, että myös yksilöllisellä kielenkäyttäjällä on valtaa kielenkäytön rakentumisessa. (Karjalainen 2012: 76.) Kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksessa ”vallankäyttöllä” on useita ulottuvuuksia. Ensinnäkin kirjailijalla on valta panna

henkilöhahmot puhumaan siten kuin hän haluaa – esimerkiksi murteella, kuten Pääatalo on tietoisesti tehnyt (Räisänen 1999: 97). Kuitenkaan esimerkiksi Piikkilän (2001: 164) mukaan mikään puhetilanne konteksteineen ei ole täysin kirjailijan hallittavissa, vaan henkilöhahmojen puheella on omakin autonomiansa. Henkilöhahmot asemoivat itsensä ja toisensa samalla kun he asemoituvat toisten henkilöhahmojen repliikkien ja suorasanaisten kerronnan perusteella. Ja koska lukijat seuraavat henkilöhahmojen muodostumista, myös vastaanottajan näkökulma on läsnä.

Neljännessä väitöskirja-artikkelissa tarkastelen Iijoki-sarjan kieltä hyödyntäen **kielellisen asemoitumisen** (*stancetaking*) käsitettä, josta suomalaisissa kirjoituksissa puhutaan myös *asennoitumisena* (ks. esim. Englebretson 2007; Du Bois 2007; Jaffe 2009; ks. Karjalainen 2012, 78–79; vrt. Virtanen 2010; Rouhikoski 2012). Englanninkielistä käsitettä *stance(taking)* on kielentutkimuksessa käytetty kattoterminä laajalle joukolle erityyppisiä ilmiöitä (Englebretson 2007: ks. myös Virtanen 2010, 304). Tässä tutkimuksessa tarkoitan asemoitumisella kommunikaatitilanteessa tapahtuvaa kielenkäyttäjien vuorovaikutuksellista aseman ottamista kontekstiin, toisiinsa ja puheenaiheeseensa nähden (esim. Jaffe 2009: 3; Karjalainen 2012: 78). Olen soveltanut asemoitumisen tarkastelussa John W. Du Bois'n (2007) kehrittelemää kolmiomallia, jossa tarkastellaan asemoitumisprosessia kolmen kysymyksen avulla: kuka asemoituu, mikä on hänen asemoitumisensa kohde ja mihin aiempaan asemoitumiseen hän vastaa (mas. 146).

Kielellisen asemoitumisprosessin ensimmäinen vaihe on kielellinen arviointi, jossa kielenkäyttäjä suhteuttaa itsensä asemoitumisen kohteeseen. Esimerkiksi erilaisia murteita kohtaan asemoituessaan kielenkäyttäjä määrittelee murteita sekä niiden puhujia myönteisesti tai kielteisesti. Asemoitumiseen vaikuttavat kielenkäyttäjän kokemukset sekä hänen kieli-ideologiset näkemyksensä. Varsinainen asemoituminen tapahtuu asemoitumisen kohteen arvioinnin jälkeen. Asemoituessaan kielenkäyttäjä yhdistää asemoitumisen kohteeseen liittämänsä tiedot ja tunteet. Kolmannen osan asemoitumisprosessista muodostaa kielenkäyttäjän suhde muihin kielenkäyttäjiin: Kielenkäyttäjä voi asettua kielellisen asemoitumisen suhteen muiden kielenkäyttäjien kanssa samalle linjalle. Toisaalta hän voi vastustaa toisten kielenkäyttäjien asemoitumistapoja ja asemoitua itse päinvastaisella tavalla. (Du Bois 2007; Karjalainen 2012: 81–82.)

Kielellistä asemoitumista voi tarkastella myös analysoimalla kielenkäyttäjän suhdetta omaan kieleensä (perinnekieleen) sekä toiseen (enemmistön) kieleen. Karjalainen (2012: 85) määrittelee Kendra R. Wallacea (2001; ks. myös Val & Vinogradova 2010) soveltaen neljä tapaa, joilla siirtolaiset voivat asemoida suh-

teensa perinnekielen käyttäjiin ja enemmistöön. Näitä samoja asemoitumisia voi nähdä Iijoki-sarjassa päähenkilön suhtautumisessa kansankieleen ja kirjakieleen sekä erilaisiin murteisiin. Ensimmäinen asemoitumismalli on koti/vieras-malli (engl. *home base / visitor's base model*). Siinä siirtolainen kokee perinnekielen tai enemmistökielen enemmän omakseen kuin toisen. Toisesta kielestä tulee ikään kuin vierailun kohde, jossa toimiminen voi olla mieluisaa, mutta ei yhtä luonnollista kuin varsinaiseksi kodiksi koetussa kielessä ja kulttuurissa. Toisena Karjalainen esittelee jalat kahdessa maailmassa -mallin (engl. *feet in both worlds model*). Tämän asemoitumismallin mukaisesti siirtolainen tasapainoilee onnistuneesti kahdessa kielessä ja kulttuurissa ja kokee molemmat maailmat kielellisesti ja kulttuurisesti omikseen. Kolmas siirtolaisten kielellistä asemoitumista koskeva malli on rajaelämämalli (engl. *life on the border model*). Tällöin siirtolainen elää kahden kulttuurin rajalla tuntematta kuuluvansa kumpaankaan. Tällaisessa tilanteessa saattaa syntyä uusi hybridi tila, joka on sekoitus sekä siirtolaisryhmän omaa että enemmistön kulttuuria ja kieltä. Neljäs asemoitumismalli on nimeltään vaihtuva identiteetti -malli (engl. *shifting identity gear*). Tämän mallin mukaisesti siirtolainen kokee pystyvänsä vaihtamaan identiteettiään perinnekielen puhujasta enemmistön jäseneksi kielellisen ja kulttuurisen kontekstin mukaan. (Karjalainen 2012: 85; ks. luku 4.3).

Nuolijärvi (1986) on tarkastellut väitöskirjassaan Helsinkiin muuttaneiden eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielen variaatiota. Hän esittelee neljä muuttajan kielellistä muotokuvaa (mts. 307–323), jotka kertovat myös kielellisestä asemoitumisesta – siitä, miten ”[--] muuttaja, joka tulee uuteen kieliyhteisöön, joutuu miettimään systeemin maailman ja oman elämismaailmansa (vrt. Habermas 1981) välistä suhdetta ja valitsemaan hyvin ristiriitaisessa tilanteessa kielimuotonsa kulttuuriset kehykset” (Nuolijärvi 1986: 307). Ensimmäinen muuttajatyyppejä on *murteenpuhuja*, joka on Helsingissä vieraan alakulttuurin edustaja ja jonka puheessa on runsaasti murreta ja yleiskielen osuus on vähäinen. Toinen tyyppi taas on *leimautumaton sopeutuja*, joka suosii yleispuhekielistä valtakulttuuria ja jonka puhetaapaa on hankala paikantaa millekään alueelle, koska siinä ei ole leimallisia murrepiirteitä. Kolmas tyyppi puolestaan on *kaupunkilaistunut sopeutuja*. Hän on omaksunut helsinkiläisen puhettavan ja sopeutunut uuteen alakulttuuriin. Neljäs muuttajatyyppejä on nimetty *huolittelevaksi puhemielestä irrottautujaksi*, ja hänen puhettavalleen on tyypillistä yleiskielen hallitsevuus, joskin useat murrevariantitkin ovat säilyneet hyvin. (Nuolijärvi 1986: 308–320; ks. luku 4.3.)

3.2 Kielielämäkerrallinen tutkimus

Kielielämäkerta voidaan määritellä sellaiseksi elämäkerran muodoksi, jossa kertoja tarkastelee elämäntapahtumiaan kielellisen repertuaarinsa kautta (Karjalainen 2012: 90; Nekvapil 2003: 64). Kielielämäkerran kautta päästään tarkastelemaan kieleen liittyviä muistoja, tunteita, näkemyksiä ja suhteita (esim. Pietikäinen 2012; Norton 2000; Kramsch 2006). Kielielämäkertatutkimukset voidaan jakaa lähestymistapansa mukaisesti kolmiksi: Niitä voidaan ensinnäkin tarkastella yksilön kokemuksen näkökulmasta. Tutkimuksen kohteena voi olla myös elämäntodellisuus eli yksilön kokemusten ja kontekstin välinen suhde. Tekstitodellisuuden tasolla kielielämäkerta analysoidaan siitä näkökulmasta, millä tavalla yksilö kertoo kieleen liittyvistä asioista. Lähestymistavat eivät ole toisistaan erillisiä, vaan ne kietoutuvat eri tasoilla toisiinsa. (Nekvapil 2003: 69; ks. myös Pavlenko 2007: 165–171.)

Eurooppalaisessa tutkimusperinteessä tutkimusaineistoa on kerätty yleensä elämäkertahaastattelujen avulla (esim. Nekvapil 2003). Pohjoisamerikkalaisissa tutkimuksissa on käytetty haastattelujen lisäksi erilaisia koulumaailmasta tehtävien avulla kerättyjä aineistoja sekä kirjoina julkaistuja kielellisiä elämäkertoja (esim. Kinginger 2004; Besemeres 2004). Suomalaisessa tutkimuksessa kielielämäkertoja on kerätty haastattelemalla. Tutkittavina ovat olleet vähemmistökielet (esim. Pietikäinen, Laihiala-Kankainen, Huss & Salo 2011; Pietikäinen 2012), amerikansuomalaisten kieli (Karjalainen 2012) sekä maahanmuuttajien käyttämä kieli (esim. Haapanen 2014; ks. myös Mäntylä, Pietikäinen & Dufva 2009). Kiinnostuksen kohteena niin suomalaisessa kuin ulkomaisessa tutkimuksessaakin ovat olleet erilaiset kieli-ideologiset ja kielellisen identiteetin muodostumiseen liittyvät kysymykset. Helsingin yliopistossa on tällä hetkellä käynnissä *Sata suomalaista kielellistä elämäkerta* -hanke, jossa aineisto kerätään haastattelemalla informanteja. Informanteilta kysytään muun muassa kielitaidosta, kieleen liittyvistä muistoista sekä siitä, mitä suomen kieli heille merkitsee. (Lappalainen, Mononen & Nuolijärvi 2017).

Tutkimuksessani sovellan kielielämäkertatutkimusta kaunokirjallisuuden kielien tarkasteluun. En pidä Iijoki-sarjaa tietoisesti luotuna kielellisenä elämäkertana, josta englanninkielisessä kirjallisuudessa käytetään termiä *language memoir* tai *linguistic autobiography* (esim. Pavlenko 2007), vaan käsitän Iijoki-sarjan kielellisen elämäkerran ikään kuin tarinan temaattisena tasona, joka pilkahtelee esiin metakielisessä tekstissä tapahtumien edetessä. Otan huomioon seikan, jota Pav-

lenko (2007: 180) pitää tärkeänä tämäntyyppisten aineistojen tarkastelussa: ajatellen, että Iijoki-sarja pikemminkin muodostaa todellisuutta kuin heijastaa sitä.

Kielielämäkerran tarkastelussa olen käyttänyt **neksusanalyysiiä**, joka on Ron Scollonin ja Suzie Wong Scollonin (2004) etnografian, sosiolingvistiikan ja kriittisen diskurssianalyysin pohjalta kehittelemä analyttinen työväline. Vaikka neksusanalyysin taustalla on kriittinen diskurssianalyysi, ovat näiden suuntausten näkökulmat hyvin erilaiset. Kriittinen diskurssintutkimus on kiinnostunut laajoista makrotason diskursseista, kun taas neksusanalyysissä diskursseja lähestytään induktiivisesti mikrotasolta käsin. Keskiössä on yksilön tiettyyn aikaan ja paikkaa sidoksissa oleva sosiaalinen toiminta, ja makrotason ilmiöiden nähdään olevan yksilöiden toiminnasta lähtöisin. Toisaalta makrotason diskurssit, kontekstit ja toiminnat mahdollistavat yksilön toiminnan. Neksusanalyysissä mikro- ja makrotaso liittyvät niin tiiviisti yhteen, ettei toisen tason ymmärtäminen ole mahdollista ilman toisen tason huomioon ottamista (Scollon & Scollon 2004: 8).

Sosiolingvistiikkaa ja neksusanalyysiiä yhdistää käsitys kielestä sosiaalisena rakennelmana. Kieleen liittyviä ilmiöitä tarkastellaan kielenkäyttäjien arjen tasolla ja tiettyihin konteksteihin sidottuina (ks. Heller 2008). Sosiolingvistiikka on vanhastaan jaoteltu kahtia, mikro- ja makrososiolingvistiikkaan. Mikrososiolingvistiikka tutkii esimerkiksi sitä, miten sosiaalinen rakenne vaikuttaa yksilön puhe-tapaan ja miten kielen varieteetit korreloivat erilaisten sosiaalisten muuttujien, kuten vaikkapa sosiaaliryhmän, sukupuolen ja iän, kanssa. Makrososiolingvistiikka puolestaan tarkastelee yhteisöjä ja sitä, mitä ne tekevät kielilleen. Tällöin tarkastellaan esimerkiksi kielen vaihtoa, säilymistä ja kuolemaa, kielellisiä asenteita sekä eri kielimuotojen funktionaalisia tehtäviä kieliyhteisössä. Jako on enemmän tekninen kuin sisällöllinen, sillä sekä mikro- että makrotaso ovat implisiittisesti läsnä aina, kun kieltä tarkastellaan sosiaalisena ilmiönä. (Nuolijärvi 2000: 15.)

Scollonin ja Scollonin (2004: 19–20) mukaan neksusanalyysi koostuu kolmesta osa-alueesta, joista he käyttävät käsitteitä *historical body*, *interaction order* ja *discourses in place*. Karjalainen (2012: 97) suomentaa käsitteet seuraavasti: *Historical body* tarkoittaa yksilön elämänsä aikana keräämiä ja mukanaan kantamia kokemuksia, jotka vaikuttavat tietoisesti tai tiedostamatta hänen käyttäytymiseensä sosiaalisissa tilanteissa. *Interaction order* eli vuorovaikutuksen järjestys on puolestaan ymmärrettävissä tapoina, joita yksilöt noudattavat toimissaan erilaisissa tilanteissa ja eri ihmisten kanssa. *Discourses in place* -käsitteellä taas viitataan kaikkiin niihin mikro- ja makrotasolla pyöriiviin diskursseihin, jotka vaikuttavat tarkkailun kohteena olevaan sosiaaliseen toimintaan.

Olen soveltanut neksusanalyysin lähtökohtia tutkimuksessani siten, että *historical body* -tasoa vastaa Iijoki-sarjan Kallen kielielämäkerta, johon kietoutuvat muiden henkilöhahmojen elämäkerrat ja kontekstit. *Discourses in place* -osaluetta vastaavat tutkimuksessani Iijoki-sarjan kieleen liittyvät diskurssit, joihin liittyvät kiinteästi kieli-ideologiat ja kielelliset asenteet. *Interaction order* puolestaan näyttäytyy kaksitasoisena. Ensinnäkin sillä viitataan niihin kielenkäytön tapoihin, jotka nousevat esiin Iijoki-sarjan metakielisessä kerronnassa. Toiseksi tarkastelun kohteena on tutkijan ja tutkittavan välinen suhde. Neksusanalyysissä lähtökohtana on etnografia, jolloin tutkija tekee tutkimustaan tavalla tai toisella tutkimukseen osallistuvien ihmisten parissa. Tutkimusprosessin aikana hänestä tulee osa tutkimuskentän ja sen ihmisten arkea (Blommaert & Dong 2010; Scollon & Scollon 2004). Fiktioin kielen tutkimuksessa asetelma muuttuu siten, että etnografisen tarkastelun sijaan tutkija tulkitsee lukemaansa. Tällöin on otettava huomioon esimerkiksi tekstilaji, kaunokirjallisuuden kieleen liittyvät konventiot ja tutkijan odotushorisontti. Neksusanalyysin keskiössä on sosiaalinen toiminta – tässä tutkimuksessa fiktiivisten henkilöhahmojen kieli.

Neksusanalyysin ensimmäinen vaihe on *kartoittaminen (engaging with nexus of practice)*. Se tarkoittaa tutkimuskysymysten kannalta merkittävien toimijoiden, käytänteiden ja vuorovaikutustilanteiden tunnistamista sekä tutkijan oman positioin identifioimista. Tutkimustehtävä tarkentuu kartoituksen pohjalta, ja sen avulla voidaan valita analyysin työvälineet. Kartoittamisen aikana tutustutaan tutkimuskenttään, omaan tutkimustehtävään ja tutkijan positioon. Tavallisimpia kartoittamisen keinoja ovat esimerkiksi kyselyt, haastattelut, havainnoinnit ja tekstien analyysit. (Scollon & Scollon 2004: 9; Pietikäinen 2012: 420.)

Iijoki-sarjan kielielämäkerrallisten käännekohtien tutkiminen nivoutuu aiempaan Päätalon kielestä tehtyyn tutkimukseen ja syventää sitä. Samalla tutkimus täydentää suomenkielisestä kaunokirjallisuuden kielestä tehtyä muuta tutkimusta. Tutkimuskenttää kartoittaessani olen tutustunut myös muihin Iijoki-sarjasta tehtyihin tutkimuksiin, joita on tehty esimerkiksi kirjallisuustieteen alalla (esim. Ylönen 2013; Lahdelma 2014). Tutkimuskenttään perehtymällä olen pystynyt hahmottamaan, mitkä ovat tutkimukseni tavoitteet ja mihin kysymyksiin haluan tutkimuksellani vastata (ks. luku 2.3). Asemoitumiseeni suhteessa tutkimusaineistoon vaikuttaa esimerkiksi se seikka, että olen kotoisin Kainuusta, vain noin sadan kilometrin päästä Iijoki-sarjan Kallen kotipitäjästä. Kieli-ideologisesti ajattelen siis Kallen kuuluvan ”meihin” (ks. Mäntynen ym. 2012: 339). Tutkimusprosessin aikana ja jo ennen sitä koen asettuneeni romaanisarjan maailmaan ja luoneeni tietynlaiset käsitykset henkilöhahmoista ja tapahtumista. Kun nostan aineistosta

ilmiöitä ja niihin liittyviä esimerkkejä, kirjoitan samalla omaa tarinaani Iijoki-sarjasta. Se ei ole välttämättä ainoa objektiivinen totuus, vaan joku toinen tutkija saattaisi nostaa aineistosta esille erilaisia asioita, jolloin Iijoki-sarjan kieleen liittyvistä ilmiöistä voisi muodostua ainakin osittain erilainen kuva.

Neksusanalyysin toisesta vaiheesta voidaan käyttää ilmaisua *navigointi* (*navigating with nexus of practice*). Siinä kielielämäkerran käännekohtia tarkastellaan risteysinä, joissa kohtaavat aineistosta nousevat diskurssit, dialogit, meta-kieli, kokonaisrakenne ja tulkinta. Neksusanalyysin kolmas ja viimeinen vaihe on *muokkaaminen* (*changing the nexus of practice*), jossa navigoinnin aikana tarkasteltuja ilmiöitä suhteutetaan laajempaan kokonaiskuvaa sen tiedon valossa, mitä edellisessä vaiheessa on saatu selville. (Scollon & Scollon 2004: 152–178; ks. myös Pietikäinen 2012: 420; neksusanalyysistä tarkemmin ks. artikkeli III.)

3.3 Kirjallisuudentutkimuksen näkökohtia

Tutkimukseni on kaunokirjallisuuden kielen tutkimusta, josta käytetään usein nimitystä *tyylintutkimus* tai *stilistiikka* (esim. Kalliokoski 2008: 35; Leppänen 2000: 222). Tyyliintutkimusta tehdään sekä kielitieteen että kirjallisuudentutkimuksen viitekehyksissä (Leppänen 2000: 221). Tyyli on käsitteenä hyvin yleinen ja hämärä, ja sitä on hankala määritellä. Tyyliintutkimus puolestaan voi rönsytää kielellisen tason ilmiöistä vaikkapa identiteetin tutkimukseen ja estetiikkaan. (Kivistö & Nyqvist 2008: 3.) Työssäni en ole pyrkinyt varsinaisesti selittämään Iijoki-sarjan tyyliä, mutta kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen rajapintoja hakiesani olen luonnollisesti törmännyt tyyliintutkimukseen ja ammentanut siitä vaikutteita analyysiini. Tulkintojeni taustalla on ajatus siitä, että kielen yksityiskohtien tarkastelu siivittää kohti tekstin kokonaisanalyysiä (ks. esim. Haakana 2013: 125) – toisaalta kokonaisanalyysi auttaa kohdistamaan katsetta tiettyihin kielen yksityiskohtiin.

Seuraavissa alaluvuissa esittelen tärkeimpiä väitöskirja-artikkeleissa käyttämiäni kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä (3.2.1) ja erittelen niitä kirjallisuuden ja tyyliintutkimuksen lähestymistapoja, jotka ovat vaikuttaneet Iijoki-sarjasta tekemiini tulkintoihin (3.2.2).

3.3.1 Käsitteiden määrittelyä

Olen käyttänyt tutkimuksessani kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteistöä, joiden määrittelyssä olen tukeutunut alan yleisteoksiin, esimerkiksi *Kirjallisuuden*

peruskäsitteitä -artikkelikokoelmaan (toim. Alanko-Kahiluoto & Käkelä-Puumala 2008), *Johdatus kirjallisuusanalyysiin* -kokoomateokseen (toim. Mäkikalli & Steinby 2013) sekä *Kirjallisuusoppi aapisesta äänirunoon* -hakuteosta (Hosiasluoma 2016). Olen määritellyt kussakin artikkelissa tärkeimmät käsitteet, mutta esittelen niistä keskeisimpiä tässä vielä kootusti.

Henkilöhahmo on tutkimuksessani varsin keskeinen käsite. Tiina Käkelä-Puumalan (2008) mukaan henkilöhahmon voi määritellä näkökulman mukaan joko yksinkertaisesti tai hyvin monipolvisesti. Henkilöhahmoa pidetään yleensä ”ihmisenä, jota kirjallisuudessa kuvataan”, mutta tähän yleistykseen liittyy ongelmia: vaikka lukija ymmärtää henkilöhahmon ihmisenä, se on kuitenkin vain sarja kirjoitusmerkkejä ja tekstin kappaleita. Henkilöhahmo ei olekaan ihminen vaan ihmisen kuva, ihmistä representoiva hahmo. (Käkelä-Puumala 2008: 240.)

Liisa Steinby (2013: 71) toteaa, että modernissa kirjallisuudessa 1700-luvulta lähtien henkilöhahmoja on pidetty tarinan tärkeimpänä komponenttina. Modernissa käsityksessä henkilöhahmojen uskottavuus ja kiinnostavuus ovat etualalla ja tapahtumisen nähdään seuraavan siitä, mitä henkilöhahmot, heidän pyrkimyksensä, keskinäiset suhteensa ja olosuhteensa ovat – sen sijaan, että ajateltaisiin henkilöhahmojen olevan alisteisia juonen kululle. Steinbyn (2013: 77–78) mukaan monet nykyromaanit ovat pohdiskelevia kuvauksia yksilön toimimisen mahdollisuuksista ja identiteetin muotoutumiseen vaikuttavista seikoista. Henkilöhahmoa ei enää niinkään ajatella luonteenpiirteiden kautta vaan dynaamisemmin identiteetin muodostumisen ja siihen vaikuttavien kokemusten kautta.

Henkilöhahmot voidaan jakaa pää- ja sivuhenkilöihin. Päähenkilö eli protagonistiksi on yleensä moniulotteisempi henkilöhahmo kuin sivuhenkilö, joka voi olla stereotyyppinen ja staattinen. Päähenkilö voi olla tarinan kertoja. (Hosiasluoma 2016: 307–308, 745.) Idiolekti on henkilöhahmon ilmentymä, joka välittää impliittisiäkin merkityksiä. Siinä missä kirjaimet ovat äänteiden ja sanat merkitysten symboleja, vuorosanat voidaan nähdä henkilöhahmon symboleina. (Leech & Short 2007 [1981]: 171, 173.) Henkilöhahmot rakentuvat ja muuttuvat dialogissa. Henkilöhahmojen puhe on sijoitettava kontekstiin, johon kuuluvat toimijat, kaikki aiemmin sanottu sekä sanomisen tavat, ja tulkittava sen osana. (Piikkilä 2001: 163–168.)

Teema on yksinkertaisimmin ilmaistuna ja sanakirjamääritelmiä tiivistäen se, mistä teksti syvimmällä tasollaan kertoo; se, mistä on kyse (Suomela 2008: 140). Steinbyn (2013: 64) mukaan teema on se, mitä kirjailija haluaa sanoa teoksessaan käsittelemiensä asioiden kautta ihmisenä olemisesta tai maailman menosta yleensä. Teema on abstrakti, ja se määritellään nimeämättä tiettyä henkilöä tai nimen-

omaista tapahtumaa. Teema on taideteoksen perusta: se vaikuttaa taiteilijan luovan prosessin aikana tekemiin valintoihin ja siten koko lopputulokseen. Teema nähdään strukturalistisessa ja formalistisessa kirjallisuudentutkimuksessa tekstin muotoelementtien yhteisenä rakenteellisena nimittäjänä tai tekstin pintatasoa tuottavana syvärakenteena, jota voidaan lähestyä tekstin rakenteista käsin. Teemasta tulee tekstin yleinen tarkoite, jonka rakenteessa ja asemassa on vastaavuuksia erilaisten muotoelementtien kanssa. (Suomela 2008: 147–148.)

Teemaa voidaan myös lähestyä ottamalla lähtökohdaksi lukija, tekstin tulkit-sija. Lukijalähtöisessä lähestymistavassa teeman konstruoiminen tekstistä on lukijan tehtävä ja siten sidoksissa lukijaan ja hänen taustaansa. Tekstistä on erotet-tavissa useita eri teemoja sen mukaan, millainen lukijan arvomaailma ja hänen aatteelliset, tiedolliset ja emotionaaliset lähtökohtansa ovat. Tulkitsijapainottei-suus tuo teeman muodostumiseen mukanaan subjektiivisuutta, mutta kaikki ei kuitenkaan ole mahdollista, vaan teksti rajaa ja ohjaa tulkintaa aina jossain määrin. (Suomela 2008: 149–150.) Teema saattaa ilmetä eksplisiittisesti, mutta useimmi-ten se on havaittavissa, eriteltävissä ja tulkittavissa epäsuorasti esimerkiksi teok-sessa toistuvia motiiveja tarkastelemalla. Motiivi on teeman kaltainen, mutta sitä pienempi teoksen rakenneyksikkö. (Hosiaisuusluoma 2016: 914–915.) Tässä tutki-muksessa en puhu motiiveista vaan esimerkiksi elementeistä ja tapahtumista, jotka liittyvät Iijoki-sarjan tematiikkaan.

Juoni voidaan määritellä yksinkertaisimmillaan tapahtumisen tai toiminnan kokonaisuudeksi alusta loppuun seurattuna siten, että keskeiset tapahtumat tulevat selville. Juonen avulla voidaan löytää tarinan yksityiskohdista ne tapahtumat, jotka ovat oleellisia tapahtumisen kokonaisuuden ymmärtämisen kannalta. Se auttaa kiinnittämään huomiota siihen, miten tapahtumat liittyvät toisiinsa. (Stein-by 2013: 87–90; ks. myös Ikonen 2008.) Iijoki-sarjan **kokonaisrakenteesta** pu-huessani tarkoitan romaanisarjan kokonaiskompositiota, joka on Steinbyn (2013) mukaan paljon enemmän kuin juoni. Kompositiolla tarkoitetaan teoksen keski-näisten suhteiden muodostamaa kokonaisuutta. Teoksen monimutkainen, merkit-sevä kokonaisuus muodostuu henkilöhahmojen ja tapahtumien keskinäisistä suh-teista teoksen fiktiivisessä maailmassa sekä teemojen, symbolien ja muiden seik-kojen keskinäissuhteista. Komposition käsite ylittää teoksen sisällöllisen ulottu-vuuden ja käsittää myös sen, millä tavalla teoksen kokonaisuutta muodostavat erilaiset kerronnalliset ja rakenteelliset ratkaisut. Romaanin analyysin yhtenä tavoitteena tulisi aina olla teoksen kokonaiskomposition hahmottaminen. (Steinby 2013: 95.)

Sovellan tutkimuksessani esittelemiäni kirjallisuudentutkimuksen käsitteitä löyhästi problematisoimatta niitä. Tiedostan kuitenkin, että käsitteet eivät ole yksitulkintaisia ja niihin liittyy monenlaisia näkemyksiä ja suuntauksia. Tarkoitan Iijoki-sarjan päähenkilöllä yksinomaan Kallea, joka on samalla teossarjan kertoja, ja pidän muita henkilöahmoja sivuhenkilöinä. Ajattelen, että kieli itsessään ja kieleen liittyvät kokemukset vaikuttavat Iijoki-sarjan Kallen identiteetin muodostumiseen – siihen, millaisena hän lukijalle näyttäytyy. Nostan Iijoki-sarjasta esille ainoastaan tämän tutkimuksen kannalta tärkeitä teemoja ja motiiveja, elementtejä ja tapahtumia, jotka punoutuvat enimmäkseen sosiaalisen nousun ja kielen ympärille. Käytän tietoisesti juonen käsitettä tähdentääkseni sitä, että luen tässä tutkimuksessa Iijoki-sarjaa fiktiivisenä teoksena. Tavoitteenani on verrata Iijoki-sarjan kielellisiä ratkaisuja sen kokonaisrakenteeseen.

3.3.2 Tulkintojen taustalla

Tulkinnalle ei ole olemassa yhtä yleistä teoriaa. Sen lähtökohtia ovat esimerkiksi tekstin osien keskinäisen suhteen ymmärtäminen ja tekstin suhteuttaminen johonkin muuhun, joka antaa sille merkityksen: muihin teksteihin, todellisuuteen, kokemuksiin, aiempaan tietoon ja odotuksiin. Tulkinta ei ole tietämistä, vaikka siihen voidaankin liittää ajatus uuden tiedon tuottamisesta. Tulkinnan kohteessa voi olla jotain niin epäselvää tai monimielistä, ettei sitä voi tyhjentävästi ratkaista. (Mikkonen 2008: 65–68, 73.)

Tulkinnassa kohdistetaan huomiota muun muassa teoksen monimerkityksisyyteen, monitasoisuuteen ja aukkoihin. Tulkintaa ohjaavat erilaiset tiedonintressit. Hermeneuttisen tiedonintressin ohjaama tulkinta pyrkii teoksen tulkintaan sen syntykontekstin tai tekijän motiivien mahdollisimman tarkan hahmottamisen kautta. Emansipatorisen tiedonintressin ohjaama tulkinta tavoittelee kriittistä näkemystä ja voi pyrkiä tietoisesti itseymmärryksen lisäämiseen tai lukemaan teosta toisin. Esteettinen tiedonintressi tulkinnan taustalla korostaa teoksen yksilöllisyyttä ja lukijan vapautta luoda erilaisia tulkintoja. Nykyisessä kirjallisuudentutkimuksessa tähdennetään, että sanataideteos on mahdollisuuksien säiliö, jota kukin lukija voi yrittää avata omalla tavallaan. (Mikkonen 2008: 69–71; Hosiaisuusluoma 2016: 956.)

Kai Mikkosen (2008) mukaan kaunokirjallisen teoksen tulkinnassa on tärkeää ymmärtää tekstin osien keskinäiset suhteet. Siihen pyritään liikkumalla tekstissä sekä pienemmistä tekijöistä suurempiin (”alhaalta ylös”) että laajemmista tekijöistä yksityiskohtiin (”ylhäältä alas”). Alhaalta ylös liikuttaessa kertomuksen tapah-

tumat yhdistyvät laajemmaksi syy–seuraus-rakenteeksi ja henkilöhahmon puheesta ja toiminnasta syntyy hahmon kokonaiskuva. Ylhäältä alas tultaessa puolestaan laajempi merkitys liitetään tekstin lauseisiin tai kappaleisiin. Molemmat suunnat ovat välttämättömiä. Tekstin tulkinta tällä tasolla on kuin jokapäiväistä lukemista mutta tiedostetumpaa ja systemaattisempaa, ja se nojaa päättelyyn, ennakointiin ja aiemmin luetun jatkuvaan uudelleenarviointiin. Toinen tulkinnan lähtökohta on se, että teksti ja sen merkitys suhteutetaan johonkin muuhun, joka antaa sille merkityksen. Tulkinnassa aineistoa vertaillaan esimerkiksi sen genreä koskeviin odo- tuksiin. Intertekstuaalisuus on myös olennainen osa tulkintaa. Mikkosen mukaan varsinainen tulkinta alkaa siitä, kun lukija alkaa arvioida löytämänsä viittauksen merkitystä ja tehtävää tekstin kokonaisuuden kannalta. Lukiessa aktivoituvat tietyt lukijan valmiudet koskien kieltä, kirjallisuutta tai ihmisten toimintatapoihin liittyviä oletuksia. (Mikkonen 2008: 73–75.)

Kirjallisille teksteille on tyypillistä monitahoisuus ja monimerkityksisyys, jotka tekevät tutkimuksesta haasteellista ja edellyttävät analyysiltä monipuolisia lähestymistapoja. Kirjallisuuden- tai kielentutkimuksella ei ole tarjota kirjallisen kielen tutkimukseen yhtä ylivoimaista teoriaa ja metodologiaa, sillä molemmat tieteenalat ovat sisäisesti heterogeenisiä. Kirjallisuuden kieltä voidaan tutkia poikkitieteellisin menetelmin, ja esimerkiksi kulttuurintutkimus ja sosiologia ovat monimuotoistaneet tutkimuskenttää entisestään. (Leppänen 2000: 246.)

Tyylintutkimuksessa on useita eri kehityssuuntia. Leppänen (2000) esittelee artikkelissaan formalistisen, funktionaalisen, affektiivisen, pedagogisen, pragmaattisen ja diskurssianalyttisen, kriittisen sekä kognitiivisen suuntauksen. Tutkimukseni on saanut vaikutteita funktionaalisesta tyylintutkimuksesta, joka syntyi 1970-luvulla. Funktionaalisen tyylintutkimuksen keskeinen ajatus on, että tekstin muodolliset piirteet ovat tyylillisesti merkittäviä vain, jos niillä on tietty funktio, merkitys, vaikutus tai arvo. Tämän näkökulman myötä kirjallisen tyylin tutkimuksessa alettiin tekstin rakenteiden analyysin lisäksi pyrkiä tulkintaan, selittämiseen ja arviointiin. Funktionaalisesti suuntautuneesta tyylintutkimuksesta hyvä esimerkki on Geoffrey Leechin ja Mick Shortin kirjoittama *Style in fiction* (1981), jota siteerataan edelleen kirjallisen tyylin tutkimuksessa. (Leppänen 2000: 223–224.) Leech ja Short (2007 [1981]: 2–3) tähdentävät kielentutkimuksen roolia kaunokirjallisuuden tutkimuksessa. Heidän mukaansa kirjailijan työtä voidaan ymmärtää ja arvostaa selittämällä, miten jokin tietty vaikutelma on saatu aikaan. Leechin ja Shortin lähestymistapa on valikoiva: teoksessa on funktionaalisen kielitieteen lisäksi vaikutteita esimerkiksi pragmatiikasta, generatiivisesta syntaksista ja diskurssianalyysistä (Leppänen 2000: 224). En ole tutkimuksessani niin-

kään hyödyntänyt Leechin ja Shortin menetelmällisiä malleja, vaan lähinnä seurannut heidän periaatteitaan siitä, miten kaunokirjallisuuden kieltä kannattaa lähestyä: intuitiivisesti, tulkiten, tekstin syvätasoa etsien ja erilaisia menetelmiä käyttäen (ks. Leech & Short 2007 [1981]: 4–5).

Tyylintutkimuksen perinteiden mukaisesti olen etsinyt vaikutteita, työvälineitä ja käsitteitä monelta eri taholta, kuten dialektologiasta, sosiolingvistiikasta, kansanlingvistiikasta, monikielisuuden tutkimuksesta ja kirjallisuudentutkimuksesta. Moneen suuntaan avautuvaa teoreettista viitekehystä voidaan pitää kirjallisen tyylin tutkimuksessa voiman ja vitaalisuuden parhaana takeena: käytetyt teorit ja metodit rakentuvat kriittisesti ja valikoiden monitieteiseltä pohjalta (ks. Leppänen 2000: 236). Iijoki-sarjan valottaminen useasta eri näkökulmasta auttaa hahmottamaan romaanisarjan kielen erityispiirteitä. Samalla pyrin osoittamaan, kuinka eri menetelmien soveltaminen kaunokirjallisuuden kielen tutkimiseen onnistuu.

4 Tutkimustulokset

Seuraavissa alaluvuissa (4.1–4.4) selvitän väitöskirjan tutkimustuloksia. Näkökulmat eivät ole tarkkarajaisia, vaan ne punoutuvat osittain toisiinsa. Kerron väitöskirja-artikkeleissa tekemistäni päätelmistä ja syvennän niitä edelleen esimerkkien avulla sekä pohdin tekemieni ratkaisujen toimivuutta. Erittelen ensin Iijoki-sarjan murteenkäyttöä ja sen funktioita, jotka tulevat esille erityisesti artikkeleiden I ja II tutkimustuloksissa (4.1). Alaluvussa 4.2 käsittelemäni murreasenteita koskevat päätelmät ovat pääosin artikkelista II; artikkelissa I sivutaan Kallen ja Lainan murreasenteita. Alaluvussa 4.3 tarkastelen Iijoki-sarjan kieli-ideologioista ja kielellisestä asemoitumisesta tekemiäni johtopäätöksiä. Nämä näkökulmat tulevat esille artikkeleissa III ja IV. Viimeinen alaluku (4.4) käsittelee Iijoki-sarjaa kielielämäkertana. Kielielämäkerrallinen lähestymistapa on ollut esillä erityisesti artikkelissa III, mutta se kietoutuu myös muihin artikkeleihin ja kokoaa väitöskirjan tutkimustulokset yhteen.

4.1 Murteenkäytön funktiot

Väitöskirjatutkimus on lähtenyt liikkeelle siitä havainnosta, että Iijoki-sarjassa käytetään erilaisia murteita. Romaanisarjassa esiintyy kaikkiaan parituhatta henkilölohahmoa (ks. Ylönen 2013: 45; Roos 1999: 26), joita on karakterisoitu erilaisten puhetapojen avulla. Saman murrealueen sisälle sijoittuvien henkilölohahmojen idiolekteissa on eroja; toisaalta myös idiolekteissa tapahtuu muutosta. Romaanisarjassa on kaikkiaan yli 17 000 sivua, ja tutkimusaineistona se on laaja ja haastava käsiteltävä. Analyysiprosessi on lähtenyt käyntiin tarkalla lukemisella, kielellisten yksityiskohtien, toistojen ja ristiriitojen merkille panemisella sekä tiettyjen rakenteiden hahmottamisella luetusta tekstistä. Tällaista tutkimustapaa voidaan kutsua lähiluvuksi (ks. esim. Pöysä 2015: 28–33). Murteellista dialogia analysoidessani olen verrannut Iijoki-sarjan kieltä autenttisesta murteesta tehtyihin tutkimuksiin. Tutkimusotteeni on laadullinen. Olen poiminut romaaneista murteita koskevat metakieliset jaksot ja nostanut niistä esille selkeimmin toistuvia murrepiirteitä. Tutkimuksessani olen selvittänyt erityisesti Kallen ja Lainan vuorosanoissa ilmeneviä murrepiirteitä (artikkeli I) sekä sota-aikaa kuvaavien romaanien henkilölohahmojen repliikkien murrepiirteitä (artikkeli II).

Ensimmäisessä väitöskirja-artikkelissani olen eritellyt Iijoki-sarjan Kallen ja Lainan puhekielen piirteitä. Kallen kieli on Taivalkosken murteen pohjalta tuotettua ”näköismurretta” (*eye-dialect*; Leech & Short 2007 [1981]: 168; Nummi 1993:

67; ks. Kalliokoski 1998: 191–192), joka on tutkimusten mukaan melko uskollista autenttiselle murteelle (esim. Marjomaa 1989: 60; Virkkunen 1989: 111; Räisänen 1999: 94). Taivalkoskella puhuttu murre on Koillismaan murretta, joka muodostaa yhdessä Kainuun murteiden kanssa savolaismurteiden pohjoisimman ryhmän (Räisänen 1982: 15–32, 1972: 20–24, 1999: 92–93). Kallen kielessä esiintyy Kainuun ja Koillismaan murteille tyypillisiä piirteitä, kuten svaavokaalia, *ht* : *t* -vaihtelua yleiskielen *ts*-yhtymän vastineena (*mehtä* : *metän*) sekä *kin*-jälkiliitteen murteellisia muotoja *-ki*, *-ni*, *-i* ja *-hi*⁸ (ks. Räisänen 1982: 16–21). Koillismaalainen erikoisuus on kolmitavuinen *kivviä*, *assia*, *minnuu* -tyyppi, joka on syntynyt kainuulaisen *kivvie*, *assie*, *minnuo* -tyypin ja pohjalaisten *kiviä*, *asia*, *minua* -muotojen sekoituessa (esim. Räisänen 1999: 93).

Lainan puhetapa vaihtelee Iijoki-sarjassa yleiskielen ja murteen välillä. Henkilöhahmon ilmestyessä Iijoki-sarjaan hänen kielenkäyttöään kuvaillaan Kallen näkökulmasta esimerkiksi näin: ”Vaimoni puhuu lähes puhdasta kirjakieltä, mutta sanoo eräitä sanoja mielestäni oudosti” (*Tammerkosken sillalla*: 92). Toisaalta Laina puhuu Kallen mielestä ”nopearytmistä murretta tavallista nopeammin, suorastaan ’säkimällä’ [--]” (*Tammerkosken sillalla*: 54). Iijoki-sarjan edetessä Lainan idiolektiin ilmaantuu lounaismurteille tyypillisiä piirteitä sekä yleisiä länsimurteisuuksia ja hämäläismurteisuuksia (artikkeli I: 504–506). ”Puhtaan” kirjakielen ja ”karkean” kansankielen vastakkainasettelu on Iijoki-sarjassa tyypillinen asetelma (ks. artikkeli III: 178). Kallen ja Lainan parisuhteen kehityskaaressa Lainan puhekieli muuttuu sitä murteellisemmaksi, mitä hankalammaksi aviopuolisoiden välinen tilanne muuttuu. Erilaiset puhetavat kuvastavat Kallen ja Lainan erilaisia lähtökohtia, ja toisaalta avioliiton kariutumisvaiheessa käytävät riidat saavatärkevyyttä, kun Lainan repliikit ovat murteellisia (Nieminen 2005: 48–49).

Puhekielen vaihtelu karakterisoi romaanisarjan henkilöihahmoja ja toimii tyylillisenä tehokeinona, mutta sillä on myös muita tehtäviä. Väitöskirjan ensimmäisessä artikkelissa osoitan, kuinka erilaisten murteiden käyttö, kommentointi ja matkiminen kuljettavat parisuhteen kuvaamisen juonta ja ilmentävät samalla teosarjan tematiikkaa: naisen ja miehen, maaseudun ja kaupungin sekä perinteisen agraarisen elämänmuodon ja modernisaation kohtaamista. Murteenkäyttö edustaa Kallen ja Lainan parisuhdetta kuvaavissa romaaneissa maalaisuutta ja perinteistä agraarista elämänmuotoa. Niin Kalle kuin Lainakin pitävät yleiskieltä – eli ”kirjakieltä”, niin kuin sitä Iijoki-sarjassa nimitetään – prestiisi-asemassa. Kirjakielen taitamiseen liittyy Kallen mielessä sivistyneisyys ja parempi elämä, jota hän ta-

⁸ Lausuttuina näissä muodoissa on loppukahdennus.

voittelee. Parisuhteen kuvaamisessa murteiden käyttäminen kuvastaa parisuhteen rakentumista ja toisaalta hajoamista. Parisuhdetta rakentavassa murredialogissa puoliset selittävät toisilleen murre sanoja ja -ilmauksia, matkivat toistensa murteita hyväntahtoisesti yhteenkuuluvuutta ilmaistakseen ja keksivät murteellisia sana-leikkejä. Parisuhdetta rikkovalle murredialogille taas on tyypillistä se, että Kalle ja Laina korjaavat toistensa puhetta yleiskieliseksi ja matkivat toistensa murteita ivallisesti. Lisäksi esille nousevat ymmärtämisvaikeudet – etenkin Laina heittäytyy riitatilanteissa puolisonsa murretta ymmärtämättömäksi.

Vaikka jako parisuhdetta rakentavaan ja rikkovaan murredialogiin saattaa tuntua kategoriselta, tällainen kahtiajako aineistosta hahmottuu, kun dialogia tulkitsee tapahtumakontekstissaan. Toisaalta tarkoitukseni ei olekaan pyrkiä täysin eksaktiin kvantitatiiviseen analyysiin – kuten artikkelissa I (s. 502, alaviite 7) mainitsen, tekstikatkelmien ja keskustelujen määrä on epätarkka, sillä osa dialogeista jakaantuu useammaksi esimerkiksi. Muutamat keskustelut, joita en ole kontekstin perusteella pystynyt sijoittamaan kumpaankaan kategoriaan, olen jättänyt tarkastelusta pois kokonaan.

Ensimmäisessä väitöskirja-artikkelissa olen käyttänyt variaationanalyysiä sekä etnodialektologista lähestymistapaa ja rajannut esimerkiksi keskustelunanalyttisen näkökulman tutkimuksen ulkopuolelle. Käsitykseni oli, ettei keskustelunanalyysin keinoin pysty jäsentämään kaunokirjallista vuoropuhelua (artikkeli I: 497, alaviite 3). Tästä ajatuksesta olen sittemmin luopunut. Esimerkiksi Haakana (2013) ja Koivisto (2013) ovat soveltaneet keskustelunanalyttistä tarkastelutapaa kaunokirjallisuuden dialogin tutkimuksessa. Tutkimuksen edetessä olen huomannut, ettei jyrkkiä rajanvetoja kaunokirjallisuuden kielen ja elävän kielen tutkimuksen välillä kannata tehdä – joka tapauksessa kaunokirjallinen teksti on tehty kielestä, ja kirjailijat käyttävät samoja kielen keinoja, jotka sellaisenaan olemassa kaikessa suomen kielen käytössä, eri diskursseissa ja tekstilajeissa (ks. Kalliokoski 2008: 36, 47).

Toisessa väitöskirja-artikkelissani olen tutkinut Iijoki-sarjan sota-aikaa kuvaavia romaaneja. Niistä löytyy yhteensä yhdeksän eri murrealueen kuvailua, jotka olen kansanlingvistisen periaatteen mukaan nimennyt siten kuin maallikko – tässä Iijoki-sarjan Kalle – ne nimeää (ks. Nupponen 2011: 39). Esittelyjärjestys on Kallelle mieluisimmista murteista hänelle epämiellyttävimpiin murteisiin (murreasenteista ks. luku 4.2). Kalle itse puhuu **Koillismaan murretta**. Koillismaa on maantieteellinen alue, johon kuuluvat Pudasjärvi, Taivalkoski ja Kuusamo; myös Posio katsotaan usein Koillismaahan kuuluvaksi ja joskus myös Ranua, sillä se on suurimmaksi osaksi entistä Pudasjärveä (Räisänen 1972: 20–24). Murrepiirteiden

avulla tehdään eroa paikkakuntien, jopa eri pitäjien kylien välillä: esimerkiksi Pudasjärven itäpuolelta kotoisin olevien henkilöahhmojen puheessa esiintyy kainuulaisuuksia, mutta pitäjän länsilaidalla asuvien idiolekteissa on myös keski- ja pohjoispohjalaisten murteiden piirteitä, esimerkiksi yksinäis-s:llistä inessiiviä (*täsä*) sekä jälkitavujen $eA > i(j)A$ ja $OA > U(v)A$ (*lähtijä, valakija, sanuva*) (ks. esim. Rapola 1990 [1947]: 129; Räisänen 1972: 229–230). Koillismaan murre liittyy läheisesti Kainuun murteisiin ja muodostaa niiden kanssa savolaismurteiden pohjoisimman ryhmän. Kainuun puolella sijaitsevan Suomussalmen murre vaikuttaa muiden Koillismaan paikkakuntien murteisiin verrattuna savolaisemalta esimerkiksi diftonginreduktion (*aevan, vaen, saonaltani*), NUT-partisiipin essiivimuotojen (*ei kerinnä*) ja kainuulaisen jälkitavun $iA > ie$ -tyypin (*pakkasie*) vuoksi. (Kainuun murteiden piirteistä Räisänen 1972, 1998; artikkeli II: 118–120.)

Oulun seudun murre eli ”merimaitten levijä” on Kallelle lapsuudesta asti tuttu murre, sillä Taivalkoskelta tärkein yhteys on ollut juuri Ouluun (ks. Räisänen 1972: 22). Myös Oulun seudun murretta kuvataan Iijoki-sarjassa tarkasti. Oulun seudulta kotoisin olevien henkilöahhmojen vuorosanoissa tulevat leimallisista piirteistä esille esimerkiksi yksinäis-s:llinen inessiivi (*täsä rytinäsä, kirjeesä, kirjeesäsi*), jälkitavujen $OA > UvA$ (*siirtuva, poteruva, pötkyvä, tuhuvaa*), $eA > ijA$ (*rupijaa, oikijaa, Suomija, tympijän*), h -alkuisen konsonanttiyhtymän svaavo-kaali (*nähäny*) sekä t :n heikon asteen vastineena esiintyvä j (*tojella, taijetaan, ejes*) (ks. Rapola 1990 [1947]: 128–131). **Peräpohjolan murteet** ovat puolestaan Kallelle tuttuja savottakavereiden puhumana jo ennen sota-aikaa. Niitä puhuvien henkilöahhmojen idiolekteissa leimallisina on jälkitavujen vokaalienvälinen h (*kiertämhän, telthan, laskethan*), josta esiintyy runsaasti hyperdialektisia muotoja (*pysthysi, höpistä, aikhainen*). Muita peräpohjalaisten henkilöahhmojen idiolekteissa esiintyviä murrepiirteitä ovat persoonapronominien muodot *mie, sie, met, teän* ja jälkitavujen $OA > U(v)A$ (*tervetuluva, pelekua, sanua*) (peräpohjalaismurteiden piirteistä esim. Rapola 1990 [1947]: 131–134). Päähenkilön murrehavainnot ovat peräpohjalaismurteiden osalta melko tarkkoja, mutta tutkimusaineiston esimerkkien perusteella ei voi sanoa Kallen erottavan Peräpohjolan murteiden alaryhmiä toisistaan.

Iijoki-sarjan sota-aikaa kuvaavissa romaaneissa **Karjalan murteeksi** nimitettyä murretta puhuvat henkilöahhmot ovat kotoisin Karjalankannakselta. Heidän idiolekteissaan esiintyviä tyypillisiä kaakkoismurteiden piirteitä (esim. Rapola 1990 [1947]: 138–145; Ruoppila 1956: 15–40) ovat esimerkiksi persoonapronominien muodot *mie, sie, miul, siul, myö*, yleiskielen ts :n vastineena vaihtelematon ss (*kassot, kasso*), A :n loppuheitto (*tuppisuit, miss, viikol, Kannaksel*), $sk : ss -$

vaihtelu (*usot*) ja loppu-*n:n* kato (*enhä, nii, mielellää, miu*). **Savon murretta** puhuvien henkilöahmojen vuorosanoissa puolestaan esiintyy tyypillisistä savolaismurteiden piirteistä (esim. Rapola 1990 [1947]: 135–138; Nupponen 2011: 173) konsonanttien yleisgeminaatiota (*kommee, ruppee, sanno*), diftonginreduktiota (*aena, poeka, tötänne, paekassa*), loppu-*i:n* katoa ja liudennusta (*jiäp, het, tul, virkavelj*), diftongiutumista (*miärätty, piässä, nuarmuja*), svaavokaalia (*ilimottaatummaan, kylvyetettään*), *IOi*-monikkaa (*tyttölöehen, kaenalokeppilöellä, lakiloeta*), katoa ja *j:tä t:n* heikkoasteisena vastineena (*sulettua, meijät, rehin*), *suoloo-leipee*-tyyppisiä muotoja (*saekko, mahhoo, kilipoo*), monikon 2. persoonan muotoa *työ*, labiaalistumista (*pannoo, tulloo, lienöö*), NUT-partisiipin essiivimuotoa (*ootta kiivennä, on hoitanna, lienöö soanna*), *männä* ’mennä’ -muotoa (*mää, mään*) sekä *-kin*-liitteen murteellisia variantteja (*minustahii, isompiinnii*).

Tampereen seudun murre erottuu Iijoki-sarjassa lähinnä sanastollisten piirteiden avulla, esimerkiksi keskustelupartikkelien *nääs, tota, meinaan* ja *vallan* käytöllä. Kallelle läheisimmän armeijakaverin idiolektista löytyvät hämäläismurteille tyypillisistä piirteistä (Rapola 1990 [1947]: 116–124; Kuirri 2009: 24–27) *r* yleiskielen *d:n* vastineena (*eressä, lairalle, löyrä*), diftongin avartuminen (*myäs, kualla, poikamiäs*), tunnuksen MA-infinitiivin illatiivi (*puhuun, istuun, opetteleen*), pikapuhemuoto *tussää* ’tule sinä’ sekä sananalkuinen konsonanttiyhtymä (*flikka*; ks. Kettunen 1981 [1940]: 1). **Helsingin seudun murretta** on kuvailtu Iijoki-sarjassa ylimalkaisemmin kuin muita murteita. Ero muiden murteiden puhujiin syntyy muutamien slangisanojen avulla (*ponjaa ~ bonjaa* ’ymmärrä’, *himaan* ’kotiin’, *kundeille* ’pojille’), 1. ja 2. persoonan pronomineilla (*etsä* ’etkö sinä’, *mäkin, sua*), loppuheitolla (*et* ’että’, *yrittäis, olis, sit*) sekä tunnuksettoman MA-infinitiivin illatiivin käytöllä (*nukkuun*). Palanderin (2011a: 69–73) mukaan nämä piirteet ovat yleisiä maallikoiden pääkaupunkiseudun puhekielestä tunnistamia piirteitä. **Etelä-Pohjanmaan murteessa** esille tulevat *r* yleiskielen *d:n* vastineena (*meirän, erehrys, tairot*), *s*-loppuinen inessiivi (*kyläs, maisemis, kairas*), jälkitavujen vokaalienvälinen *h* (*kaivamahan, nakattihin* sekä metateettiset muodot *Savhon* ’Savoon’, *raskhassa* ’raskaassa’), jälkitavujen *OA > U(v)A* (*situva* ’sitoa’), *e*-vartaloisten verbien yksikön 3. persoonan presensmuotojen *ee:n* labiaalistuminen (*avaaloo* ’availee’), svaavokaali (*kylykiluiren*), pääpainottomien tavujen pitkiksi vokaaleiksi kehittyneet *i*-loppuiset diftongit (*tommooselle, upotettaasiin, näköönen, hartiootteni*) sekä inessiivin pääte *-hna*, joka esiintyy yksinomaan sanassa *mihnä*. (Eteläpohjalaisille murteille tyypillisistä piirteistä esim. Rapola 1990 [1947]: 126–128.) **Satakunnan murre** on Kallelle vierainta ja hankalinta ymmärtää. Iijoki-sarjassa se erottuu Tampereen seudun murteesta lou-

naismurteille tyypillisen loppuheiton (*semmost kiält, aloittiva, arvaa 'arvaan', sin 'sinne'*) avulla (ks. Rapola 1990 [1947]: 107–108). Myös jotkin satakuntalaisien käyttämät murreasanat, kuten *klapi* ('halko' SMS s.v. *klapi, klapu*), ovat Kallelle outoja.

Murteisiin ja niiden puhujiin liittyy tunnepitoisia asenteita. Yleisiä emotionaalaisia näkökulmia murteisiin ovat niiden miellyttävyys tai vastenmielisyys, kauneus tai rumuus, maalaisuus tai kaupunkilaisuus tai ylipäänsä korrektiius (Preston 1996: 54–55; Mielikäinen 2005: 113; Iijoki-sarjan murreasenteista tarkemmin luvussa 4.2). Iijoki-sarjassa murteiden ja murreasenteiden kuvailut toistuvat eri juonenkäänneissä. Ajattelen, että murrepiirteet kuljettavat mukanaan erilaisia tunnetiloja, jotka aktivoituvat lukijan mielessä kielen indeksikaalisuuden teorioiden (esim. Silverstein 1998, 2003; Agha 2007; Eckert 2008) mukaisesti. Yksinkertaistetusti sanottuna ensimmäisen asteen indeksikaalisuudessa jokin murrevariantti yhdistetään esimerkiksi johonkin alueelliseen kategoriaan ja toisen asteen indeksikaalisuudessa variantti alkaa kantaa alueeseen liittyviä ominaisuuksia. Henkilöhahmojen ensiesittelyissä eri murteisiin ja murteenpuhujiin liitetään affekteja erilaisten tilanteiden ja assosiaatioiden kautta. Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan murteen ensihavaintoon kytkeytyy Iijoki-sarjassa koti-ikävään, mutta toisaalta rehtyteen ja miehekkyyteen liittyviä assosiaatioita. Kotiseutunsa murteet ja naapurimurteet Kalle kokee läheisiksi ja miellyttäviksi, sillä niihin liittyy assosiaatioita rauhan ajasta, kodista ja savottatyömaista. Kallelle oudot ja epämiellyttävät murteet puolestaan kuljettavat mukanaan assosiaatioita sodasta ja vieraudesta. Epämiellyttävinä ja ärsyttävinä Kalle pitää erityisesti Tampereen seudun ja Satakunnan murteita. Näihin murteisiin liittyvät affektit pohjustavat samalla Kallen ja Lainan parisuhteen kielellistä asetelmaa. (Artikkeli II.)

Iijoki-sarjan murrehavainnot ja murrealueiden nimitykset ovat kansanlingvistiksi kiinnostavaa tietoa. Toisen artikkelini tutkimustuloksia murrehavainnoista voi pitää suuntaa antavina, sillä olen analysoinut henkilöhahmojen murteellisista repliikeistä vain ne, joiden yhteydessä on mainittu tai tuotu jollakin tavalla esille henkilöhahmon kotiseutu. Analyysin ulkopuolelle on jäänyt runsain mitoin murteellista dialogia, ja eri murteiden yksityiskohtaisemmasta tarkastelusta löytyisi-kin vielä aiheita moniin tutkimuksiin. Kiinnostava tutkimuskohde olisi myös puhujakohtaisen variaation yksityiskohtaisempi tarkastelu. Esimerkiksi Kallen vuorosanojen koillismaalaiset murrepiirteet esiintyvät hänen vuorosanoissaan vaihtelevasti. Havaintojeni mukaan *Loimujen aikaan* -romaanista eteenpäin esimerkiksi svaavokaalin käyttö vähenee Kallen idiolektissa. Esimerkissä 4 Kalle

puhuu äidilleen kirjoituskoneen hankinnasta. Kallen repliikissä ei esiinny svaavokaalia (esim. *julkastu*, *palkintosummalla*, *neljä*).

(4)

— Minulla tuli mieleeni se kirjoituskone sen vuoksi, kun on julkastu semmonen esikoisromaanikilpailu. Joka sen voittaa, pystysi ostamaan jo palkintosummalla neljä viisitoista kirjoituskonetta. Sen päälle voipi saaha teki-jänpalkkijoita vaikka kuinka mahottomat summat. [--] (*Loimujen aikaan*: 102.)

Huomionarvoinen seikka on se, että svaavokaalin väheneminen tulee esille siinä vaiheessa, kun Kalle on lukenut Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -oppaan ja kansakoulun opettaja on ehdottanut hänelle opettajaseminaariin hakeutumista. Svaavokaali palaa Kallen idiolektiin myöhemmin. Esimerkiksi *Tammerkosken sillalla* -romaanissa, jossa Kalle on juuri mennyt naimisiin Lainan kanssa ja muuttanut Tampereelle, hänen repliikeissään voi havaita runsaasti svaavokaalia. Leimallisten murrepiirteiden lisääntymisen voisi ajatella luovan kontrastia ja korostavan Kallen vierautta kaukana kotiseudulta. Tämän väitöskirjatutkimukseni perusteella en pysty sanomaan, ovatko Iijoki-sarjan päähenkilön idiolektin muutokset systemaattisia. Kallen idiolektin ja sen variaation tutkiminen sekä variaation peilaaminen Iijoki-sarjan juoneen voisikin olla yksi kiinnostava tutkimuksen aihe.

Virkkusen (1989: 111) mukaan Koillismaan murteesta poikkeavia muotoja Iijoki-sarjassa on erityisesti vokaaliston erityispiirteiden kohdalla. Hän arvelee, että kirjailija haluaa välttää kaikkein selvimpiä murteellisuuksia, ettei tekstin luettavuus kärsisi. Virkkunen mainitsee autenttisen murteen vastaisista muodoista esimerkiksi ensitavun *AA*-vokaalin diftongiutumattomat muodot (*maa*, *pää*). Virkkunen on tutkinut Iijoki-sarjan kolmea ensimmäistä romaania. Myöhemmin Iijoki-sarjassa on havaittavissa myös diftongiutuneita muotoja: Esimerkiksi *Pölkökanto Iijoen törmässä* -romaanissa (s. 408) Kallen jo iäkäs isä puhuu *uhkujeästä* (uhkujää, 'talvella maan pinnalle nouseva vesi, joka kerrostuu jääksi', KS s.v. *uhku*). Kallen idiolektiin sen sijaan ensitavun diftongiutumista ei ainakaan säännönmukaisesti ilmaannu, mikä ei olisikaan odotuksenmukaista, sillä Kalle kaupunkilaistuu ja kouluttautuu kirjasarjan edetessä. Se, että koillismaalaiset henkilöahmot alkavat Iijoki-sarjan viimeisissä osissa puhua murteellisemmin, kuvastaa hyvin ensinnäkin sitä, että Kalle on etääntynyt synnyinselkosistaan ja lapsuudenaikaisesta puhujayhteisöstään, ja toisekseen sitä, että hänen sosiaalinen asemansa on noussut (ks. artikkeli IV). Tärkeimpänä syynä murrepiirteiden lisää-

tymiseen koillismaalaisten idiolekteissa pidän kuitenkin sitä, että *Koillismaa*-romaanina kirjoittaessaan Kalle alkaa havainnoida synnyinseutunsa murretta entistä tarkemmalla korvalla (ks. artikkeli III: 181).

Iijoki-sarjan dialogi ilmentää murrehavaintoja ja ylipäänsä havaintoja kielestä monella tasolla. Vuorosanat näyttävät päähenkilön käsityksinä toisten puheesta, mutta myös käsityksinä hänen omasta kielenkäytöstään. Toisaalta vuorosanat eivät ole pelkkiä murrehavaintoja tai -käsityksiä, vaan niillä on funktio henkilö- hahmojen rakentumisen ja teoksen kokonaisuuden kannalta. Lukija tunnistaa intuitiivisesti metakielen ilmiöitä ja soveltaa tekstiä lukiessaan omaa metakielellistä tietoaan merkityksiä luodakseen (ks. Nykänen & Koivisto 2013: 31). Kirjailija valitsee tietyn strategian puhetta esittäessään, ja lukija tekee omat päätelmänsä tulkintojensa pohjalta (Silverstein 1993: 53–54). Päähenkilön ääni nostaa kielen tason entiteetteihin viittaavan tason yläpuolelle kielen maailmaan, joka on sekä omien että muiden tekemien kielellisten valintojen pohdintaa (ks. Niinimäki 2015: 85).

4.2 Murreasenteet

Edellisen alaluvun (4.1) murrehavainnot ovat Niedzielskin ja Prestonin (2000) jaottelun mukaisesti ensimmäisen tason metakieltä. Tässä alaluvussa tarkastelen metakieli 2:ta, joka on murteisiin ja murteenkäyttäjiin liittyvien uskomusten ja asenteiden esiin tuomista (mts. 302–314). Kieleen liittyvät asenteet tulevat esille suorasanaisten kerronnan metakielissä jaksoissa ja dialogissa, jossa keskustelun-aiheeksi nousee kieli. Osa murreasenteista tuodaan Iijoki-sarjassa esille hyvinkin eksplisiittisesti, kuten esimerkiksi 5, jossa Kalle ja Laina ”nokertelevat toisiaan toistensa murteilla”:

(5)

— Mitähän luoja siinä pylliyli kun loi Turun seuvun murteen! Semmosta helevetin laulavaa murittamista, josta ei saa selevää ehki sanakirjosta kahtomalla. Kaitpa luoja rätnäili, että muuten ei Pohjos- ja yllesä muun Suomen ihmisillä ole tarpeeksi kärsimyksiä, jos ei laita turkulaisten kieltä murittamaan niin kun laitto... [sanoo Kalle.]

— Älä, älä viisastele! kuului alkovin verhojen takaa. — Ei ilahduta mieltä kun kuuntelee sinun *malaja* ja *pölöjä* ja *molojottaa*... [sanoo Laina.] (*Pohjalta ponnistaen*: 459.)

Voisi ajatella, että tämän tyyppisiä vastauksia voisi saada suoralla kyselymenetelmällä, jossa vastaajalta kysyttäisiin esimerkiksi, millaisia kielteisiä asenteita hänellä on jotakin murretta kohtaan, mikä jossakin murteessa ärsyttää tai kuinka erilaisilla murteilla riidellään.⁹ Kaunokirjallisessa tekstissä tällaista kysymystä ei ole tietenkään esitetty, vaan kirjailija on valinnut kielenkäyttötilanteen kuvastamaan henkilöhahmojen välistä suhdetta, josta edelleen voidaan tehdä päätelmiä henkilöhahmojen kieliasenteista. Tässä päättelyssä myös lukijan näkökulma on vahvasti läsnä: dialogia lukiessa lukijan omat murreasenteet aktivoituvat ja aiheuttavat asemoitumisen joko henkilöhahmon kannalle tai tätä vastaan.

Kallen kielikorva on lapsesta saakka tarkka. Jo Iijoki-sarjan ensimmäisessä osassa päähenkilö kiinnittää runsaasti huomiota kieleen. Hän opettelee seudun puhetapoja kyselemällä murreilmausten merkityksiä (Virkkunen 1989: 57–58), kuuntelemalla tarinointia ja huomioimalla erilaiset puhetavat. Jo ennen kansakoulun aloittamista Kalle havainnoi puimakonetta korjaamaan tulleen ”masinistin” kielenkäyttöä. Esimerkissä 6 Kalle vertaa yleiskieltä merimaan ihmisten ”levijään” eli Oulun seudun murteeseen ja pitää sitä kauniimpana.

(6)

[--] Sitten herrasmies pani pehmytkantisen [kirjan povilakkariinsa, vilkaisi ympärilleen ja sanoi:

— Niin, jospa taas yrittäisimme käynnistää. Ja toivoisin että remmistä vedettäisiin mahdollisimman rajulla otteella.

[--]

Miehen kaunis puheenparsi lämmitti korviani. Siinä ei ollut merimaan ihmisten puheelle ominaista ’levijää’ murretta. [--] (*Huonemiehen poika*: 486.)

Kansanomaisesti kieltä ryhmitellään useimmiten vertailemalla yleiskieltä ja murteita. Murteettomasta puhetavasta maallikot käyttävät yleisimmin termejä *kirjakieli* ja *yleiskieli*. Kirjakieleen viitataan monesti puhumalla ”puhtaasta kielestä”, ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kirjakieltä korostettiin ja opetettiin koulussa murteiden vastakohtana. (Mielikäinen & Palander 2014: 39–40.) Jo Iijoki-sarjan ensimmäisestä osasta käy ilmi, että Kalle pitää yleiskieltä prestiisiasemassa. Tämä kieleen liittyvä asenne on keskeinen Iijoki-sarjan tematiikan kannalta, ja se liittyy myös kieli-ideologioihin ja kielelliseen asemoitumiseen (näistä tarkemmin alalu-

⁹ Tällaisen kysymyksenasettelun voisi kylläkin ajatella johdattelevan haastateltavan vastausta (ks. esim. Tiittula & Ruusuvoori 2005: 10).

vussa 4.3). Iijoki-sarjan päähenkilön murreasenteet yhdistyvät Iijoki-sarjan alkupään osissa juuri kirjakielen ja kansankielen vastakkainasetteluun, ja Kalle kokee syntyneensä kirjoittamishalujensa kanssa täysin väärään ympäristöön (ks. esimerkki 1).

Sota-aikana Iijoki-sarjan Kalle tutustuu eri puolilla Suomea puhuttaviin murteisiin. Murteisiin liittyviä tunnetiloja ja asenteita tuodaan esille paitsi päähenkilön vuorosanoissa ja sisäisessä kielidiskurssissa, myös muiden henkilöhahmojen sanomana. Ajattelen, että muiden henkilöhahmojen esille tuomat murreasenteet kuvaavat sitä kieli-ideologista asenneilmapiiriä, jossa Kalle elää ja joka vaikuttaa hänenkin asenteisiinsa. Toisaalta hän voi asettua toisten henkilöhahmojen murreasenteiden suhteen myös vastakkaiselle kannalle. Kalle suhtautuu myönteisesti esimerkiksi Karjalan ja Savon murteisiin, jotka saavat muiden henkilöhahmojen repliikeissä kielteisiäkin määrittelyjä. (Ks. artikkeli II: 131.)

Iijoki-sarjan sota-aikaa kuvaavista romaaneista syntyy vaikutelma, että Kalle pitää pohjoisista ja itäisistä murteista enemmän kuin läntisistä. Oman kotiseudun murre alkaa sota-aikana tuntua Kallesta kotoisalta, vaikka se on aiemmin herättänyt ristiriitaisia tunteita kirjoitushaaveiden takia. Sota-aikaa kuvaavissa romaaneissa Kalle alkaa kiinnittää huomiota erityisesti synnyinseudulleen tyypillisiin kielenkäytön tapoihin, esimerkiksi ironiseen käänteishuumoriin ja tutustumispuheeseen, jossa tuttavuutta hierotaan puhuttelemalla toista passiivissa ja kolmannessa persoonassa (artikkeli II: 129). Oulun seudun murretta kohtaan Kallella on kaksijakoinen asenne. Toisaalta murre on hänelle tuttu ja läheinen, mutta toisaalta se ärsyttää häntä. Kallen asenne on sama kuin hänen lapsuudenaikaisen puhujayhteisönsä asenne: läntisiä murteita pidettiin Koillismaan murretta hienompina, mutta niiden käyttöä ei puhujayhteisön jäseniltä suvaittu. Oulunmurteisten varianttien käyttäjää pidettiin hienostelevana tai leuhkana. (Virkkunen 1989: 106, 113.) Kaksijakaisuus toistuu henkilöhahmojen persoonissa. Värikkäitä ja runsaasti huomiota saavia henkilöhahmoja ovat Oulun seudulta kotoisin olevat Vimpari ja Vouvila, joista Vimparin hahmo on röyhkeä ja piittaamaton, kun taas Vouvila esitellään hienovaraisena ja huumorintajuisena tyyppinä (ks. artikkeli II: 129–130).

Peräpohjolan murteiden puhujat tuntuvat Kallelle läheisiltä maantieteellisen sijainnin takia, mutta myös siksi, että hän jakaa peräpohjalaismurteiden puhujien kanssa yhteisen savottakulttuurin ja -sanaston. Murretta kuvaillaan ”h-murteeksi” tai ”hoonpäältä” puhumiseksi, mutta varsinaisia asenteellisia kuvailuja peräpohjalaismurteisiin ei liity. Palanderin (2011a: 92–94) mukaan *h* onkin kansanlingvisti-

sissä tutkimuksissa todettu ylivoimaisesti tunnetuimmaksi peräpohjalaismurteiden piirteeksi. (Artikkeli II: 122, 130.)

Iijoki-sarjan päähenkilön Karjalan ja Savon murteisiin liittyvät asenteet tulevat esille erityisesti henkilöhahmojen kautta. Kannakselta kotoisin olevaa henkilöahmoa kuvaillaan mukavaksi, vitsikkääksi sanankäyttelijäksi, puheliaksi ja iloiseksi, ja hänen mainitaan ”karjalaisten tapaan sinuttelevan kaikkia” (ks. Nupponen 2005: 195). Savon murteen puhujat puolestaan näyttäytyvät Kallen silmissä itsevarmoina ja omaa murrettaan häpeilemättöminä, ja heitä kuvataan puheliaina, lupsakoina laulumiehinä. Savon ja Karjalan murretta koskevat arvovärityneet asenteet tulevat ilmi muiden henkilöhahmojen kommentoissa: ”karjalaisten kieltä” kutsutaan ”määkimiseksi” ja Savon murteesta puhutaan ”viäntämisenä”. Näihin ääniin kontrastoituna Kallen myönteinen asenne Karjalan ja Savon murteita kohtaan korostuu. (Artikkeli II: 130–131.)

Etelä-Pohjanmaan murre on ensimmäinen Kallelle täysin vieras murre, johon hän törmää junamatkan kotiseudultaan asepalveluspaikkaansa Korialle. Kalle vertaa mielessään Etelä-Pohjanmaan murretta kotiseutunsa murteeseen, jota pitää ”pehmoisempänä”. Eteläpohjalaisten sotilaiden puhuma murre kuulostaa Kallesta itsevarmalta ja kalsealta. (Artikkeli II: 128.) Samantapaisia määrittelyjä Etelä-Pohjanmaan murteesta ovat antaneet myös Palanderin (2011a: 84) kansanlingvistisen tutkimuksen informantit.

Myös Tampereen ja Helsingin seudun sekä Satakunnan murteet ovat Kallelle vieraita murteita. Tampere ja Helsinki ovat Kallea kiinnostavia kaupunkeja, sillä hän toivoo voivansa sodan jälkeen asettua jompaankumpaan kaupunkiin opiskelemaan ja työskentelemään. Tampereen seudun murretta kuvataan Iijoki-sarjassa ärsyttäväksi ja ”jorailuksi”. Helsingin seudun murteeseen ei liity varsinaisia arvotavia asenteita, mutta Kalle joutuu alokasaikanaan usein törmäyskurssille helsinkiläisen armeijakaverin kanssa. Satakunnan murretta kuvataan vikkeläsanaiseksi ja vaikeaksi ymmärtää, mikä aiheuttaa Kallessa epätietoisuutta ja turhautumista. Asetelma pohjustaa ymmärtämisvaikeuksia, joita Kalle kohtaa tutustuessaan tulevaan vaimoonsa. (Artikkeli II: 131–132.)

Kalle pitää omaa murrettaan maalaisempänä kuin Lainan murretta (ks. esimerkki 18). Savon ja Kainuun murteisiin liittyy vielä nykyaikanakin määrittelyjä ”junttimaisuudesta” ja vanhanaikaisuudesta. Samalla tavalla kuvaillaan tosin myös Turun seudun murretta. (Mielikäinen & Palander 2014: 108–109.) Turun seudun murretta kohtaan Kallella on jyrkkä asenne: hän suorastaan vihaa koko murretta (*Tammerkosken sillalla*: 33). Toisaalta Lainan käyttämä kieli on avioliiton alkuaikaa kuvaavissa kirjoissa Kallen mielestä lähellä yleiskieltä. Esimerkissä

7 tuodaan esille myös se, ettei Lainan murre ärsytä Kallea silloin, kun pariskunta on hyvissä väleissä.

(7)

[--] Vaimoni puhuu lähes puhdasta kirjakieltä, mutta sanoo eräitä sanoja mielestäni oudosti. Juuri pappa-sana on sellainen. Kuitenkaan ”pappalla” ei nyt särähdä korvissani. Jopa isännän matalanmöreä äänikin kuulostaa minusta linnun sukertelulta. [--] (*Tammerkosken sillalla*: 92.)

Kallen ja Lainan murreasenteet muuttuvat Iijoki-sarjan aikana. Avioliiton alkuaikana he suhtautuvat toistensa murteisiin uteliaan leikkisästi, ja etenkin Laina kyselee Kallelta murreilmausten merkityksiä. Laina ei vaikuta häpeilevän omaa murrettaan yhtä paljon kuin Kalle, mutta toisaalta hänkin tavoittelee yleiskieltä murteen puhumisen sijasta. Avioliiton alussa Laina on toiveikas sen suhteen, että Kalle ja hän oppisivat toistensa murteet. Välillä hän toimii tulkkina, kun hänen sukulaisensa eivät ymmärrä Kallen murretta, ja vaikuttaa olevan ylpeä siitä, että ymmärtää sitä. Esimerkissä 8 Kallen anoppi kommentoi vävynsä käyttämää murretta:

(8)

[--] Harminsa keskelläkin anopilta pääsi naurunhihitys:

— Sää jaksat puhua sitten sukkela murretta. Sanoisitko uudestaan, mitä tarkoittit?

— Minä ymmärsin kaikki mitä isi sanoi! kuului keittiöstä. (*Tammerkosken sillalla*: 498.)

Käännekohta tapahtuu, kun Kalle ja Laina käyvät kesälomamatkalla Taivalkoskella. Tätä episodua kuvataan Iijoki-sarjan romaanissa *Nuorikkoa näyttämässä* (1984). Laina tuntee jäävänsä ulkopuoliseksi, koska puhuu erilaista murretta kuin muut. Hänen asenteensa Koillismaan murretta kohtaan muuttuu negatiiviseksi. Vieras ympäristö saa hänet sanomaan miehelleen: ”Älä edes puhu niin kuin täällä puhutaan! Kun vielä puhut ja käyttäytyt kuin kotoväkesi ja kai yleensä jokijärveläiset, tunnen itseni täysin orvoksi [--].” (*Nuorikkoa näyttämässä*: 471; Nieminen 2005: 28.)

Iijoki-sarjassa kuvataan runsaasti murteisiin ja kirjakieleen liittyviä asenteita. Kielelliset asenteet tulevat Iijoki-sarjassa ilmi yksilötasolla, henkilöhahmojen vuorosanoissa ja päähenkilön sisäisessä metakielisessä kerronnassa. Ne heijasta-

vat ja rakentavat yhteisötasolla hahmottuvia kieli-ideologioita (kieli-ideologioista tarkemmin artikkelissa III ja alaluvussa 4.3). Iijoki-sarjan murreasenteet ovat kansanlingvivistisesti kiinnostava tutkimuskohde, sillä kirjallisuuden on todettu vaikuttavan ihmisten murrekäsityksiin (Palander 2011a: 159). Myös sitä voi pohdita, mistä Iijoki-sarjan murreasenteet ovat peräisin. Ainakin osa niistä on varmasti vanhaan kansanperinteeseen ja Topeliuksen *Maamme kirjan* (1876) heimostereotyyppioihin pohjautuvia.

4.3 Kieli-ideologiat ja kielellinen asemoituminen

Tässä alaluvussa käyn läpi Iijoki-sarjan kieli-ideologioista ja kielellisestä asemoitumisesta tekemiäni havaintoja. Ne kytkeytyvät kieleen liittyviin asenteisiin sekä kielielämäkertaan, jota esittelen tarkemmin seuraavassa alaluvussa (4.4).

Iijoki-sarjan ensimmäisissä osissa esitellään Kallen lapsuudenaikaista puhujayhteisöä, joka kuvataan varsin suljetuksi. Kielellisessä auktoriteettiasemassa (ks. artikkeli III: 174–175) Kallen näkökulmasta ovat seudun miehet, joiden puheta-paa säätelevät monenlaiset kirjoittamattomat normit. On tärkeää, mitä puhutaan ja kenelle: liiallista puheliaisuutta ja varsinkin uteliaisuutta pidetään ”akkamaisena”, mutta toisaalta hyviä tarinankertojia arvostetaan (Virkkunen 1989: 69). Vieraita vaikutteita kieliyhteisöön tulee lähinnä reissumiesten mukana. Iijoki-sarjan alkupään teoksissa on joitakin mainintoja vieraista murteista, eniten ”merimaitten levijästä” eli Oulun seudun murteesta, mutta myös esimerkiksi Porin seudun murteesta, jota Kallen isä Hermanni kuvailee esimerkissä 9 ”murittamiseksi”:

(9)

— Mistäpä ne tietää kenenni tekopaikat... Eikä ole tarviskaa. Kuhan jolla-nimiä tilisiä kuittovaa. Puhheesta päätellen se on etelän miehiä. Jotku on tietävinään, että jossahi Porin puolessa puhhua muritetaan semmosella nuotilla... (*Huonemiehen poika*: 323.)

Vieraita vaikutteita kieliyhteisössä ei suvaita. *Tammettu virta* -romaanissa (s. 78) kuvataan selkoslaisten suhtautumista vieraiden murteiden käyttöön näin: ”Pahimman tekonsa nuori teki jos käytti puhuessaan selkosen murteelle outoja sanoja. Etenkin merimaan ’levijää puhetappaa’, joka usein tarttui seudun nuorten kielenkäyttöön jo melko pistäytymällä tehdyn kaupunkireissun aikana.” Esimerkissä viitataan nuorten käyttämään kieleen ja implisiittisesti myös valta-asetelmaan, jossa puhujayhteisön kieltä ohjailevat selkoslaiset miehet, joille sallitaan jonkin

verran murteen variointia. Esimerkiksi Hiltu-Jakki, joka kuuluu kieliyhteisössä selkoslaisten miesten ja tukkilaisten ronskipuheisimpaan ryhmään, käyttää innostuessaan Oulun seudun murteelle tyypillisiä muotoja. Esimerkissä 10 Hiltu-Jakin repliikistä löytyvät jälkitavujen oulunmurteiset variantit $eA > i(j)A$ (tärkijää) ja $OA > U(v)A$ (taituva) (keski- ja pohjoispohjalaisten murteiden piirteistä esim. Rapola 1990 [1947]: 128–131; Mantila & Pääkkönen 2010), jotka Koillismaan murteessa edustuvat eA - ja OA -diftongeina (Räisänen 1982: 16–21; ks. myös esimerkki 11).

(10)

[--] Uusi isäni jatkoi puoliksi merimaitten murteella, joka Jakin kieleen joskus ilmaantui hänen innostuessaan: — Totta helevetissä minä Kassulle vielä koinukurssit pijän! Eihän minä päästä oppipoikaani lopullisesti maalimalle jos en näin tärkijää taituva opettanu. [--] (*Loimujen aikaan*: 317.)

Esimerkissä 11 Kalle on noin 10-vuotias ja havainnoi kotiinsa kupattavaksi tulleen Kempas-Kallen puhetta, josta hän löytää kaksi Oulun seudun murteen leimallista piirrettä: yksinäis-s:llisen inessiivin sekä jälkitavun $-eA > -i(j)A$ -muutoksen (pohjoispohjalaisten murteiden piirteistä esim. Rapola 1990 [1947]: 128–131). Kallen kotimurteessa, Kainuun murteisiin kuuluvassa Koillismaan murteessa, jälkitavun eA -vokaalisyntyä edustuu diftongina ja inessiivissä on ssA -pääte. (Kainuun murteiden piirteistä Räisänen 1982: 16–21; Kettunen 1981 [1940]: 104; ks. artikkeli I: 504.) Esimerkistä käy ilmi Kallen isän suhtautuminen Oulun seudun murre sanoihin.

(11)

— Rupijaisitko sinä Riitu kuppamaan? Mulla on täsä taas ärtyny nuo särkyneet pintaveret ja pakottaa koko ruppia.

Kemppaan sanat ”rupijaisitko” ja ”täsä” iskeytyvät korviini. Ne kertoivat kaiman käyneen viime aikoina usein Oulussa ja merimaitten ’levijän’ murteen tarttuneen tämän puheeseen. Jos isä olisi nyt kuuntelemassa, masoisi hän niistäkin Kempasta tämän lähdettyä. Isä oli erittäin vihainen jos tekoseutulaisemme käytti Oulun seudun murre sanoja. (*Tammettu virta*: 86.)

Kieli-ideologisen asetelman pohjustaminen Iijoki-sarjan ensimmäisissä osissa on teossarjan tematiikan kannalta tärkeä ratkaisu. Kun Kalle alkaa haaveilla kirjoittamisesta, hän törmää paitsi siihen, ettei hallitse kirjakieltä, myös siihen, ettei

kirjakieli ikään kuin kuulu hänelle. Kirjakieli on ”herrojen” kieltä, ja vaikka selkoslaiset saattavat herrasihmisten seurassa ollessaan ”sievistellä” murrettaan (ks. artikkeli IV: esimerkki 9), he ovat kieli-ideologisessa järjestelmässä kuitenkin ensisijaisesti murteenpuhujia. Tämä asetelma kulminoituu Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -teoksen hankkimiseen (kielielämäkerran toinen käännekohta, tästä enemmän alaluvussa 4.4). Myöhemmin Kalle opiskelee rakennusmestariksi ja häneltä aletaan odottaa kirjakielistä puhetapaa (artikkeli IV: esimerkki 9). Koulutautumisen ansiosta Kalle siirtyy kieli-ideologisen jatkumon ”herrasihmisten” päähän, ja samalla myös kirjakielestä tulee hänelle hyväksyttävä puhetapa (ks. artikkeli III: kuvio 3).

Artikkelissa IV olen tarkastellut Iijoki-sarjan päähenkilön kielellistä asemoitumista suhteessa hänen sosiaalisen asemansa muuttumiseen. Asemoitumisen tarkastelussa risteävät kielelliseen asemoitumiseen liittyvien kontekstien, Kallen elämänhistorian, muiden kielenkäyttäjien, kieli-ideologioiden sekä kieleen liittyvien asenteiden jäsentely. Kallen kielellisen asemoitumisen kannalta tärkeitä solmukohtia ovat kaupunkilaistuminen, ammatillinen kasvu ja kirjailijaksi ryhtyminen. Tampereelle muuttaessaan Kalle kokee aluksi itsensä siirtolaiseksi. Siirtolaisuus näkyy kielenkäytön tasolla erilaisena murteena. Siirtolaisuus itsessään saa negatiivisen sävyn, kun esimerkiksi *Nuorikkoa näyttämässä* -romaanissa (s. 156; artikkeli IV: esimerkki 2) Laina vihjaa siirtolaisten tuovan epäjärjestyttä yhteisöön. Kielen indeksisyyden teorioiden mukaisesti (esim. Silverstein 2003) voi ajatella, että negatiiviset assosiaatiot alkavat liittyä myös murteenkäyttöön. Opiskelun ja ammatillisen kasvun myötä Kalle löytää Tampereella oman puhujaryhmänsä – rakennusalan ammattilaiset, joita yhdistää rakennuksilla käytetty kieli. Ammatillisessa kielidiskurssissa huomiota saavat esimerkiksi puhuttelutavat ja kirjakielen ja murteen vaihtelu. Rakennusmestareilla on tapana sinutella toisiaan, mutta Kalle kokee alkuun hankalaksi sinutella itseään vanhempia ammattimiehiä. Nyt häneltä aletaan myös odottaa kirjakielistä puhetapaa, ja hänen lapsuudestaan kumpuava kieli-ideologia aktivoituu. Kalle muistaa, kuinka hänen tekoselkostonsa ”jämerät miehet” saattoivat ”herroille” puhuessaan vältellä murteensa leveimpiä sanoja (*Oman katon alle*: 151; ks. artikkeli IV: esimerkki 9), ja hän asettuu ensin vastakkaiselle kannalle, mutta siirtyy pian toisen kieli-ideologian taakse: lähempänä kirjakieltä oleva puhetapa antaa ammatissa toimiessa ”vakuuttavamman tunnun”.

Kirjailijuuteen asemoituessaan Kalle joutuu selvittämään suhteensa kansankieleen ja kirjakieleen. Hän hakeutuu opiskelemaan, mutta kokee olevansa ”Jokijärven Kalle väärässä paikassa”, kun muut opintopiiriläiset käyttävät hänelle vie-

raita sivistyssanoja. Tämäkin asemoituminen toistaa Kallen lapsuudenaikaisen puhujayhteisön kieli-ideologiaa, joka jakaa ihmiset kielenkäytön perusteella kouluttamattomiin maalaisiin ja sivistyneistön edustajiin, ”herrasihmisiin”. Niinpä rakennusmestariksi opiskelusta tulee Kallelle portti, joka avaa hänelle mahdollisuuden käyttää kirjakieltä. Se, että Kalle alkaa asemoitua kirjailijuutensa myötä kirjakielen käyttäjäksi, ei kuitenkaan ole Iijoki-sarjan temaattinen loppuratkaisu. Kirjailijuuden myötä Kallen suhde synnyinseutunsa murteeseen muuttuu paradoksaaliseksi: hän alkaa etääntyä koillismaalaisesta puhujayhteisöstä, mutta samalla siitä tulee hänelle entistä tärkeämpi. Lopulta ympyrä sulkeutuu, kun Kalle alkaa kirjoittaa synnyinseudulleen sijoittuvaa *Koillismaa*-romaanin ja ottaa siinä käyttöön Koillismaan murteen. (Artikkeli IV.)

Neljännessä väitöskirja-artikkelissani olen tarkastellut kielellistä asemoitumista DuBois’n (2007) kehittelemän kolmiomallin kautta. Kielellistä asemoitumista voi tarkastella muistakin näkökulmista. Esimerkiksi Karjalaisen (2012) esittelemät asemoitusmallit (ks. luku 3.1.3) ovat sovellettavissa Iijoki-sarjan kielellisen asemoitumisen tarkasteluun. Ensimmäisen näistä asemoitumismalleista, koti/vieras-mallin, voi nähdä esimerkiksi Kallen suhtautumisessa omaan murteeseensa ja kirjakieleen. Esimerkissä 12 Kalle on lukenut Mika Waltarin kirjoittamisoppaan, jossa annetaan neuvoja aloittelevalle kirjailijalle (ks. myös esimerkki 1). Työnteon lomassa Kalle ikään kuin vierailee ajatuksissaan itselleen vieraassa, kirjakielisessä ja tyyliältään korkealentoisessa ympäristössä. Nopeasti hän kuitenkin palaa omalle maaperälleen, koillismaalaisten savottajätkien voimasanoja vilisevään kieleen, jonka hän kokee omakseen.

(12)

[--] Vastaan mielikuvituksessani jatkuvasti ja myöntävästi Mika Waltarin kysymykseen Aiotko kirjailijaksi, mutta silti työni edistyy hosuvan reipasta taktia. [--]

[--] alan mielessäni sepittää sanoja, joita poika siinä tilanteessa käyttäisi: ”En halua pettää lännellä odottavaa rakastettuani. Ja toisaalta: ettekö muista, kuinka olette tähän asti halveksineet minua köyhää poikaa? Te katsoitte minua ylen siihen asti, kunnes minä Iijoen pelkkalautan päällä rakastuin tyttöni ja hän minuun. En ole ylpeä, mutta olen nyt kohdannut suuren rakkauten...”

— Saatana rengit puhu tuommosia...!

Huomaan älähdelleeni ääneen. [--] (*Nuoruuden savotat*: 290–291.)

Toisesta (jalat kahdessa maailmassa) ja kolmannesta (rajaelämä) mallista esi-
merkkinä toimii Kallen ja Lainan parisuhteen kielenkäyttö (artikkeli I). Puolisot
käyttävät välillä toistensa murteita yhteenkuuluvuutta ilmaistakseen. Samalla
tuodaan esille, kuinka erilaiset murteet ja kulttuurit voivat elää sulassa sovussa
keskenään. Toisinaan taas erilaiset murteet aiheuttavat Kallen ja Lainan välille
riitoja ja väärinymmärryksiä. Niin Kalle kuin Lainakin pääsevät kokemaan ”raja-
elämää” – Kalle muuttaessaan Tampereelle ja Laina muuttaessaan Kallen kanssa
Taivalkoskelle reilun vuoden ajaksi. Molempien idiolekteissa on hybridimuotoja,
kuten esimerkissä 13, jossa Laina käyttää Kallen murteen *lihavelli*-ilmausta. Kalle
puolestaan vastaa käyttämällä Lainan idiolektiin kuuluvaa *sängyyn*-
taivutusmuotoa (ks. artikkeli I: 506). Vuorosanojen jälkeisessä metakielisessä
kerronnassa kuvaillaan pariskunnan murteiden käyttöä eksplisiittisesti.

(13)

— Ja nyt lihavelli lämpiämään. Isähän puhuu lihavellistä, kun minä tar-
koitan lihasoppaa...! [sanoo Laina]

— Mutta en sanonut äskön että mennään sängyyn! kiirehdin vuorostani
takertumaan vaimoni sanoihin.

Olimme monta kertaa Lainan kanssa riidellessämme nokerrelleet, jopa
haukkuneet toistemme murteita. Hyvien sopujen aikana olimme hauskuutta-
neet toisiamme meidän niin kaukana toisistaan olevilla murteillamme. [--]
(*Pohjalta ponnistaen*: 598.)

Kun neljättä ja viimeistä eli vaihtuvan identiteetin asemoitumismallia tarkastelee
kirjakielen ja kansankielen vaihtelun näkökulmasta, voi ajatella, että Iijoki-sarjan
Kalle saavuttaa vaihtuvan identiteetin tason kirjailijaksi ryhdyttyään. Hän kokee
pystyvänsä valitsemaan kirjakielen ja murteen välillä. Syntymäseudun murre
alkaa näyttäytyä voimavarana, jota Kalle voi halutessaan hyödyntää kirjailijan
työssään. Esimerkissä 14 Kalle on linja-autossa matkalla synnyinseudulleen ja
kuuntelee ihmisten puhetta.

(14)

[--] Nautin kuunnellessani kanssamatkustajieni puhetta minulle niin tutul-
la murteella ja äänensoinnilla. Tällä kertaa kuuntelen etenkin ikäihmisiä kuin
eri korvalla aikaisempiin tämän saman taipaleen matkoihini verrattuna. Kuun-
telen nyt puheita kirjailijana. Kerään kuin tarvisvärkkejä toiseen romaaniini.

Toisten matkustajien keskusteluista erotan minulle kasvuympäristössäni tutuiksi tulleita ”veäkäsyjä” ja ”hi”-päätteisiä sanoja, joita ”itehhi” olin käyttänyt puheessani ja osaksi käytän yhä. [--] (*Pöyhökanto Iijoen törmässä*: 224.)

Nuolijärven (1986) luonnehtimista tyypeistä (*murteenpuhujia, leimautumaton sopeutuja, kaupunkilaistunut sopeutuja ja huolitteleva puhekielestä irrottautuja*; ks. luku 3.1.3) Iijoki-sarjan Kallessa voi havaita varsinkin ensimmäisen ja toisen tyyppin piirteitä. Alkuaikoina Tampereella Kallen idiolektissa on runsaasti leimallisia Koillismaan murteen piirteitä, vaikka hän pitääkin yleiskieltä prestiisiasemassa (ks. artikkeli I). Vähitellen hänen puheensa muuttuu yleiskielisempään suuntaan rakennusmestarin ammatin vaatimuksesta. Kaupunkilaistunutta sopeutujaa tai huolittelevaa puhekielestä irrottautujaa Kallesta ei tule edes kirjailijaksi ryhtymisen myötä. (Ks. artikkeli IV.)

4.4 Iijoki-sarja kielielämäkertana

Olen löytänyt Iijoki-sarjasta viisi kielellistä käännekohtaa, jotka ovat Iijoki-sarjan päähenkilön kielielämäkerrassa merkittäviä ja ratkaisevia kieleen liittyviä tapahdumia ja näkökulman vaihdoksia. Ne ovat eräänlaisia kerronnan tihentymiä, jossa kieli nousee toistuvasti dialogien teemaksi ja päähenkilön minämuotoisen kerronnan aiheeksi. Käännekohtia voi pitää ihmisen elämään luonnollisestikin kuuluvina vedenjakajina. Koulun aloittaminen, armeija-aika, vieraalle murrealueelle muuttaminen ja sosiaalisen aseman muutos ovat yleensä elämänvaiheita, joissa ihminen kiinnittää huomiota kieleen – muiden puhumaan ja omaansa. (Vrt. Karjalainen 2012: 107–108.) Iijoki-sarjassa kielellisiä käännekohtia yhdistää juonen kannalta keskeinen temaattinen säie: ne kuljettavat lukijaa erinäisten kieleen liittyvien vaikeuksien, ristiriitojen, oivallusten ja sopeutumisten kautta kohti romaani-sarjan huipennusta, jossa päähenkilöllä on kirjailijan työtä ajatellen riittävät kielelliset resurssit käytettävissään.

Jo tutkimuksen tekemisen alkuvaiheessa Iijoki-sarjasta nousivat esiin tärkeimmät kielielämäkerran käännekohdat. Ilmeisimpinä ja eksplisiittisimpinä esiin nousevat sotavuodet sekä Kallen ja Lainan avioliiton kuvaaminen, jotka ovatkin Iijoki-sarjan tärkeimpiä teemoja – niitä käsitellään yhteensä lähes parissakymmenessä romaanissa (ks. artikkelit I ja II). Iijoki-sarjan alkupään romaaneja on tutkittu dialektologisesta näkökulmasta jo moneen kertaan (ks. luku 2.2), joten tutkimukseni kannalta mielenkiintoisempi näkökulma oli tarttua kieli-ideologisiin asetelmiin, joita teoksissa kuvataan. Kieli-ideologioiden tarkasteluun oli luonte-

vaa yhdistää ne Iijoki-sarjan loppupään romaanit, jotka käsittelevät Kallen ja Lainan avioeron jälkeistä aikaa (ks. artikkeli III). Yksi romaanisarjan keskeinen teema on Kallen sosiaalinen nousu, joka alkaa sota-ajan jälkeen. Artikkelissa IV tarkastelen sosiaalisen aseman muutosta kielellisen asemoitumisen käsitettä hyödyntäen ja tarkentaen kahta viimeistä kielielämäkerran käännekohtaa.

Ensimmäinen kielielämäkerran käännekohta sijoittuu kansakoulun alkamiseen. Kalle on kasvanut puhujayhteisössä, jossa on vahva sisäinen taksonomia: yhteisön sisällä puhujaryhmiä luokitellaan sen mukaan, kuinka ronskia (kirosanoja ja alatyylisiä ilmauksia sisältävää) kieltä he käyttävät ja kuinka murteellista heidän puheensa on. Jatkumossa karskeinta ja murteellisinta kieltä puhuvat tukki-jätkät ja selkosen miehet, sivistyneintä ja kirjakielisintä puhetapaa puolestaan käyttävät kansakoulun opettajat ja papit. (Ks. artikkeli III: 174–175.) Kalle identifioituu isänsä ja muiden ihailmiensa henkilöhahmojen, esimerkiksi Hiltu-Jakin esimerkin mukaisesti selkosten miesten ja tukkilaisten puhujaryhmiin. Varhaislapsuudessaan Kalle ei ole edes juurikaan kuullut ”herrasihmisten” käyttämää kieltä.

Artikkelissa III osoitan, että Iijoki-sarjan alkupään teoksissa *Huonemielen poika*, *Tammettu virta*, *Kunnan jauhot* ja *Täysi tuntiraha* kuvaillaan tarkasti sitä sosiolingvististä kieliympäristöä, jossa päähenkilö elää. Koillismaalaisen syrjäkylän kieliyhteisö kuvataan kaksijakoiseksi: selkoslaiset eli maalaiset, kouluttamattomat ihmiset puhuvat selkosen murretta selkosen tavalla, kun taas kouluttautuneet herrasihmiset, jotka voivat olla myös seudulle muualta muuttaneita, puhuvat kirjakieltä ja käyttävät kieltä sivistyneesti. (Ks. artikkeli III: kuvio 3.) Alkuasetelman avulla lukijalle tehdään selväksi Kallen kielelliset lähtökohdat. Hän asemoituu kieli-ideologisesti selkosten miehiin, joilta odotetaan tietynlaista kielenkäyttöä: kiroilua, vähäpuheisuutta mutta toisaalta tarinankerrontataittoa, kiroilun välttämistä uskovaisten seurassa sekä tiettyjen kielenkäytön tapojen, kuten terveisien lähettämisen, välttämistä.

Aloittaessaan kansakoulun Kalle kohtaa kieli-ideologisen jatkumon toisen ääripään, kansakoulun opettajat. Koulun aloittaminen on Iijoki-sarjan tematiikassa merkittävä käännekohta paitsi erilaisten kielenkäytön tapojen kohtaamisen kannalta, myös siitä näkökulmasta, että kansakoulussa Kalle saa kosketuksen kaunokirjallisuuden lukemiseen ja kirjoittamiseen. Kalle osoittautuu koulussa hyväksi ainekirjoittajaksi. Katkelmassa (esimerkki 15), jossa kertojaminä kertoo opettajan kehuista ja alkaa haaveilla kaunokirjallisen tekstin kirjoittamisesta, pohjustetaan kieli-ideologista kriisiä, jonka Kalle kohtaa verratessaan kansankieltä sivistyneistön kieleen.

(15)

[--] Miksen minäkin aiheita keksi ja olinhan viimeisenä lukukautenani Joki-järven paras aineenkirjoittaja! Opettajakin sanoi kun luki luokalle aineeni: ”Kallesta taitaa tulla ihan kirjailija...”

[--]

Päätökseni jälkeen alan lukea lehdessä olevia kertomuksia. Runoista en ole koskaan perustanut ja hyppään nytkin niiden yli. Mutta kertomukset! Ei nämä nyt mitenkään yliluonnollisilta tunnu... Pystyisin itsekin kirjoittamaan yhtä hyviä luonnonkuvauksia... Ehkä parempiakin... Mutta osaanko kirjoittaa kaupunkilaisista ja muista hienosti puhuvista ihmisistä, kun tunnen vain syrjäkylän ihmisiä ja savottalaisia. Ne puhuvat kaikki tollosti ja murteella. Savottajätkätkät lisäksi kiroilevat ja väräyävät rumia...

Tästä lähtien olen silmä ja korva tarkkana aina kun pääsen puheisiin herasihmisten kanssa, päätän. Siihen minulla ei tosin ole tilaisuutta muualla kuin kirkonkylässä. Niin, miksei myös opettajia kannata seurata sillä silmällä... (*Täysi tuntiraha*: 368.)

Toinen käännekohta Kallen kielielämäkerrassa on Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -oppaan hankkiminen ja siihen tutustuminen. 1935 julkaistu opaskirja näyttyy Kallen näkökulmasta ratkaisuna, suoranaisena pelastuksena kirjoittamisen pulmiin. Kirjan hankkiminen on toisen kielielämäkerrallisen käännekohtan kliimaksi: Kallen odotukset ovat korkealla kirjan suhteen, mutta ympäröivä todellisuus osoittautuu ristiriitaiseksi kirjailijahaaveiden kannalta. Ensinnäkin hän joutuu avaamaan kirjapakettinsa muiden silmiltä piilossa käymälässä, ”istuinrei’istä tölhöttävien patsaiden” ja ”seinälautoihin jätetyn kynä- ja puukonkärkitaiteen” ympäröimänä (*Nuoruuden savotat*: 278; ks. artikkeli III: 178). Toiseksi Kalle joutuu toteamaan kirjan luettuaan, ettei hänen kasvuympäristönsä kieli ole hänen uudeksi kielelliseksi auktoriteetikseen nousseen Waltarin suositusten mukaista. Niinpä hän ajautuu suoranaiseen kieli-ideologiseen kriisiin. Kieltä Kalle havainnoi *Nuoruuden savotat* ja *Loimujen aikaan* romaaneissa entistä enemmän kirjoittamisen näkökulmasta – löytääpä hän kaunokirjallisuuden saralta ensimmäisen esikuvansakin, Jussi Lainion *Pohjolan elinkautisia* -novellikokoelman¹⁰:

¹⁰ Vuonna 1935 ilmestynyt novellikokoelma sisältää yhdeksän novellia, joissa kerrotaan korven työntekijöistä kuten jätkistä ja poromiehistä. Veli-Pekka Lehtolan (1997: 149) mukaan Lainio on työn ja toiminnan kuvaajana vertaansa vailla. Kokoelman pisimmän ja tunnetuimman *Elinkaudeksi*-novellin päähenkilö on Lauri Ahola, joka tekee raskasta tukkityötä tavoittaakseen unelmansa, jonka suhde

(16)

[--] Lukemiseen uppoudun heti ja täysin. Eläydyn asioihin, ympäristöön ja ihmisiin, joista novelli kertoo – vaikka kaikki on minulle perin juurin tuttua. Tai juuri siksi! Monesti ennenkin olen uppoutunut lukemiseen niin, että olen unohtanut kaiken ympärilläni, mutta koskaan ei ole sisälleni virinnyt tunnelmaa jonka nyt koen. Kummallisinta on, että tapahtumat, ihmisten käyttäytyminen ja puheet ovat tuttuja, juuri sellaisia kuin tiedän niiden olevan – siinä elämässä jota nämä miehet elävät. Ajatukseni hyökivät kuumina. Tämän kirjan kirjoittaja ei ole kirjoittanut hienolla kirjakiielellä eikä kerro herrasihmisistä! (*Loimujen aikaan*: 32.)

Toisessa kielielämäkerran käännekohtassa päähenkilön kielellinen identiteetti pirstaloituu. Keskiöön nousevat kirjailijahaaveet, joiden kautta Kalle hahmottaa ympäröivää kielimaisemaa, ristiriitaista kieli-ideologista asetelmaa, diskursseja, jotka kietoutuvat paitsi kieleen, myös tuottavan työn ja vapaa-ajankäytön väliseen suhteeseen sekä omaa kielellistä asemoitumistaan. Kielielämäkerrallisella tasolla kaunokirjallisen tekstin tuottamiseen liittyvät ne kokemukset, tunteet, uskomukset ja havainnot, joita Kalle on ehtinyt nuoruusikään mennessä kerätä. Konteksti, jossa kirjailijahaaveet tulevat esille, on epäedullinen unelman toteuttamisen kannalta: kaunokirjallisuutta ei selkosessa juuri lueta eikä arvosteta.

Kolmas kielielämäkerran käännekohta osuu sota-aikaan. Murretietoisuus herää usein opiskelu- tai asevelvollisuusajana, kun tutustutaan eri murrealueilta kotoisin oleviin kielenpuhujiin (ks. esim. Palander & Nupponen 2005: 15). Kalle menee armeijaan sota-aikana, ja kaiken kaikkiaan hänen asepalveluksensa kestää viitisen vuotta. Tänä aikana Kallen käsitys murteista laajenee.

Artikkelin II esimerkeistä ilmenee, kuinka metakielen sävy muuttuu sota-aikaa kuvaavissa romaaneissa, kun henkilöhahmojen vuorosanoissa alkaa vilistä eri murteiden äänne- ja muotopiirteitä. Tarkkaan valitut murrepiirteet erottelevat murteiden alaryhmiä ja eri paikkakuntia toisistaan, ja etenkin päähenkilön murrehavainnot oman kotiseudun kielestä ovat dialektologisesti tarkasteltuna yksityiskohtaisia ja autenttisen murteen mukaisia. Pääosaan sota-aikaa kuvaavissa romaaneissa nousevat päähenkilön murrehavainnot eli metakieli I. Toiset murteet ovat päähenkilölle (tai muille henkilöhahmoille) mieluisia, toiset taas eivät, ja

todellisuuteen on Lehtolan (mts. 150) sanoin ”kuin päivän suhde yöhön”. Päähenkilön tilanteessa voikin nähdä yhtäläisyyksiä Iijoki-sarjan Kallen tilanteeseen.

murreasenteiden kuvailua eli metakieli 2:ta on myös näissä romaaneissa huomattavan runsaasti. Kirjailijahaaveet ovat sota-aikana taka-alalla, mutta Kalle tyydyttää kirjoittamishaluaan kirjeenvaihdolla. Kun Kallen mentaalinen murrekartta laajenee, hän myös voimaantuu kielellisesti ja alkaa arvostaa omaa murrettaan.

Kolmannessa kielielämäkerran käännekohtassa keskiössä on Kallen kielellinen voimaantuminen, jolla tarkoitan kielellisen tietoisuuden kasvamista ja kieliasenteiden muutosta. Kalle alkaa kokea synnyinseutunsa murteen voimavarana, joka yhdistää samalta suunnalta kotoisin olevia ihmisiä. Esimerkissä 17 Kalle on Oulussa asevelvollisena ja törmää sattumoisin kadulla Hyrynsalmelta kotoisin olevaan tyttöön, jonka hän tunnistaa puheen perusteella heti kainuulaiseksi. Koillismaan murre kontrastoituu Kallelle vieraisiin murteisiin vuorovaikutuksessa muiden henkilöhahmojen kanssa. Kanssakäymiseen vaikuttaa vahvasti konteksti, sota-aika.

(17)

— Ollaan Kainuun puolen tyttäriä! [sanoo Kalle.]

— Mistä semmosta päättelettä?

— Tiijättä mainita jäsenvikain korjaajasta. Ja vielä varmemmin puheparresta... Olen ollu kohta vujen pois sen murteen maisemilta, ja korva ottaa entistä näpeämmin, jos joku puhuu kotimurteella.

— Olettako tehi lähtösi Kainuun puolelta?

— En Kainuusta mutta ihan siitä rajalta, Etelä-Taivalkoskelta. Mutta isän ja äitin sukujuuret on Kainuussa...

— Mehän ollaan lähes naapuripitäjän ihmisiä! Herkinen aika! Minä olen Hyrynsalmelta... (*Miinoitettu rauha*: 673.)

Iijoki-sarjan päähenkilön **neljäs kielielämäkerrallinen käännekohta** on sodan loppuvaiheessa solmittu avioliitto Turun seudulta kotoisin olevan Lainan kanssa. Artikkelissa I osoitan, että avioliiton kuvaamisessa puolisoiden erilaisilla murteilla on kaksijakoinen rooli. Suhteen alussa murreasanojen, -muotojen ja erilaisten murteellisten fraseologismien selittäminen toimii dialogissa puolisoiden keskinäisen ymmärryksen ja luottamuksen lujittumisen kuvauksena. Parisuhteen asetelman muuttuessa murteesta tulee este yhteisymmärrykselle. Yhä useammin Kalle ja Laina pilkkaavat ja ymmärtävät väärin toistensa murreilmauksia.

Temaattiselta kannalta tarkasteltuna neljäs käännekohta näyttäytyy ikään kuin Kallen viimeisenä kielellisenä tulikokeena ennen kirjailijaksi ryhtymistä. Iijoki-sarjan kielidiskurssin ympärillä pyörivät teemat toistuvat ja kertautuvat. Kalle

kokee ulkopuolisuutta muuttaessaan kielellisesti vieraaseen ympäristöön Tampe-
reelle. Kallen nuoruusvuosien tärkein unelma, kaunokirjallisen tekstin kirjoitta-
minen, pysyi etäällä kielellisten resurssien puuttuessa. Nyt sama teema toistuu
avioliitossa. Esimerkissä 18 kuvataan parisuhteen alkuvaiheessa vallitsevaa kieli-
ideologista asetelmaa erilaisten murteiden kannalta:

(18)

[--] Alkuun Lainalla ja minulla oli ollut lieviä vaikeuksia, koska emme olleet
käsittäneet kaikkia sanoja toistemme puheesta. En ollut oppinut Turun seudun
murretta ruotukavereiltani. Kun Laina puhui tätä jo ilmankin nopearytmistä
murretta tavallista nopeammin, suorastaan 'säkimällä', olin varsinkin ensim-
mäisten keskustelujemme aikana jäänyt monta kertaa ällistelemään sitä "huu-
let ruutilla". Ja minä puolestani olin joutunut 'suomentamaan' Lainalle ja hä-
nen omaisilleen oman murteeni sanoja. Tästä johtui että olin alkanut hävetä
rumaa maalaismurrettani ja puhua enemmän kirjakieltä muistuttavilla sanoilla.
Tosin kankea kieleni pyrki etenkin d:tä tavoitellessani menemään solmuun.
(*Tammerkosken sillalla*: 54.)

Avioliiton alkuvaiheen kuvauksessa parisuhdetta rakennetaan kielen avulla siten,
että Kalle ja Laina selittävät ja opettavat toisilleen omia murteitaan, matkivat
toisiaan hyvántahtoisesti ja yhteenkuuluvuutta osoittaakseen sekä leikittelevät ja
vitsailevat erilaisilla murre sanoilla ja -ilmauksilla. Iijoki-sarjan edetessä Lainan
idioletti muuttuu murteellisemmaksi, jolloin kontrasti puolisoiden käyttämän
kielen välillä kasvaa. Parisuhteen ristiriidat näyttäytyvät kielen tasolla osin tahal-
lisinakin murteellisten sanojen tai ilmausten väärinymmärryksinä tai ristiriitaisina
merkityksinä, pilkallisena matkimisena sekä murteen korjaamisena yleiskieliseksi.
Matkittavina ja korjattavina kielenpiirteinä ovat molempien murteiden leimalli-
simmat murrepiirteet.

Kielielämäkerran viides käännekohta on se, kun Kalle viimein kaikkien
koettelemusten ja ristiriitojen jälkeen ryhtyy kirjailijaksi. Erityisen tärkeänä näyt-
täytyy toisen romaanin, *Koillismaan* (1960) kirjoittaminen, sillä siinä Kalle voi
käyttää romaanin rakennusaineena oman synnyinseutunsa murretta.

Kouluttautuminen on ollut Kallelle portti kirjailijuuteen (ks. artikkeli IV).
Paitsi että hän rakennusmestariksi valmistumisen myötä pystyy asemoitumaan
kielellisesti muuhun kuin selkoslaisen miehen puhujaryhmään, hänen ensimmäi-
nen teoksensa *Ihmisiä telineillä* (1958) myös sijoittuu rakennustyömaalle. Kirjan
vastaanotto Kallen synnyinseudulla on paradoksaalinen: etenkin uskavaiset luki-

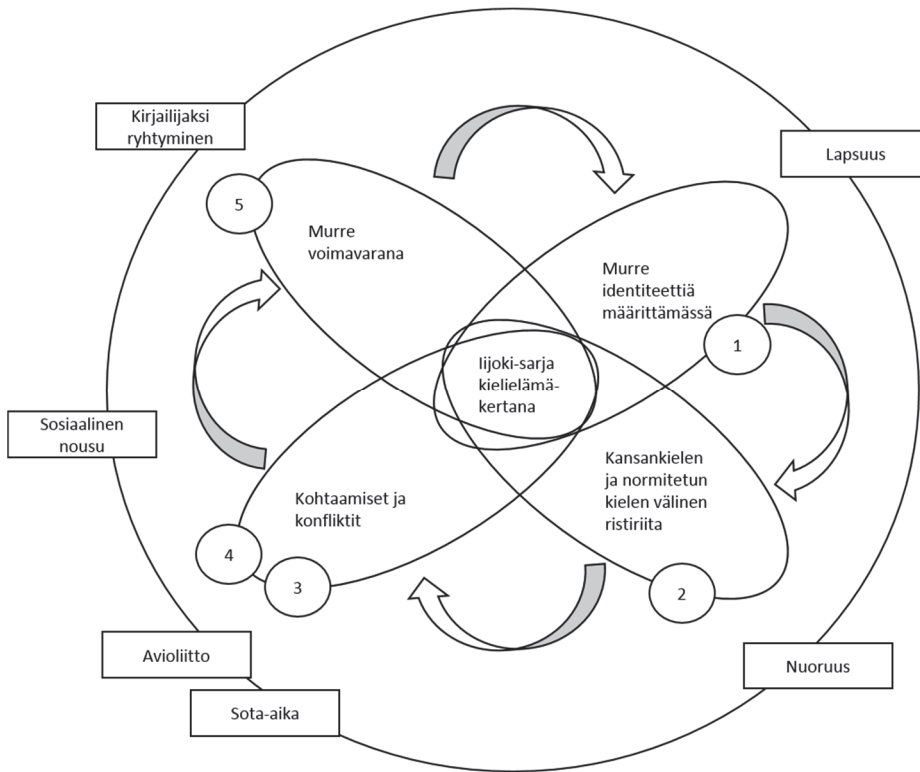
jat, joiden kieli on näyttäytynyt Kallelle ideaalikielenä (ks. artikkeli III), moittivat romaanin kiro sanoja ja alatyylisiä ilmauksia. Iijoki-sarjan viimeiset teokset *Hyvästi, Iijoki* (1995) ja *Pölhökanto Ijoen törmässä* (1998) kertovat Kallen kirjailijanurasta. Metakieli muuttuu jälleen kieli-ideologiseksi pohdiskeluksi siitä, mikä on sopivaa kielenkäyttöä kaunokirjallisuudessa. Kielelliseksi auktoriteetiksi nousee tässä vaiheessa kustannustoimittaja Ville Repo, joka kehottaa Kallea käyttämään murretta *Koillismaa*-romaanissa.

(19)

— Niin kuin olen sulle jo vikuutellu, on toisen romaaniyritykseni aihe sijoitettu tekoseleksiini. Kun nyt ruppean sitä kirjottamaan uuteen uskoon, niin miten oisi evullisinta laittaa henkilöt puhumaan? Kirjakielellä vain murteella-ko?

— Kun en ole vielä lukenut uutta käsikirjoitustasi, en osaa antaa päteviä neuvoja. Mutta mielestäni molemmilla kieliasuilla. Riippuu siitä, millainen henkilö kulloinkin replikoi. Esimerkiksi selkostesi pappi, nimismies ja ennen muuta kansakoulun opettajat puhuvat kirjakielellä. Mutta selkoslaisista voisi ainakin joku puhua täysin seudun murretta. [--] (*Pölhökanto Ijoen törmässä*: 11.)

Kuviossa 1 on esitetty kielielämäkerran tärkeät tapahtumat ja käännekohtat. Iijoki-sarjan alussa Koillismaan murre näyttäytyy Kallelle identiteettiä määrittävänä tekijänä: hän samaistuu selkosen miehiin ja omaksuu heidän puhetapansa jo lapsuudessaan. Kirjailijahaaveiden myötä Kalle ajautuu kieli-ideologiseen kriisiin ja joutuu pohtimaan omaa suhdettaan kansankieleen ja kirjakielen käyttöön. Sota-aika ja avioliiton solmiminen ovat Kallen mentaalisen murrekartan laajenemisen aikaa. Erilaisten kohtaamisten ja konfliktien avulla Iijoki-sarjan alkupäässä kuvattu kieli-ideologinen asetelma muuttuu staattisesta dynaamisemmaksi, ja samalla päähenkilön suhtautumisessa kieleen tapahtuu muutoksia. Oman kotiseudun murteesta tulee Kallelle saman seudun ihmisiä yhdistävä tekijä, mutta samalla se on myös hänen vierauttaan ja ulkopuolisuuttaan alleviivaava seikka. Kouluttautumisen ja sosiaalisen nousun avulla Kalle alkaa vähitellen asemoitua myös kirjakielen käyttäjäksi. Lopullinen syntymäseudun puhujayhteisöön asemoitumisesta etäännyminen tapahtuu kirjailijaksi ryhtymisen myötä. Kalle alkaa tarkkailla Koillismaan murretta kuin ulkopuolisen silmin ja samalla murteesta tulee hänelle voimavara.

Kuvio 1. Kielielämäkerran käännekohtat ja tapahtumat Iijoki-sarjassa.

5 Pohdinta

5.1 Kokoavaa tarkastelua

Olen tarkastellut väitöskirjatutkimuksessani, millaisia puhekielen variaatioon, kielellisiin asenteisiin ja asemoitumisiin sekä kieli-ideologioihin liittyviä ilmiöitä Iijoki-sarjasta löytyy. Olen osoittanut, miten nämä ilmiöt liittyvät Iijoki-sarjan päähenkilön kielelliseen elämäkertaan ja mikä merkitys niillä on teossarjan kokonaisrakenteen kannalta. Tutkimuksen teoriatausta on kaunokirjallisuuden kielen tutkimukselle tyypillisesti eklektinen ja ammentaa kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen eri suuntauksista. Teoreettisena lähtökohtana on sosiolingvistinen variaationtutkimus, joka laajenee kansanlingvistisen tutkimuksen, kieli-ideologiatutkimuksen ja monikielisyyden tutkimuksen suuntaan. Rinnalla kulkevat kirjallisuuden- ja tyylintutkimuksen lähestymistavat, jotka näkyvät erityisesti tulkinnallisena tutkimusotteena ja funktionaalisenä näkemyksenä siitä, miten kielen ilmiöiden kuvaaminen vaikuttaa romaanisarjan kokonaisrakenteeseen. Perustelen tulkintani tekstin kielellisten yksityiskohtien avulla; toisaalta myös kielellisten seikkojen tarkastelu johtaa tulkintoihin. Käytän kirjallisuudentutkimuksesta lainattuja käsitteitä kuten *henkilöhahmo* ja *teema*. Analyysini on laadullista ja valottaa joitakin Iijoki-sarjan kielen yksityiskohtia.

Tutkimukseni osoittaa, että Iijoki-sarjan romaaneista löytyy alueellista puhekielen vaihtelua. Toisessa väitöskirja-artikkelissa olen paneutunut Iijoki-sarjan sota-aikaa käsitteleviin romaaneihin, joissa murteiden kirjo on silmiinpistävä. Olen luokitellut päähenkilön murrehavainnot ja -käsitykset yhdeksän eri murrealueen kuvauksiksi kansanlingvistisen periaatteen mukaisesti siten, että olen tutkijana uskollinen maallikon, tässä romaanisarjan päähenkilön, käyttämille murrealueiden nimityksille. Murrekäsitykset ovat sitä yksityiskohtaisempia, mitä lähempänä Kallen kotiseutua murrealue sijaitsee. Hänelle läheiset pohjoiset ja itämurteet on kuvattu murrepiirteiden tasolla hyvin tarkasti, kun taas vieraammat läntiset murteet on kuvattu ylimalkaisemmin.

Iijoki-sarjasta löytyy myös sosiaalista ja tilanteista puhekielen variaatiota. Sosiaalisen vaihtelun tärkeimpinä muuttujina on pidetty ikää, sukupuolta ja sosiaalista taustaa (esim. Chambers 1995: 7). Artikkelissa III olen luokitellut koillismaalaisen puhujajayhteisön jäseniä sen mukaan, millaista heidän kielenkäyttönsä on. Murteellista ja karkeinta kieltä käyttävät metsätyömiehet; koulutetut metsänhoitajat, papit, opettajat ja muut ”herrasihmiset” puolestaan puhuvat kirjakieli-

semmin ja sivistyneemmin, kiro sanoja ja alatyylisiä ilmauksia välttäen. Näiden variaatiojatkumon ääripäiden väliin mahtuvat naisten, lasten ja uskovaisten puhujaryhmät. Tilanteinen variaatio näkyy Iijoki-sarjassa esimerkiksi siten, että koillismaalaiset miehet saattoivat ”herrojen kanssa puhuessaan [--] sievistellä murteemme leveimpiä sanoja” (*Oman katon alle*: 151) – eli lisätä puheeseensa ylimpien sosiaaliryhmien käyttämiä varianteja muodollisessa tilanteessa. Tilanteista variaatiota on myös esimerkiksi se, kun Kalle ja Laina matkivat keskustellessaan toistensa murteita (artikkeli I).

Väitöskirjasta käy ilmi, että Iijoki-sarjan metakieli sisältää monenlaisia kieli- asenteita ja -ideologioita sekä paljastaa kielellisiä asemoitumisia erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa. Niin päähenkilön sisäisessä kerronnassa kuin henkilöhahmojen välisissä vuoropuheluissakin kommentoidaan runsaasti erilaisia murteita ja kielenkäytön tapoja. Etenkin sota-aikaa kuvaavissa Iijoki-sarjan romaaneissa henkilöhahmojen vuorosanoissa vilisee eri murteiden äänne- ja muotopiirteitä. Toiset murteet ovat päähenkilölle (tai muille henkilöhahmoille) mieluisia, toiset taas eivät, ja murreasenteiden kuvailua on näissä romaaneissa huomattavan runsaasti. Metakielinen keskustelu kaiuttaa puhujayhteisöjen kieli-ideologioita ja samalla rakentaa niitä uudelleen.

Kielen variaatio, kieleen liittyvät asenteet, asemoituminen ja kieli-ideologiat kietoutuvat Iijoki-sarjassa toisiinsa ja tarinaan aktivoiden samalla lukijan omia kieleen liittyviä muistoja, kokemuksia ja suhteita. Kieli näyttäytyy Iijoki-sarjassa hyvin moninaisena, elävänä ja alati muuttavana. Kielen kuvaamiseen ja pohdiske- luun käytetään runsaasti sivuja, koska kieli itsessään on Iijoki-sarjassa tärkeä temaattinen elementti. Se on kirjailijan työväline, joka alusta asti kiehtoo Kallea ja saa hänen huomionsa. Erilaisten murteiden kuvailun lisäksi Iijoki-sarjan juonen mukana kulkee jatkuvasti ”kirjakieleen” – kaunokirjallisuuden kieleen ja sivisty- neistön puhetapaan – liittyvä kieli-ideologinen diskurssi. Päähenkilö uurastaa haaliessaan kirjailijan työn kannalta tarvittavia kielellisiä resursseja, ja lopulta hän saavuttaa ne. Iijoki-sarjan juonen rinnalle kehkeytyy kielellinen jännitysnäytelmä, joka pitää lukijan otteessaan ja yltää huippuunsa, kun päähenkilön esikoisromaanin julkaistaan. Iijoki-sarjan juonen rinnalla kulkee kielielämäkerta, johon lukijan on helppo samaistua, sillä jokaisella on kosketuspinta kieleen.

Kielielämäkerran ensimmäinen käännekohta on kansakoulun aloittaminen. Kansakoulu näyttäytyy Iijoki-sarjassa paikkana, jossa selkoslainen kohtaa sivisty- neistön edustajan niin käytöstopojen kuin kielenkäytönkin tasolla. Ensimmäinen käännekohta pohjustaa ristiriitaa, joka nousee keskeiseksi päähenkilön kirjailijak- si kehittymisen kannalta. Toisessa käännekohdassa keskiöön nousee Kallen haave

kehittyä kirjailijaksi. Käännekohta kulminoituu Mika Waltarin *Aiotko kirjailijaksi* -oppaan hankkimiseen. Iijoki-sarjan päähenkilö ajautuu kieli-ideologiseen kriisiin verratessaan elinympäristönsä kieltä Waltarin ohjeisiin ja ymmärtäessään, ettei pystyisi kirjoittamaan itselleen läheisistä asioista kirjoittamisoppaan ohjeiden mukaisesti. Tästä käännekohdasta lähtien Kalle alkaa haalia kielellisiä resursseja kaunokirjallisuuden kirjoittamista ajatellen.

Sota-aika on Kallen kolmas kielellinen käännekohta. Armeija-aikanaan Kalle ehtii kolta Suomen ristiin rastiin ja kohdata eri murrealueilta kotoisin olevia henkilöitä. Kun Kallen mentaalinen murrekartta laajenee, hän myös voimaantuu kielellisesti ja alkaa arvostaa omaa murrettaan. Neljäs kielellinen käännekohta Iijoki-sarjassa on Kallen ja Lainan avioliitto. Iijoki-sarjassa on avioliiton kuvaukseen mennessä ehditty kuvata Kallen kielellisen identiteetin juuret, kirjailijahaa-veet, kielellisen tietoisuuden kehittyminen sota-aikana sekä Kallen murrekäsitykset ja -asenteet, joista käy ilmi, että Turun seudun murre on hänelle vaikeaa ymmärtää eikä hän erityisemmin pidä siitä. Laina-vaimo on Turun seudulta kotoisin. Avioliiton alkuvaiheen kuvauksessa – kun kaikki on vielä hyvin – Lainan käyttämä kieli on hyvin yleiskielistä. Kun avioliitto ajautuu vaikeuksiin, Lainan murteellisen dialogin osuus kasvaa korostaen ristiriitaa puolisoitten välillä.

Viidentenä ja viimeisenä kielielämäkerran käännekohtana voi pitää Kallen ryhtymistä kirjailijaksi. Siinä vaiheessa Kalle on kartuttanut kielellisiä resurssejaan tarpeeksi kirjailijan ammattia ajatellen. Murteenkäyttö ja selkosten ihmisten puhetapa, joka Iijoki-sarjan alussa on näyttäytynyt Kallen kirjoittamista hankaloittavana ja jopa estävänä seikkana, kääntyy *Koillismaa*-romaanin kirjoittamisen myötä voimavaraksi ja lopulta Kallen kirjailijaidentiteettiä määrittäväksi tekijäksi. Näin ympyrä sulkeutuu niin kielielämäkerrallisesti kuin temaattisestikin.

5.2 Lopuksi

Tämän väitöskirjatutkimuksen työnimenä oli alkuun ”Puhekielen variaation funktiot Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa”. Lähtökohtana oli havainto siitä, että Iijoki-sarjassa käytetään erilaisia murteita ja kiinnostuksen kohteena se, miten ja miksi niitä käytetään. Tutkimustyön alkuvaiheessa pohdin valtavan tutkimusaineistoni äärellä, kuinka sitä lähestyisin. Mitä menetelmiä käyttäisin? Miten käytännössä käsittelisin 600–700-sivuisia romaaneja? Onneksi Iijoki-sarja oli minulle läpikotaisin tuttu jo ennen tutkimuksen aloittamista, joten minulla oli jonkinlainen kokonaiskuva aineistostani.

Tutkimus lähti liikkeelle kokeilemalla – mitään aikaisempaa, valmista mallia tällaisen tutkimuksen tekemiseen ei ollut. Ensimmäisen väitöskirja-artikkelin pohjana toimivat pro gradu -tutkielmassani tekemäni havainnot ja tutkimustulokset. Variaationanalyysi oli tuttu ja turvallinen menetelmä, jolla saatoinkin aloittaa. Tiiliskiviromaanit alkoivat täytyä erivärisistä liimalappusista ja alleviivauksista. Metakielistä tekstiä – kielen, kieleen liittyvien asenteiden ja kieli-ideologioiden kuvausta – löytyi valtavan paljon dialogista ja suorasanaisestä kerronnasta. Ensimmäisen artikkelin ilmestyttyä ymmärsin kirjoittaneeni Kallen ja Lainan parisuhdetta rakentavien ja rikkovien kielellisten keinojen lisäksi epäsuorasti myös affektisuuden kielellisestä ilmaisemisesta. Siitä syntyi silta seuraavaan artikkeliin, jossa tarkastelun kohteena ovat Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektifunktio. Murrekäsityksiä ja -asenteita analysoidessani aloin vähitellen hivuttautua kohti kieli-ideologisia kysymyksiä. Iijoki-sarjan tarina alkoi näyttäytyä päähenkilön kieli-ideologisena pohdiskeluna kansankielen ja kirjakielen välisestä suhteesta – siitä, missä kohtaa hän saisi käyttöönsä kirjailijan työkalun, kirjakielen, ja mikä merkitys kielenkäytöllä oli hänen sosiaalisen asemansa kannalta. Kieli-ideologisten kysymysten käsittelyssä kielielämäkerrallinen lähestymistapa tuntui ratkaisevan tärkeältä, sillä se sitoo kieleen liittyvät kokemukset, muistot, mielipiteet ja kertomukset osaksi Iijoki-sarjan päähenkilön kasvutarinaa. Neljäs artikkeli, jossa tarkastelen Kallen kielellistä asemoitumista, pureutuu kielen, kielenkäyttäjän ja sosiaalisen statuksen väliseen asetelmaan. Tässä vaiheessa olin jo astunut aikamoisen askeleen variaationtutkimuksesta kohti monikielisyyden tutkimusta, jonka lähestymistavat tuntuivat yllättävän luonnollisilta. Toisaalta kysymys on kuitenkin yhdestä ja samasta lähtökohdasta: sosiaalisen todellisuuden, olkoonkin se tässä fiktiivinen, tarkastelusta kielitieteen keinoin.

Tutkimuksen eteneminen tuntui työn aikana varsin intuitiiviselta – siltä, että yksi asia johti toiseen ja toi uudet teoreettiset ja menetelmälliset lähestymistavat mukanaan. Vaikka tällainen työtapana on tuottanut paljon päänvaivaa eri tutkimussuuntauksiin perehtymisen muodossa, ajattelen silti, että Iijoki-sarjan kieltä kannatti lähestyä juuri niin. Ensinnäkin johtotähtenä on saanut koko ajan olla itse Iijoki-sarja – en ole halunnut pakottaa sitä vain yhden muotin mukaiseen tarkasteluun, vaan olen lähestynyt sitä aina siitä näkökulmasta, millaisena se on alkanut minulle näyttäytyä ja mitä uutta olen analysoidessani siitä oppinut. Toiseksi olen päässyt kokeilemaan monenlaisia tutkimustapoja. Minusta ei ehkä ole tullut minikään tietyn teoreettisen lähestymistavan erityisasiantuntijaa, mutta kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksesta olen oppinut paljon. Vaikka tutkimuksen alkuvaiheessa olin valmis tekemään jyrkkiäkin rajanvetoja sen suhteen, etteivät kaikki

autenttisen kielen tutkimusmenetelmät sovi kaunokirjallisuuden kielen tutkimukseen, en enää sanoisi mitään sellaista. Kaunokirjallisuuden kielen keinot ovat samoja kuin muussakin suomen kielen käytössä, eri tekstilajeissa ja diskursseissa, ja tutkijan tehtävä on eritellä niitä ja suhteuttaa niitä muuhun kielenkäyttöön (Kalliokoski 2008: 47). Kuten tutkimukseni osoittaa, varsin monenlaiset teoreettiset ja metodologiset lähestymistavat voivat olla kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksessa mahdollisia.

Vaikka työni tuntuu kurkotelleen alkuasetelmastaan – perinteisestä murteen-tutkimuksesta ja variaationanalyysistä – melko kauas, sen alkuperäinen tutkimuskysymys puhekielen variaatiosta ja sen funktioista on säilynyt ennallaan. Puhekielen vaihtelu on Iijoki-sarjan ominaispiirre. Se tekee henkilöhahmoista eläviä ja kuljettaa päähenkilön kehityskaarta myös kielen tasolla. Ilman sitä on vaikea kuvitella murrekäsitysten ja -asenteiden tai kieli-ideologioiden ilmentyvän kuten ne ilmentyvät, eikä Kallen kielielämäkerta olisi millään niin moniulotteinen ilman kielen variaatiota, sen tarkastelua ja pohdintaa. Variaatio ja sen tehtävät Iijoki-sarjassa ovat moninaisia ja toisiinsa punoutuvia: erilaiset puhuvat korostavat henkilöhahmojen välisiä suhteita ja jännitteitä, kuvastavat murrekäsityksiä ja -asenteita sekä kaiuttavat kieli-ideologioita. Toisaalta dialogi ja metakielinen diskurssi toimivat kaiken aikaa tarinan palveluksessa – niihin kontrastoituvat niin päähenkilön puhetapa kuin kieliasenteet ja -ideologiatkin, jotka kielen tasolla kuljettavat häntä kohti kirjailijuutta.

Tutkimusaineiston käsittely osoittautui tutkimustyössä melkoisen haastavaksi. Kahdenkymmenenkuuden romaanin liputtelu, alleviivailu ja pyörittely ei ole kovinkaan tehokas tapa tehdä tutkimusta, enkä olisi selvinnyt urakasta ilman kattavaa pohjatietoani Iijoki-sarjan sisällöstä. Koska tutkimusaineisto on niin laaja, analyysini on ennemminkin suurpiirteistä kuin pikkutarkkaa. Tavoitteenani on ollut tarkastella Iijoki-sarjan kieltä läpileikkauksen omaisesti ja nostaa siitä esiin joitakin erityispiirteitä ja yksityiskohtia. Olen vienyt dialogia ja tekstikatkelmia erilaisiin taulukoihin ja tiedostoihin, joiden olen ajatellut helpottavan analyysin tekoa, mutta silti olen joutunut palaamaan teoksiin aika ajoin tarkistamaan vaikkapa sitä, mitä tekstikatkelmaa edeltävässä kohtauksessa tapahtui. Tekstin tulkinta on sen jatkuvaa suhteuttamista johonkin muuhun, mikä antaa sille merkityksen, kuten todellisuuteen, kokemukseen, aiempaan tietoon ja odotuksiin (Mikkonen 2008: 73). Pelkkä metakieli ei välttämättä kerro siitä, mitä teoksen juonessa on meneillään. Tulevassa tutkimuksessa Iijoki-sarjaa voidaan kenties tarkastella sähköisessä muodossa. Silloin sitä on toivottavasti helpompi käsitellä, ja esimerkiksi korpustutkimuksella siitä voisi saada esiin mielenkiintoisia näkökulmia.

Miksi kaunokirjallisuuden kieltä kannattaa ylipäänsä tutkia? Leech ja Short toteavat teoksessaan *Style in fiction* (2007 [1981]), että kielentutkimuksella on tärkeä rooli kaunokirjallisuuden tutkimuksessa. Kirjallisuuden kielen tutkiminen auttaa ymmärtämään ja arvostamaan kirjailijan työtä selittämällä, kuinka jokin tietty vaikutelma on saatu aikaan. Kielentutkimuksen näkökulmat tuovat käyttökelpoisia työkaluja kaunokirjallisuuden tutkimiseen. Kielitieteellisen tutkimuksen on Leechin ja Shortin mukaan nähtävä tekstin läpi ja löydettävä sen merkitys sen sijaan, että tarkastellaan vain tekstin pintatasoa. Tällaiseen tutkimukseen kuuluvat olennaisena osana intuitio ja lukijan tulkinta. (Leech & Short 2007 [1981]: 2–5.) Kielentutkijalle kaunokirjallisuuden kieli tarjoaa kiinnostavan tutkimuskohteen, joka voi avata uusia näkymiä kieleen, sen tuottamiseen, käyttöön ja ymmärtämiseen (Leppänen 2000: 219).

Kaunokirjallisuutta on ollut tapana luokitella eri tavoin, vaikkapa ajanviete-, korkea- ja nuortenkirjallisuudeksi. Tutkittavaksi päätyy usein etenkin korkeakirjallisuudeksi luokiteltavia teoksia. Kalle Päätalon teoksia on leimattu ajanvietekirjallisuudeksi, mutta Ylönen (2017: 419) näkee Iijoki-sarjan vähäisen tutkimuksen syyksi kuitenkin enemmän tutkimuskohteen työläyden ja ajallisen haasteen kuin viihdekirjallisuudeksi luokittelun. Vaikka fennistien keskuudessa en ole tavannut kovinkaan monta Päätalon lukijaa, tutkimusaiheeseeni on silti aina suhtauduttu positiivisesti: jo muutamilla esimerkeillä olen pystynyt osoittamaan, että Iijoki-sarjan kiinnostavuus on kielentutkimuksen kannalta kiistämätön. Tutkittavaa yli 17 000 -sivuisen romaanisarjan kielessä riittää tämän tutkimuksen jälkeenkin vaikkapa eri murteiden äänne- ja muotopiirteiden ja kielenkäytön tapojen tutki-joille.

Lähteet ja lyhenteet

Kirjallisuus-osiossa ovat mukana ne sähköiset julkaisut, joihin viitataan tekstissä painettujen lähteiden tapaan tekijän sukunimellä ja lähteen julkaisuvuodella.

Tutkimusaineisto

PÄÄTALO, KALLE: Iijoki-sarja. Helsinki: Gummerus.

- Huonemiehen poika* 1971
- Tammettu virta* 1972
- Kunnan jauhot* 1973
- Täysi tuntiraha* 1974
- Nuoruuden savotat* 1975
- Loimujen aikaan* 1976
- Ahdistettu maa* 1977
- Miinoitettu rauha* 1978
- Ukkosen ääni* 1979
- Liekkejä laulumailloilla* 1980
- Tuulessa ja tuiskussa* 1981
- Tammerkosken sillalla* 1982
- Pohjalta ponnistaen* 1983
- Nuorikkoa näyttämässä* 1984
- Nouseva maa* 1985
- Ratkaisujen aika* 1986
- Pyynikin rinteessä* 1987
- Reissutyössä* 1988
- Oman katon alle* 1989
- Ijoen kutsu* 1990
- Muuttunut selkonen* 1991
- Epätietoisuuden talvi* 1992
- Ijoelta etelään* 1993
- Pato murtuu* 1994
- Hyvästi, Iijoki* 1995
- Pölhökanto Ijoen törmässä* 1998

Kirjallisuus

- AARNIO, RITVA 1984: *Kalle Päätalon Iijoki-sarjan henkilönimet. Sosiolingvististä tarkastelua*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- AGHA, ASIF 2007: *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

- ALANKO-KAHILUOTO, OUTI & KÄKELÄ-PUUMALA, TIINA (toim.) 2008: *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ANNALA, ERKKI 1973: *Kalle Päätalon Koillismaa-romaanisarjan kielen murrepiirteitä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- BAKER, COLIN 1992: *Attitudes and language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- BERRY, ROGER 2005: Making the most of metalanguage. – *Language awareness*, 14(1) s. 3–20.
- BESEMERES, MARY 2004: Different languages, different emotions? Perspectives from autobiographical literature. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 25(2/3) s. 140–158.
- BLOMMAERT, JAN & DONG, JIE 2010: *Ethnographic fieldwork: A beginner's guide*. Clevedon: Multilingual Matters.
- CAMERON, DEBORAH 1995: *Verbal hygiene*. London & New York: Routledge.
- CHAMBERS, J. K. 1995: *Sociolinguistic theory. Linguistic variation and its social significance*. Oxford: Blackwell.
- DU BOIS, JOHN 2007: The stance triangle. – Robert Englebretson (toim.): *Stancetaking in discourse. Subjectivity, evaluation, interaction* s. 139–182. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- DUFVA, HANNELE & PIETIKÄINEN, SARI 2009: Moni-ilmeinen monikielisyyks. – *Puhe ja kieli* 29(1) s. 1–14.
- ECKERT, PENELOPE 2008: Variation and the indexical field. – *Journal of sociolinguistics* 12/4 s. 53–76.
- ENGBRETSON, ROBERT 2007: Stancetaking in discourse: An introduction. – Robert Englebretson (toim.), *Stancetaking in discourse. Subjectivity, evaluation, interaction* s. 1–25. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- FAIRCLOUGH, NORMAN & WODAK, RUTH 1997: Critical discourse analysis. – Teun A. van Dijk (toim.), *Discourse as social interaction. Discourse Studies: A multidisciplinary Introduction* vol. 2 s. 258–284. London: Sage.
- GARRETT, PETER 2010: *Attitudes to language*. New York: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, JOHN 1982: *Discourse strategies*. Studies in Interactional Sociolinguistics 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- HABERMAS, JÜRGEN 1981: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag AG.
- HAAKANA, MARKKU 2013: Dialogin yksityiskohdista kokonaisuuteen. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 125–152. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAAPANEN, HANNA 2014: *Monikielisten lukiolaisnuorten kielelliset elämäkerrat ja identiteetit. Kerronnallinen haastattelututkimus*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- HAKOLA, PIRKKO 1974: *Samuli Paulaharjun tyyli. Keskeisiä syntaksin ilmiöitä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 315. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- HAKULINEN, AULI 2013: Puheet, havainnot ja mielen ailahtelut Marja-Liisa Vartion teoksessa *Tunteet*. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 264–296. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI & LEINO, PENTTI 2006: Genre fennistiikassa. – *SKY Journal of Linguistics* 19:2006, special supplement to vol 19:2006 (Festschrift in Honour of Fred Karlsson on his 60th Birthday) s. 12–23.
- HEIKKINEN, TELLERVO 1976: *Murteen käyttö Kalle Päätalon "Koillismaassa"*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- HEIKKINEN, VESA & VOUTILAINEN, EERO 2009: Koloratiivirakenne *Hirventappopaikka*-romaanissa. – Vesa Heikkinen (toim.), *Kielen piirteet ja tekstilajit. Vaikuttavia valintoja tekstistä toiseen* s. 135–169. Tietolipas 229. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HELLER, MONICA 2008: Doing ethnography. – Li Wei & Melissa G. Moyer (toim.), *The Blackwell guide to research methods in bilingualism and multilingualism* s. 249–262. Malden: Blackwell.
- HERLIN, ILONA 2005: Metakielen funktioita *x sanoen* -konstruktion valossa. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 360–405. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HORMIA, OSMO 1971: Suomalaisen proosan dialogista. – Pertti Hallikainen (toim.), *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 25 s. 16–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOSIAISLUOMA, YRJÖ 2016: *Kirjallisuusoppi aapisesta äänirunoon*. Helsinki: Avain.
- HÄRKÖNEN, AINO 1973: *Kalle Päätalon Koillismaa-sarjan deskriptiiviestä sanoista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- IKONEN, TEEMU 2008: Tarina ja juoni. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 183–205. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JAAKOLA, MINNA 2006: Pussikaljaromaanin ääniä. – Taru Nordlund & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin* s. 163–181. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1078. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JAFFE, ALEXANDRA 2009: Introduction. The sociolinguistic stance. – Alexandra Jaffe (toim.), *Stance. Sociolinguistic perspectives* s. 3–28. New York: Oxford University Press.
- JANATUINEN, JENNI 2003: *"Se oli miehen työ"*. *Jälleenrakentajan itsetunto ja työhulluus Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian laitos.
- JANATUINEN, JENNI 2005: *Miehenkuva. Kalle Päätalon perintö*. Helsinki: Johnny Kniga.
- JANATUINEN, JENNI 2006: *Kunnioitettu herra mestari. Ihailijakirjeitä Kalle Päätalolle 1958–1985*. Helsinki: Johnny Kniga.
- KALAJA, PAULA 1999: Kieli ja asenteet. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kielenoppimisen kysymyksiä* s. 45–72. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Soveltavan kielentutkimuksen keskus.

- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 184–215. Tietolipas 160. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2008: Kirjailijan kieltä tutkimassa. – Tiina Onikki-Rantajääskö & Mari Siirainen (toim.), *Kieltä kohti* s. 34–48. Helsinki: Otava.
- KARJALAINEN, ANU 2012: *Liikkuva ja muuttuva suomi. Diskursiivis-etnografinen tutkimus amerikansuomalaisten kielielämäkerroista*. Jyväskylä Studies in Humanities 186. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KARHU, HELENA 1979: *Ulkopaikallissijojen merkitystehtävistä Kalle Päätalon kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- KETTUNEN, LAURI 1981 [1940]: *Suomen murteet. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KINGINGER, CELESTE 2004: Bilingualism and emotion in the autobiographical works of Nancy Houston. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 25(2/3), s. 159–178.
- KIVISTÖ, SARI & NYQVIST, SANNA 2008: Tyylin syvemmästä merkityksestä. – *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 4/2008 s. 3–7.
- KOIVISTO, AINO & NYKÄNEN, ELISE (toim.) 2013: *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, AINO 2013: Katkelmallisuus ja affekti. Kolme pistettä dialogissa. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 153–182. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSKI, MAUNO 2002: Murteet muodissa. – Ilona Herlin, Jyrki Kallioikoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Aidinkielen merkitykset* s. 49–74. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KRAMSCH, CLAIRE 2006: The multilingual subject. – *International Journal of Applied Linguistics*, 16(1) s. 97–110.
- KUIRI, KAIJA 2009: Tampereen suomi vanhinta suomea. – Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisönä* s. 13–46. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1236. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUIVASMÄKI, RIITTA 1974: *Kolme suomalaista menestyskirjailijaa ja heidän lukijansa: Väinö Linnan, Hannu Salaman ja Kalle Päätalon tuotannon ja vastaanoton tarkastelua*. Licensiaatintyö. Tampereen yliopiston yleisen kirjallisuustieteen laitos.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1036. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KÄKELÄ-PUUMALA, TIINA 2008: Persoona, funktio, teksti – henkilöahmojen tutkimuksesta. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 240–270. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LABOV, WILLIAM 1966: *The social stratification of English in New York City*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.
- LABOV, WILLIAM 1978: *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Basil Blackwell.

- LAHDELMA, MARI 2014: ”En malta jättää kertomatta” *Metanarraatio kerronnan rakennusaineena Kalle Pääntalon Iijoki-sarjassa*. Kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- LAIHIALA-KANKAINEN, SIRKKA & PIETIKÄINEN, SARI & DUFVA, HANNELE 2002: *Moniääninen Suomi. Kieli, kulttuuri ja identiteetti*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LAITINEN, LEA 2011: Kielitaiteilijat ja kielitieteilijät. Juhani Aho ja puhutun kielen kuunteleminen. – Jyrki Nummi, Riikka Rossi & Saija Isomaa (toim.), *Pariisista Iisalmeen. Kansainvälinen ja kansallinen Juhani Aho* s. 136–176. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 979. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 2013: Kansankieli, kansalliskieli ja puheen fiktio. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 213–263. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LANE, LISA 2000: Ethnodialectology: Dialects and the (re-)construction of identities. – *American Speech* 75(4) s. 352–354.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA, MONONEN, KAARINA & NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2017: Posterit *Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa* -hankkeen internetsivulla. <https://blogs.helsinki.fi/100suomalaista/2017/06/> (28.4.2018)
- LEECH, GEOFFREY & SHORT, MICK (2007 [1981]). *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. New York: Longman.
- LEHTO, LIISA-MARIA 2018: *Korpusavusteinen diskursianalyysi japaninsuomalaisten kieli-
puheesta*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 162. Oulu: Oulun yliopisto.
- LEHTOLA, VELI-PEKKA 1997: *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 665. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Unigrafia oy.
- LEINO, PIRKKO 1968: *Suomalaiset matkimukset*. Suomen kielen sekä suomalaisen ja vertaillevan kansanrunoudentutkimuksen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- LEJEUNE, PHILIPPE 1989: *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- LEJEUNE, PHILIPPE 2000: Omaelämäkertaa määrittelemässä. Ranskasta suomentaneet Urpo Kovala ja Annikka Suoninen. – Maaria Linko, Tuija Saresma & Erkki Vainikkala (toim.), *Otteita kulttuurista. Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja omaelämäkerrallisuudesta* s. 345–362. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LEPPÄNEN, SIRPA 2000: Kirjallisen tyylin tutkimus. – Sajavaara & Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 219–255. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- LIUKKONEN, MAARET 1978: *Monikon genetiivi- ja illatiivimuodot Kalle Pääntalon repliikkien kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- LIUKKONEN, TERO (toim.) 1999: *Pääntalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääntalon täyttävässä 80 vuotta*. Helsinki: Gummerus.

- LUOSTARINEN, IRMA 1978: *Kalle Pääntalon kielen fraseologisista aineksista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- LUUKKONEN, MARJA-LIISA 1980: *Olkivaaran perheen kielenkäytön luonteenomaisia piirteitä Kalle Pääntalon romaanissa Koillismaa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- MANTILA, HARRI 1993: Miten äänne­muutoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä? Bengt Pohjanen, Oiva Arvola ja Rosa Liksom Tornion murteen oppaina. – *Virittäjä* 97 s. 564–577.
- MANTILA, HARRI 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- MANTILA, HARRI & PÄÄKKÖNEN, MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio*. Suomi 198. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MARJOMAA, EIJA 1989: *Kaksitavuiset U-, A- ja i-vartaloiset verbit Kalle Pääntalon kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- MARTTINEN, EERO 1994: *Mestarin eväät. Kalle Pääntalon taival kuvin ja sanoin*. Helsinki: Gummerus.
- MIELIKÄINEN, AILA 2001: Kirjoitettua murretta. – *Kielikello* 4 s. 4–7.
- MIELIKÄINEN, AILA 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan. – *Sananjalka* 47 s. 98–118.
- MIELIKÄINEN, AILA & PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalais­ten murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 86–109.
- MIELIKÄINEN, AILA & PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansan­lingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIKKONEN, KAI 2008: Lukeminen tulkintana. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 64–90. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MUSTANOJA, LIISA 2003: ”Voisit ruveta puhumahan niinkun muukkin ihmiset”. Orvokki Aution *Viistotaival* sosiolingvistiikan näkökulmasta. – *Kielikuvia* 1/2003 s. 9–14.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatu­kimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere: Tampere University Press.
- MÄKIKALLI, AINO & STEINBY, LIISA (toim.) 2013: *Johdatus kirjallisuus­analyysiin*. Tietolipas 238. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYLÄ, KATJA & PIETIKÄINEN, SARI & DUFVA, HANNELE 2009: Kieliä kellon ympäri. Perhe monikielisyyden tutkimuksen kohteena. – *Puhe ja kieli* 29(1) s. 27–37.
- MÄNTYNEN, ANNE & HALONEN, MIA & PIETIKÄINEN, SARI & SOLIN, ANNA 2012: Kieli­ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- MÄÄTTÄ, TUIJA 1992: *Kvantitativa studier av syntaxen i finsk ungdomslitteratur*. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 106. Umeå: Umeå universitets tryckeri.
- NEKVAPIL, JIRI 2003: Language biographies and the analysis of language situations: On the life of German community in Czech Republic. – *International Journal of the sociology of language* 162 s. 63–83.

- NIEDZIELSKI, NANCY & PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. New York: Mouton de Gruyter.
- NIEMINEN, KAARLO 1934: *Juhani Ahon sanataide*. Porvoo: WSOY.
- NIEMINEN, SARI 2005: ”Puhu kieltä, jota määhän tajuun!” *Murteiden kohtaaminen Kalle Päätalon Iijoki-sarjan Kallen ja Lainan parisuhteessa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- NIINIMÄKI, ANNELI 2015: *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa*. Acta Universitatis Tamperensis 2041. Tampere: Tampere University Press.
- NORTON, BONNY 2000: *Identity and language learning: Gender, ethnicity and educational change*. London: Pearson Education.
- NUMMI, JYRKI 1993: *Jalon kansan parhaat voimat*. Helsinki: WSOY.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 436. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2000: Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä. – Kari Sajavaara ja Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 13–37. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 2. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2005: Iloisuus ja eloisa murre. Siirtokarjalaisten käsityksiä ja havaintoja murteista ja karjalaisuudesta. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 159–214. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: ”Savon murre” savolaiskorvin. *Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology, no 11. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- NYKÄNEN, ELISE & KOIVISTO, AINO 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–56. Tietolipas 242. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgminaatio*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 455. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 2001: Kansan käsityksistä lingvistiikkaa. – *Virittäjä* 105 s. 147–151.
- PALANDER, MARJATTA 2011a: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 2011b: Alpo Räisänen 25.2.1935–2.3.2011. Muistokirjoitus. <http://www.acadsci.fi/vuosikirja/2011/raisanen.pdf>. (26.3.2016)
- PALANDER, MARJATTA & NUPPONEN, ANNE-MARIA 2005: Karjalaisten ”karjala”. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 15–55. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.

- PAUNONEN, HEIKKI 2000: Stadin slangi historiallisena, kielellisenä ja sosiaalisena ilmiönä. – Heikki Paunonen & Marjatta Paunonen (toim.), *Tsennaaks stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja* s. 14–44. Helsinki: WSOY.
- PAVLENKO, ANETA 2007: Autobiographic narratives as data in applied linguistics. – *Applied Linguistics* 28(2) s. 213–240.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – *Virittäjä* 49 s. 336–346.
- PIETIKÄINEN, SARI 2012: Kieli-ideologiat arjessa. Etnografinen diskurssianalyysi monikie-
lisen saamenpuhujan kielielämäkerrasta. – *Virittäjä* 116 s. 410–442.
- PIETIKÄINEN, SARI & LAIHALA-KANKAINEN, SIRKKA & HUSS, LEENA & SALO, HANNI 2011: Kieli ja kokemus. Vähemmistökieli kolmen perhesukupolven kielielämäkertoissa. – *Puhe ja kieli* 31(2) s. 67–88.
- PIETIKÄINEN, SARI & MÄNTYNEN, ANNE 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- PIIKKILÄ, TUULA 2001: Keskustelua ajassa. Dialogisuuden ulottuvuudet Minna Canthin *Salakarissa*. – Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand & Kati Launis (toim.), *Lähikuvas-
sa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin* s. 159–193. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 838. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PIIPPO, AUNE 1969: *Kalle Pääntalon teoksen "Koillismaa" murreseasto*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- PRESTON, DENNIS R. 1989: *Perceptual dialectology. Nonlinguists' views of areal linguistics*. Topics in sociolinguistics 7. Dordrecht: Foris.
- PRESTON, DENNIS R. 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. – *Language awareness* 5(1) s. 40–74.
- PRESTON, DENNIS R. 1998: Folk metalanguage. – Adam Jaworski, Nikolas Coupland & Darius Galasinski (toim.), *Metalanguage. Social and ideological perspectives* s. 75–101. Cardiff Roundtable in Sociolinguistics 3. Language, Power and Social Process 11. Berlin: Mouton de Gruyter.
- PÄLLI, PEKKA 1999: Asenteet ja mielipiteet diskursiivisena toimintana. – Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta* s. 23–150. Folia fennistica & linguistica 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- PÄLLI, PEKKA 2003: *Ihmisyryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Acta Universitatis Tamperensis 910. Tampere: Tampere University Press.
- PÖYSÄ, JYRKI 2015: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimiseen*. Kultaneito XVII. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- RAPOLA, MARTTI 1990 [1947]: *Johdatus suomen murteisiin*. 4. painos. Tietolipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAJALA, PANU 1999: Kuinka Pääntalo otti lukijan kyytiinsä. – Tero Liukkonen (toim.), *Pääntalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääntalon täyttäessä 80 vuotta* s. 175–185. Helsinki: Gummerus.

- REMLINGER, KATHRYN 2006: What it means to be a yooper. Identity, language attitudes and variation in Michigan's Keweenaw Peninsula. – Markku Filppula, Marjatta Palander, Juhani Klemola & Esa Penttilä (toim.), *Topics in dialectal variation* s. 125–144. Joensuu: University of Joensuu Press.
- ROOS, J. P. 1988: *Elämäntavasta elämäkertaan. Elämäntapaa etsimässä 2*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- ROOS, J. P. 1999: Mutta onko tämä omaelämäkerta? – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäessä 80 vuotta* s. 25–30. Helsinki: Gummerus.
- ROUHIKOSKI, ANU 2012: Asenteesta ja asennoitumisesta sosiolingvistiikassa. – *Virittäjä* 116 s. 470–478.
- RUOPPILA, VEIKKO 1956: *Etelä-Karjalan murreopas*. Helsinki: Otava.
- RUOPPILA, VEIKKO 1958: *Unto Seppäsen tyylistä. Sanastollinen tutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria I. Vokaalisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 307. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄISÄNEN, ALPO 1982: *Kainuun murteiden ja nimistön opas*. Kajaani: Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy.
- RÄISÄNEN, ALPO 1998: *Kainuun murteiden äännehistoria II. Konsonantisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 699. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄISÄNEN, ALPO 1999: Kestävämpi kuin Kollajan poola. – Tero Liukkonen (toim.), *Päätalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Päätalon täyttäessä 80 vuotta* s. 91–98. Helsinki: Gummerus.
- RÄÄPYSJÄRVI, TEIJA 2005: *Näkökulmia verbaaliseen koloratiivikonstruktioon*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- SAARIMAA, E. A. 1925: *Kielen ja tyylin alalta*. Helsinki: WSOY.
- SAVINIEMI, MAIJA 2015: *On noloa, jos ammattilaiset tekevät tökeröitä kielioppivirheitä. Toimitushenkilökunnan kielenhuoltotiedot, -käytännöt ja -diskurssit*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 127. Oulu: Oulun yliopisto.
- SCOLLON, RON & WONG SCOLLON, SUZIE 2004: *Nexus analysis. Discourse and the emerging internet*. London: Routledge.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1993: Monoglot "standard" in America: Standardization and metaphors of linguistic hegemony. – D. Brenneis & R. K. S. Macaulay (toim.), *The matrix of language. Contemporary linguistic anthropology*. Boulder: Westview Press.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. – *Language and Communication* 23 s. 193–229.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja 1–8. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- STEINBY, LIISA 2013: Kertomakirjallisuus. – Aino Mäkikalli & Liisa Steinby (toim.), *Johdatus kirjallisuusanalyysiin* s. 59–95. Tietolipas 238. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- SUOJANEN, MATTI K. 1982: Sosiolingvistiikka – synkretistinen tieteenala. – Matti K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 7–37. Helsinki: Gaudeamus.
- SUOMELA, SUSANNA 2008: Teemasta ja sen tutkimuksesta. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 140–161. Tietolipas 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOMI, VILHO 1963: Murteen käyttö kirjallisuudessa. – *ÄOL:n vuosikirja* X s. 46–58. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- TIDIGS, JULIA 2014a: *Att skriva sig över språkgränserna. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- TIDIGS, JULIA 2014b: Monikielisyys ja kirjallisuus – eilen, tänään ja huomenna. <http://www.kiiltomato.net/monikielisyys-ja-kirjallisuus---eilen-tanaan-ja-huomenna/>. (19.4.2016)
- TIITTULA, LIISA & NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1401. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TIITTULA, LIISA & RUUSUVUORI, JOHANNA 2005: Johdanto. – Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.), *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* s. 22–56. Tampere: Vastapaino.
- TOOLAN, MICHAEL 1990: *The stylistics of fiction. A literary-linguistic approach*. London: Routledge.
- TURUNEN, AIMO 1957: Kansankielestä ja sen tyyliominaisuuksista kirjallisuutemme kielen aineksina. – *ÄOL:n vuosikirja* V s. 142–181. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2013: Suullinen tieto. Kielitietoisuus ja kieliasenteet tutkimuskohteena. Intensiivikurssi yliopistossa. Oulu, 1.11.2013. Muistiinpanot tekijän hallussa.
- VAL, ADRIANA & VINOGRADOVA, POLINA 2010: What is the identity of a heritage language speaker? The Alliance for the Advancement of Heritage Languages – Center for Applied Linguistics. <http://www.cal.org/heritage/pdfs/briefs/what-is-the-identity-of-a-heritage-language-speaker.pdf>. (28.1.2016)
- VAN DIJK, TEUN A. 1993: Principles of critical discourse analysis. – *Discourse in society* 4(2) s. 249–283.
- VEHVILÄINEN, MATTI 1978: *Päätalo*. Helsinki: Gummerus.
- VIRKKUNEN, HENNA 1989: *Kansankielen tarkoituksellinen käyttö Kalle Päätalon romaaneissa Huonemiehen poika, Tammettu virta ja Kunnan jauhot*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- VIRTANEN, MIKKO T. 2010: Asenteellista keskustelua. – *Virttäjä* 114 s. 303–313.
- WALLACE, KENDRA R. 2001: *Relative/outsider: The art and politics of identity among mixed heritage students*. Westport, CT: Praeger.

- WARDHAUGH, RONALD 1998 [1986]: *An introduction to sociolinguistics*. Third edition. Oxford: Blackwell Publishers.
- WEI, LI 2008: Research Perspectives on Bilingualism and Multilingualism. – Li Wei & Melissa G. Moyer (toim.), *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism* s. 3–17. Blackwell, Malden (MA).
- WILENIUS, REIJO 1999: Näkökulmia Iijoki-sarjan arvoihin. Kalle Pääatalon filosofia. – *Pääatalon juurella. Juhlakirja 11.11.1999 Kalle Pääatalon täyttäessä 80 vuotta* s. 127–132. Helsinki: Gummerus.
- YLÖNEN, RITVA 2013: *Tervaksinen toteemi. Kalle Pääatalon Iijoki-sarjan vastaanotto ja vaikutus*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis 1335. Tampere: Tampere University Press.
- YLÖNEN, RITVA 2017: *Kalle Pääatalo. Kirjailijan elämä*. Kirjokansi 140. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Verkkolähteet

- Kirjallisuuden monikielisyys nyky-Suomessa 2018: Kirjallisuuden monikielisyys nyky-Suomessa -hankkeen internetsivu. <http://www.monikielisyys.fi/fi/tietoa-projektista/> (11.11.2017)
- KS = Kielitoimiston sanakirja. <https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi/> (10.9.2017)

Osajulkaisut

- I Keskimaa, Sari 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. *Virittäjä* 117 s. 494–532.
- II Keskimaa, Sari 2014: Kalle Päätalon Iijoki-sarjan murrekäsitykset ja niiden affektifunktio. *Sananjalka* 56 s. 108–138.
- III Keskimaa Sari 2015: Kieli-ideologiat Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. *Puhe ja kieli* 35(4) s. 163–185.
- IV Keskimaa, Sari (käsikirjoitus): Päähenkilön kielellinen asemoituminen Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa.

Artikkelit on julkaistu uudelleen Kotikielen Seuran (I), Suomen Kielen Seuran (II) sekä Puheen ja kielen tutkimuksen yhdistys ry:n (III) luvalla.

Alkuperäisartikkelit eivät sisälly elektroniseen versioon.

150. Väre, Tiina (2017) *Osteobiography of Vicar Rungius : analyses of the bones and tissues of the mummy of an early 17th-century Northern Finnish clergyman using radiology and stable isotopes*
151. Tuomi, Pirjo (2017) *Kaunokirjallisuus suomalaiselle yleiselle kirjastolle haasteena, rasitteena ja mahdollisuutena : historiallis-argumentatiivinen tarkastelu suomalaisen yleisen kirjastolaitoksen suhteesta kaunokirjallisuuteen ja kirjalliseen järjestelmään*
152. Sarviaho, Samu (2017) *lkuinen rauha : vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauha suomalaisessa historian tutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1800- ja 1900-luvuilla*
153. Niemitalo-Haapola, Elina (2017) *Development- and noise-induced changes in central auditory processing at the ages of 2 and 4 years*
154. Sandbacka, Kasimir (2017) *Utopia derailed : Rosa Liksom's retrospection of the modern project*
155. Casey, Etain (2017) *Walter Ripman and the University of London Holiday Course in English for Foreign Teachers 1903–1952*
156. Martinväita, Annamari (2017) *Online community as experience and discourse : a nexus analytic view into understandings of togetherness online*
157. Kämäräinen, Juha (2018) *Tiedonkäytön ilmiötä ammattikorkeakoulujen opinnäytetöissä : aineistolähtöinen tarkastelu ja käsitteellinen mallinnus*
158. Modarress-Sadeghi, Mirette (2018) *Muinaisaineesta kaupahyödykkeeksi : arkeologia, kulttuuriperintö ja kolonialistiset tutkimuskäytänteet*
159. Acosta García, Nicolás (2018) *Chocó challenges : communities negotiating matters of concern and care on Colombia's margin*
160. Nordqvist, Kerkko (2018) *The Stone Age of north-eastern Europe 5500–1800 calBC : bridging the gap between the East and the West*
161. Tranberg, Annemari (2018) *Ympäristön ja ihmisen suhteen muuttuminen Perämeren rannikolla varhaismodernina aikana : makrofossiilitutkimus kasvien käytöstä muuttuvassa maailmassa*
162. Lehto, Liisa-Maria (2018) *Korpusavusteinen diskurssianalyysi japaninsuomalaisten kielipuheesta*
163. Parhi, Katariina (2018) *Born to be deviant : histories of the diagnosis of psychopathy in Finland*

S E R I E S E D I T O R S

A
SCIENTIAE RERUM NATURALIUM
University Lecturer Tuomo Glumoff

B
HUMANIORA
University Lecturer Santeri Palviainen

C
TECHNICA
Postdoctoral research fellow Sanna Taskila

D
MEDICA
Professor Olli Vuolteenaho

E
SCIENTIAE RERUM SOCIALIUM
University Lecturer Veli-Matti Ulvinen

E
SCRIPTA ACADEMICA
Planning Director Pertti Tikkanen

G
OECONOMICA
Professor Jari Juga

H
ARCHITECTONICA
University Lecturer Anu Soikkeli

EDITOR IN CHIEF
Professor Olli Vuolteenaho

PUBLICATIONS EDITOR
Publications Editor Kirsti Nurkkala

